

Χώρας αειχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 5
VOLUME 5

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2006
MAY 2006

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ

ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ

ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λότης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Παππάς Βασίλης	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας

και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ

<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr

τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα — Παναγιώτης Πανταζής
Λαγούτ: Παναγιώτης Πανταζής
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς — Παναγιώτης Πανταζής
Εκτύπωση: Αλέκος Ξουράφας
Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

Μεταξάς Θ., Λαλένης Κ.	4
Ο Στρατηγικός Σχεδιασμός ως τύπος σχεδιασμού και ως εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης	
Τσάρτας Π., Σταυρινούδης Θ.	38
Η εφαρμογή των αρχών της Τοπικής Ατζέντα 21 για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών: Η περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους	
Χατζηθεοδωρίδης Φ, Μιχαλίδης Α., Τσιλοχρήστος Δ., Καζάκη Σ.	58
Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Ελληνικού Αγροτικού Χώρου: Μια εμπειρική προσέγγιση στην εφαρμογή, τη διαχείριση και τα αποτελέσματά τους	
Φραγκόπουλος Ι.	92
Από το τοπικό στο παγκόσμιο: Κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της μετάβασης για τους Πομάκους της συνοριακής ζώνης της Ξάνθης	
Ασπρογέρακας Ε.	122
Ανάπτυξη εφαρμογών Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης: Πολιτική και χωρικές συσχετίσεις	
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
Νικολαΐδου Σ.	154
Αναστασία Τριανταφυλλοπούλου, <i>Περιστέρι. Η ανάπτυξη της πόλης. Η δομή και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης</i>	
ΑΠΟΨΕΙΣ	158
Συνέντευξη με τον Alex Anas	160

Ο Στρατηγικός Σχεδιασμός ως τύπος σχεδιασμού και ως εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης

Θεόδωρος Μεταξάς

Δρ, Εντεταλμένος διδασκαλίας (Π.Δ. 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Κωνσταντίνος Λαλένης

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Στόχος του άρθρου είναι να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα αν και κατά πόσο ο Στρατηγικός Σχεδιασμός αποτελεί εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης. Για το σκοπό αυτό επιχειρείται καταρχήν ο προσδιορισμός της θέσης που κατέχει ο Στρατηγικός Σχεδιασμός στο σύνολο των σύγχρονων σχολών/τύπων σχεδιασμού του χώρου, όπως έχουν διαχρονικά καταγραφεί και εφαρμοστεί κατά τον 20^ο αιώνα. Στη συνέχεια, προσεγγίζεται η διαδικασία του Στρατηγικού Σχεδιασμού στην ανάλυση τόσο του εσωτερικού (internal) όσο και του εξωτερικού (external) περιβάλλοντος μιας πόλης, και αντίστοιχα, η έννοια και η πρακτική της Αστικής Διαχείρισης, προκειμένου να οριστεί η σχέση Στρατηγικού Σχεδιασμού–Αστικής Διαχείρισης–Αστικής Ανάπτυξης. Η σχέση αυτή επιχειρείται να εκφραστεί ως σχέση αλληλεπίδρασης συνιστωσών μιας δυναμικής πορείας που μπορεί να αναλυθεί σε φάσεις και στάδια υλοποίησης, αλλά και προσδιορισμού των κατά χρονική περίοδο προσδοκώμενων αποτελεσμάτων για την πόλη.

Λέξεις κλειδιά

Στρατηγικός σχεδιασμός, σχεδιασμός του χώρου, αστική διαχείριση, τοπική ανάπτυξη.

Strategic Planning as a type of planning and as a tool of efficient Urban Management

The present article aims to investigate and assess the performance of Strategic Planning as a tool for efficient Urban Management. For this reason, Strategic Planning is initially defined within the frame of a typology of the contemporary types/categories of spatial planning, as formulated and implemented during the 20th century. Then, the process of Strategic Planning is examined in the analysis of both, the internal and the external environment of an urban formation (city) and related to the theory and practice of Urban Management. Thus, the relationship between Strategic Planning, Urban Management and Urban Development is determined. This relationship is expressed as the interaction of the distinct elements of a dynamic process which can be analyzed in stages of implementation and consequently, in the definition of the expected benefits for the city in each of these stages.

Keywords

Strategic planning, spatial planning, urban management, local development.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ερμηνεία του όρου "σχεδιασμός" έχει αναλυθεί και ταξινομηθεί σημειολογικά στις διάφορες μορφές της και συνήθως, η διάκριση των διαφορετικών εννοιών του όρου γίνεται από τα συμφοραζόμενα (Μαρμαράς, 2002: 33). Στο παρόν άρθρο, ο σχεδιασμός που αποτελεί το αντικείμενο αναφοράς είναι αυτός που σε αγγλική (και περίπου διεθνή πια) ορολογία αναφέρεται σαν "planning". (Για καλλίτερη αντιστοίχιση των όρων, χρησιμοποιείται συχνά και το "προγραμματισμός" σαν αντίστοιχο του "planning", καθώς το "σχεδιασμός" θεωρείται πλησιέστερα στο "design"). Συνεπώς, ο ορισμός που, στην γενικότητά του μπορεί να καλύψει τον όρο είναι ότι "ο σχεδιασμός είναι μια ιδιαίτερα λογική διαδικασία προς την επίτευξη μιας κατάστασης που παρουσιάζει ορισμένα επιθυμητά χαρακτηριστικά" (Αραβαντινός, 1997/2007: 53).

Η προσπάθεια διαμόρφωσης μιας τυπολογίας για τα είδη σχεδιασμού που αναπτύχθηκαν και εφαρμόστηκαν, δεν είναι εύκολη υπόθεση. Έχοντας σαν δεδομένο ότι η παρούσα εργασία αναφέρεται κυρίως στον σχεδιασμό που επικεντρώνεται στο χώρο, σαν χρονική αφετηρία της εμφάνισης των σύγχρονων ειδών σχεδιασμού μπορεί να ληφθεί το 1909 οπότε δημοσιεύθηκε και ο πρώτος αμιγής πολεοδομικός νόμος στη Βρετανία (Town and Country Planning Act) που καθιέρωσε και τον σχετικό όρο ("Town and Country Planning", Cullingworth, 1972: 2). Οι τυπολογίες σχεδιασμού που έκτοτε έχουν αναπτυχθεί, παρουσιάζουν σημαντική ποικιλία. Αν, ωστόσο, επιχειρηθεί μια συστηματική κατηγοριοποίησή τους, μπορούν να προκύψουν δύο διακριτές ομάδες:

- α. η ομάδα στην οποία τα χαρακτηριστικά των διαφόρων ειδών σχεδιασμού καθορίζονται από μια αντίστοιχη πολιτική θεωρία ή την κυρίαρχη πολιτική άποψη αυτών που συμμετέχουν και
- β. η ομάδα που τονίζει τα χαρακτηριστικά δομής και διαδικασιών των διαφόρων ειδών σχεδιασμού και την διαχρονική τους εξέλιξη, ακολουθώντας μια πιο "τεχνική" προσέγγιση.

Μεταξύ των ομάδων αυτών υπάρχει πάντως κοινός τόπος, εφόσον πολύ συχνά τα δομικά χαρακτηριστικά και οι διαδικασίες των ειδών σχεδιασμού παραπέμπουν σε πολιτικούς προσανατολισμούς και ταυτότητες. Ο στρατηγικός σχεδιασμός θεωρείται από τα πιο σύγχρονα είδη σχεδιασμού. Σαν κύριο στοιχείο του αναπτύσσει ακριβώς τον κοινό αυτό τόπο όπου η γενική δομή του επιτρέπει την υιοθέτησή του από διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές κατευθύνσεις, με ευρέα όρια προσαρμογών. Χωρίς, δηλαδή, σε καμία περίπτωση να είναι ιδεολογικά αδιάφορος (value free), επιτρέπει και ενθαρρύνει την χρήση και προσαρμογή της μεθοδολογίας του από παράγοντες με διαφορετικές κυρίαρχες πολιτικές απόψεις, παρέχοντάς τους, μάλιστα, σχετικά πλεονεκτήματα στον στίβο των εφαρμογών τους. Η ιδιότητα αυτή του στρατηγικού σχεδιασμού τον κάνει αποτελεσματικό εργαλείο στην αστική διαχείριση, στην οποία η πολιτική και ιδεολογική πολυπλοκότητα είναι βασικό συνθετικό στοιχείο. Στα κεφάλαια που ακολουθούν, προσδιορίζεται ο στρατηγικός σχεδιασμός σαν στοιχείο των τυπολογιών σχεδιασμού, αναλύονται τα χαρακτηριστικά του, και με βάση αυτά, εξετάζονται οι δυνατότητες και οι συνθήκες αποτελεσματικής λειτουργίας του μέσα στα πλαίσια της σύγχρονης αστικής διαχείρισης

2. ΤΥΠΟΛΟΓΙΕΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

2.1. Προσεγγίσεις με βάση τον πολιτικό χαρακτήρα

Ο πολιτικός χαρακτήρας κάθε σχεδιαστικής και προγραμματικής διαδικασίας θεωρείται σαν ο παράγων που υπαγορεύει τα χαρακτηριστικά των τυπολογιών σχεδιασμού. Έτσι, ανάλογα με την πολιτική άποψη που επικρατεί στα κέντρα λήψης αποφάσεων κατά την διαδικασία του σχεδιασμού, διαμορφώνεται και ο τύπος του σχεδιασμού. Ο τύπος αυτός δεν είναι μονολιθικά και εις το διηνεκές ορισμένος, στο βαθμό που η κρατούσα πολιτική άποψη επίσης μεταβάλλεται ή προκύπτει από συνεχή αντιπαράθεση και πάλη στο αντίστοιχο κοινωνικό τερέν (Lalenis, 1993). Η σχέση πολιτικής θεωρίας και χωρικού σχεδιασμού αποτέλεσε την βάση επεξεργασίας από πολλούς θεωρητικούς και παρήγαγε αρκετές τυπολογίες σχεδιασμού.

Ο Yukubousky (1979) πρότεινε τέσσερα είδη σχεδιασμού, με κύριο στοιχείο διαφοροποίησης μεταξύ τους την συνάφειά τους με τέσσερις αντίστοιχες "ιδεολογίες":

- τον τεχνοκρατικό σχεδιασμό,
- τον φιλελεύθερο (liberal) σχεδιασμό,
- τον δημοκρατικό σχεδιασμό, και
- τον σοσιαλιστικό σχεδιασμό.

Ο Thornley (1977) συνέδεσε τους τύπους σχεδιασμού με το είδος και τον βαθμό κοινωνικής αλλαγής που επιδιώκει ο κάθε τύπος και κατέληξε σε τρεις κύριες κατηγορίες:

- **το συναινετικό σχεδιασμό**, με σκοπό την κοινωνική σταθερότητα και πολιτική ομαλότητα (consensus and stability) με σκοπό την όσο το δυνατό ομαλότερη διατήρηση ενός μάλλον αταξικού κοινωνικού/πολιτικού συστήματος με κατά περίπτωση παρεμβάσεις,
- **το σχεδιασμό περιστολής και διαπραγμάτευσης** (containment and bargaining) όπου οι κοινωνικές συγκρούσεις αναγνωρίζονται σαν εγγενές – και συχνά θετικό– στοιχείο της κοινωνίας και δίνεται έμφαση στην διαχείριση των συγκρούσεων με σκοπό την ομαλή ενσωμάτωση της δυναμικής τους στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα, και τέλος,
- **το σχεδιασμό σύγκρουσης και αύξησης της κοινωνικής συνείδησης** (conflict and increased consciousness) όπου αναγνωρίζεται η συνεχής ταξική πάλη, θεωρείται ότι κοινωνική πρόοδος επιτυγχάνεται κυρίως με κοινωνικές συγκρούσεις και ανατροπές, και ο σκοπός του σχεδιασμού είναι οι βασικές δομικές αλλαγές στην κοινωνία.

Στην Ελληνική βιβλιογραφία παρόμοιες τυπολογίες αναφέρονται και από τους Χριστοφιλόπουλο (1990: 76, 91) και Σκάγιαννη (2001: 12-14).

Τέλος, μια από τις πιο αντιπροσωπευτικές τυπολογίες βάσει "πολιτικών χαρακτηριστικών", που χρονολογικά ακολούθησαν τις προαναφερθείσες, είναι των Fainstein και Fainstein (1996: 266-272). Στην ανάλυσή τους, η οποία έχει πάντως κάποιο βαθμό εμπειρισμού, ξεχώρισαν τέσσερεις τύπους σχεδιασμού που επίσης σχετίζονται με γενικότερες πολιτικές θεωρίες και με τον ρόλο του κράτους σε θέματα χωρικού σχεδιασμού και ανάπτυξης:

- Ο παραδοσιακός ή ορθολογικός καθολικός σχεδιασμός (traditional ή rational comprehensive planning) όπου ο ειδικός μόνο προκαθορίζει τους σκοπούς του σχεδιασμού και τους τρόπους υλοποίησής του (ελιτισμός). Έμφαση δίνεται στον "επιστημονικό" χαρακτήρα του σχεδιασμού, που θεωρείται υπεράνω πολιτικών, ταξικών κ.λπ. διαφοροποιήσεων.
- Ο αποσπασματικός βελτιωτικός σχεδιασμός (incremental planning) όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται σε σχέση με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα ορισμένων εναλλακτικών δυνατοτήτων, περιορισμένων σε αριθμό. Δεν υπάρχουν

μακροπρόθεσμοι στόχοι αλλά μόνο διαδοχικές μικροβελτιώσεις και γρήγορη αντιμετώπιση των πιο επιτακτικών ζητημάτων. Ο σχεδιασμός αυτός διατηρεί την υπάρχουσα κατάσταση και προσιδιάζει με την φιλελεύθερη πολιτική ιδεολογία.

- Ο σχεδιασμός ισοκατανομής (equity planning) επικεντρώνεται στην "πολιτικά ορθή" ιδεολογική προσέγγιση. Αναγνωρίζει την ταξική δομή της κοινωνίας και την κυριαρχία κοινωνικών ομάδων επί άλλων, και προσπαθεί μέσω του σχεδιασμού να ενισχύσει την κοινωνική θέση και το πολιτικό βάρος των ομάδων που μειονεκτούν, έστω και αν αυτό γίνεται καθ υπέρβαση των τυπικά δημοκρατικών διαδικασιών (θετική διάκριση—positive discrimination).
- Ο δημοκρατικός σχεδιασμός (democratic planning) έχει κοινό πολιτικό και πρακτικό τόπο με τον σχεδιασμό ισοκατανομής. Τονίζει την σημασία της ευρύτερης δυνατής συμμετοχής του κοινού στο σχεδιασμό. Διαφέρει από τον προηγούμενο στο ότι επικεντρώνεται στις διαδικασίες μεγιστοποίησης της συμμετοχής και όχι τόσο στον στόχο ενίσχυσης των αδύνατων κοινωνικών ομάδων.

Η Fainstein (2000) επεξεργάστηκε και μια ακόμη τυπολογία σχεδιασμού ("communicative" planning, "new urbanism", and "just city") που επικεντρώνεται όμως στα επιθυμητά αποτελέσματα του σχεδιασμού (Gosrodini και Skayannis, 2005: 7). Η διαφοροποίηση των προσεγγίσεων αυτών κάνει σαφή των διαχωρισμό τυπολογιών που επικεντρώνονται κυρίως στην πορεία/διαδικασία του σχεδιασμού από αυτές που επικεντρώνονται στο αποτέλεσμα (επιθυμητό ή όχι).

2.2. Προσεγγίσεις με βάση τη δομή ή/και τη διαδικασία

Η ομάδα που τονίζει τα δομικά/διαδικαστικά χαρακτηριστικά των διαφόρων ειδών σχεδιασμού και την διαχρονική τους εξέλιξη προκύπτει κυρίως από αναλύσεις του Αραβαντινού (1997/2007: 53-60, 83-91 και 133-136), όπου υπάρχει πλήρης αναφορά των διαφόρων ειδών σχεδιασμού αλλά παρατηρούνται και σημαντικές επικαλύψεις ανάμεσα στα αναφερόμενα είδη. Παρόμοιες αναφορές γίνονται και από τον Σκάγιαννη (2001: 5-9) που χρησιμοποιεί σαν αφετηρία τις αντίστοιχες προσεγγίσεις των Faludi (1973) και Friedmann (1987). Σχετικές αναφορές υπάρχουν επίσης και στους Μαρμαρά (2002: 45-60) και Βασενχόβεν (2002: 30-50). Παρακάτω επιχειρείται μια οργάνωση των περιεχομένων της ομάδας αυτής.

Ο παραδοσιακός σχεδιασμός (traditional planning) είναι το πρώτο είδος σχεδιασμού όπου περιγράφεται η διαδικασία του. Προήλθε από τον Geddes (1915) και πρότεινε μια απλή διαδικασία που παρέμεινε κλασική: **"συλλογή στοιχείων—ανάλυση—πρόταση"**

(survey-analysis-plan). Το είδος αυτό του σχεδιασμού με την πάροδο του χρόνου παρουσίασε αδυναμίες κυρίως σχετικά με την στατικότητα του. Το νέο είδος που θεωρήθηκε ότι παρείχε βελτιώσεις στον τομέα αυτό ήταν ο ορθολογικός σχεδιασμός (rational planning) που παρουσιάστηκε στα τέλη της δεκαετίας του '60 (McLoughlin, 1969· Chadwick, 1971· Lee, 1973, κ.ά.). Αυτός, τόνιζε την σημαντικότητα της διαδικασίας –σε αντίθεση με την εμμονή σε ένα προαποφασισμένο τελικό προϊόν– και παρείχε δυνατότητα ανάδρασης ανάμεσα στις διάφορες φάσεις. Η διαδικασία που πρότεινε, στην κλασική της μορφή ήταν: **"περιγραφή του συστήματος και διατύπωση του προβλήματος–διαμόρφωση και ανάλυση εναλλακτικών λύσεων–αξιολόγηση και επιλογή–εφαρμογή και παρακολούθηση–επανατροφοδότηση των προηγούμενων σταδίων–επιστροφή στην διαδικασία και αναθεώρηση"** (Αραβαντινός, 1997/2007: 56· Βασενχόβεν, 2002: 34). Ο ορθολογικός σχεδιασμός θεωρείται περισσότερο σαν εξέλιξη του παραδοσιακού σχεδιασμού παρά σαν τελειώς διαφορετικό είδος. Είχε –και έχει– ευρύτατες εφαρμογές και στα πλαίσιά του αναπτύχθηκαν και άλλοι τύποι σχεδιασμού που εντάσσονται στο ορθολογικό μοντέλο, όπως ο τομεακός (sectoral), ο παράλληλος (parallel) και ο καθολικός (comprehensive) σχεδιασμός (Αραβαντινός, 1997/2007: 56).

Ο ορθολογικός σχεδιασμός άρχισε να δέχεται κριτική από τα τέλη της δεκαετίας του '70. Διαπιστώθηκε ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων, η εφαρμογή του ήταν κατά πολύ κατώτερη των προσδοκιών. Οι προϋποθέσεις (τεχνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτικές) για τις φάσεις υλοποίησης των σχεδίων πολύ συχνά δεν υφίσταντο. Ανέκυπταν προβλήματα που δεν είχαν προβλεφθεί και που δεν μπορούσαν να λυθούν χωρίς σημαντικές ανατροπές του προδιαγεγραμμένου πλάνου. Οι παράγοντες εξέλιξης του χώρου και ιδιαίτερα του αστικού περιβάλλοντος αποδείχθηκαν ότι αποτελούν ιδιαίτερα σύνθετο σύστημα, με απρόβλεπτες μελλοντικές αλληλεξαρτήσεις. Η κριτική είχε ποικίλες προελεύσεις. Από την πλευρά μιας νεο-μαρξιστική οπτικής, θεωρήθηκε ως κενός περιεχομένου, ως εγκεφαλικό παιχνίδι, και ως ενδιαφερόμενος περισσότερο για την διαδικασία παρά για την ουσία και το πολιτικό περιεχόμενο. Από την άλλη, ο προγραμματισμός του ορθολογικού μοντέλου θεωρήθηκε περιοριστικός για την απρόσκοπτη λειτουργία των δυνάμεων της ελεύθερης αγοράς. Τέλος, πιο πρόσφατα, δέχθηκε τα πυρά της "επικοινωνιακής" (communicative) προσέγγισης ως έκφραση της υπεροψίας του κράτους και των ειδικών, αλλά και διότι αγνοεί την πολυ-πολιτισμική πραγματικότητα και την ύπαρξη πολλαπλών "ορθολογισμών" (Βασενχόβεν, 2002).

Σαν εναλλακτική πρόταση στον ορθολογικό σχεδιασμό προέκυψε το μοντέλο του σχεδιασμού αποσπασματικών μικροβελτιώσεων (disjoined incrementalism). Κατ' αυτό, *"οι διάφορες αβεβαιότητες ως προς τις εξελίξεις, αλλά και ως προς τις πραγματικές επιδιώξεις του σχεδιασμού είναι πάντα περισσότερες και σοβαρότερες από τις σωστές προβλέψεις και*

εκτιμήσεις που μπορεί να κάνει κανείς" και *"οι μόνες ρεαλιστικές λύσεις είναι οι αποσπασματικές, περιορισμένης φιλοδοξίας προτάσεις, που δεν απομακρύνονται αισθητά από τα δεδομένα της υφιστάμενης κατάστασης"* (Αραβαντινός, 1997: 87-88). Αφετηρία του τύπου αυτού αποτέλεσε ένα πιο παλιό σχετικό άρθρο του Lindblom (1959) αλλά και νεώτερες επεξεργασίες του ίδιου (Lindblom, 1965, 1973). Η εφαρμογή του τύπου του σχεδιασμού αποσπασματικών μικροβελτιώσεων θεωρήθηκε ότι ήταν πολύ πιο ρεαλιστική από αυτές του ορθολογικού τύπου, και άφηνε μεγάλη ελευθερία δράσης σε ανεξάρτητους παράγοντες της ελεύθερης αγοράς. Ωστόσο, η κριτική εναντίον του ήταν ότι ήταν ιδιαίτερα συντηρητικός στις επιλογές του, απέκλειε κάθε καινοτομία και βαθύτερη αλλαγή, και ευνοούχιζε κάθε όραμα για το μέλλον.

2.3. Ο Στρατηγικός Σχεδιασμός ως τύπος σχεδιασμού

Αν επιχειρήσουμε συσχέτιση των παραπάνω τύπων σχεδιασμού (ομάδα Β) με τους τύπους σχεδιασμού βάσει πολιτικών χαρακτηριστικών (ομάδα Α), διαπιστώνουμε κατ' αρχή ότι εμφανίζονται πολλοί τύποι σχεδιασμού με πολλές ομοιότητες για τις δύο ομάδες, δείχνοντας έτσι την σχέση πολιτικών χαρακτηριστικών και δομής της διαδικασίας εφαρμογής τους. Ωστόσο, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις που τα ονόματα τύπων σχεδιασμού συμπίπτουν, υπάρχουν αποκλίσεις στους ορισμούς και το περιεχόμενο των όρων. Εξετάζοντας κατά περίπτωση μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο παραδοσιακός σχεδιασμός του Geddes εμπεριέχεται στον τεχνοκρατικό σχεδιασμό του Yukubousky. Ο σχεδιασμός αποσπασματικών μικροβελτιώσεων του Lindblom είναι ταυτόσημος με τον αποσπασματικό βελτιωτικό σχεδιασμό των Fainstein και Fainstein που μάλιστα κάνουν εκτενή αναφορά στο σχετικό έργο του πρώτου. Ο σχεδιασμός αποσπασματικών μικροβελτιώσεων έχει κοινό τόπο και με τον σχεδιασμό κοινωνικής σταθερότητας του Thornley, και σε μικρότερο βαθμό με τον φιλελεύθερο σχεδιασμό του Yukubousky. Τέλος, ο ορθολογικός σχεδιασμός, όπως περιγράφεται από τον Αραβαντινό και τον Βασενχόβεν, με τις επιμέρους μορφές του και τις βελτιωτικές εξελίξεις της δομής του, παρουσιάζει μεγαλύτερη ποικιλία πολιτικών χαρακτηριστικών διότι η δομή του επιτρέπει μεγάλες διαφοροποιήσεις σχετικά με την δυνατότητα οργάνωσης συμμετοχικών διαδικασιών κατά την διαδικασία του. Έτσι, μπορεί να κυμανθεί από τεχνοκρατικές μορφές σχεδιασμού μέχρι και τον σχεδιασμό διαπραγματεύσεων του Thornley, ή τον δημοκρατικό σχεδιασμό του Yukubousky. Φαίνεται πάντως ότι στις αναφορές στον ορθολογικό σχεδιασμό (Fainstein και Fainstein, 1996· Simmie, 1974· Sennett, 1970) υπάρχει μεγαλύτερη τάση να τονίζονται τα "συντηρητικά" χαρακτηριστικά του και η "αταξική" πολιτική του προσέγγιση. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι σοσιαλιστικοί ή συγκρουσιακοί ή ισοκατανεμητικοί τύποι σχεδιασμού μάλλον υποαντιπροσωπεύονται στους τύπους της δεύτερης ομάδας τυπολογιών.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός, προέκυψε σαν άλλη μια εναλλακτική πρόταση στον ορθολογικό σχεδιασμό, από διαφορετική όμως αφετηρία και με διαφορετικό περιεχόμενο από τον σχεδιασμό αποσπασματικών μικροβελτιώσεων. Τα στοιχεία που τον διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους τύπους σχεδιασμού της ομάδας αυτής κατά τους Kaufman και Jacobs (1987) είναι:

- Προσανατολίζεται περισσότερο στην ανάληψη δράσης, την εφαρμογή και τα αποτελέσματα.
- Προάγει ευρύτερη και με μεγαλύτερη ποικιλία, συμμετοχή κατά την διαδικασία σχεδιασμού.
- Δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν μια τοπική κοινωνία στο ευρύτερο περιβάλλον της, ορίζοντας τις ευκαιρίες και τις απειλές που προέρχονται από αυτό.
- Ενθαρρύνει την ανταγωνιστικότητα εκ μέρους των τοπικών κοινωνιών.
- Δίνει έμφαση στην αξιολόγηση των δυνατοτήτων και αδυναμιών μιας τοπικής κοινωνίας σε σχέση με τις ευκαιρίες και τις απειλές από το ευρύτερο περιβάλλον της.

Με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, γίνεται φανερό ότι ο στρατηγικός σχεδιασμός, σε αντίθεση με αυτό των αποσπασματικών μικροβελτιώσεων, παρέχει προοπτική για το μέλλον, ενώ με την έμφαση που δίνει στις συμμετοχικές διαδικασίες, υπερβαίνει τον συντηρητισμό του τελευταίου. Επίσης, με την συνδυασμένη θεώρηση των ευκαιριών και απειλών για μια τοπική κοινωνία από το ευρύτερο περιβάλλον της, και των ενδογενών της δυνατοτήτων και αδυναμιών, ο στρατηγικός σχεδιασμός χαρακτηρίζεται από τον ρεαλισμό των επιδιώξεών του, την εφαρμοσιμότητά του, και την ενσωμάτωση της δυναμικής της ελεύθερης αγοράς, αποκτώντας, έτσι συγκριτικό πλεονέκτημα και έναντι του ορθολογικού σχεδιασμού.

Η ταυτότητα του στρατηγικού σχεδιασμού εξετάζεται εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια, όπου και αναλύονται τα χαρακτηριστικά αυτά.

3. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

3.1. Ορισμός, προέλευση και δομή του Στρατηγικού Σχεδιασμού

Ιστορικά ο Στρατηγικός Σχεδιασμός (Strategic Planning), ως μοντέλο συστηματοποίησης με απώτερο σκοπό την αξιολόγηση εναλλακτικών λύσεων/σεναρίων και τη διαμόρφωση αποφάσεων, προέρχεται από το στρατιωτικό περιβάλλον (κυρίως στις ΗΠΑ) [Miller και H-Jensen, 1997] και μετέπειτα από τον κόσμο των επιχειρήσεων (Miller και H-Jensen, 1997· Bryson και Einsweiler, 1988· Hopkins και Hopkins, 1997· Andersen, 2000). Θα μπορούσαμε

να υποστηρίξουμε ότι ο στρατηγικός σχεδιασμός προσεγγίζει, χωρίς να είναι, το συστημικό μοντέλο σχεδιασμού, το οποίο περιλαμβάνει την συμμετοχή ομάδων ενώ παράλληλα προϋποθέτει την ύπαρξη δεδομένων και βασιζέται σε στοιχεία παρέχοντας αποδείξεις προκειμένου να μετρηθεί η αποτελεσματικότητα του έργου/ δράσης που υλοποιείται (Cox, 2007· Fincher, 1982). Επίσης ο στρατηγικός σχεδιασμός, ορίστηκε και ως μια διαδικασία, προσδιορισμού εφικτών στόχων και υλοποίησης στρατηγικών, με εφαρμογή σε ποικίλα πεδία ανάπτυξης δράσεων όπως: η συμμετοχή των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών που αφορούν π.χ. την τοπική οικονομική ανάπτυξη (σε περιοχές της Γερμανίας –Bennett και Krebs, 1991: 53, της Πορτογαλίας –Syrett, 1994, η περίπτωση του Sheffield στην Μεγ.Βρετανία –Strange, 1997), η ανάδειξη μιας περιοχής σε σχέση με άλλες ανταγωνιστικές μέσω των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της (place competition) (*Bergen and Seattle case*– Miller και H-Jensen, 1997· Kotler κ.ά., 1999: 109· Cheshire και Gordon, 1998· Marsden κ.ά., 1998· Boyne, 1996), ή η εξεύρεση στρατηγικών για την ανάπτυξη των εσωτερικών δυνατοτήτων για την οργάνωση ενός οργανισμού και την εκμετάλλευση ευκαιριών στο περιβάλλον (Kotler κ.ά., 1999: 110-111· Sandhusen, 1993: 73-83· Λουκίσσας, 2000: 57).

Ο στρατηγικός σχεδιασμός έχει χρονικό ορίζοντα –μεσοπρόθεσμο συνήθως, που διαφοροποιείται έτσι τόσο από τα πλάνα του ορθολογικού σχεδιασμού για το απώτερο μέλλον, όσο και από την απουσία χρονικού ορίζοντα του σχεδιασμού αποσπασματικών μικροβελτιώσεων– και σχετίζεται με την ανάπτυξη συγκεκριμένων δραστηριοτήτων ενός οργανισμού, προκειμένου να ικανοποιήσει τους αντικειμενικούς στόχους με βάση το όραμα και την αποστολή που έχει προκαθοριστεί (McClamroch, κ.ά. 2001). Βασικά εργαλεία του στρατηγικού σχεδιασμού είναι οι αναλύσεις SWOT¹ και PEST² που αφορούν σε διαγνωστικές μελέτες του αντικειμένου εξέτασης, τόσο στο εσωτερικό (internal situation audit) όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον τους (external situation audit). Επιπλέον, η ανάλυση SWOT έχει επίσης χρησιμοποιηθεί για μια μορφή συμμετοχικού, συνολικού σχεδιασμού (participative comprehensive planning)³ (Amdam και Amdam, 1990).

¹ Ανάλυση **SWOT**: Συντομογραφία των αγγλικών λέξεων, Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats ή στα ελληνικά, ανάλυση ΑΔΕΑ: Αδυναμίες, Δυνατότητες, Ευκαιρίες, Απειλές. Αφορά την ανάλυση που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό περιβάλλον του αντικειμένου που εξετάζεται με τη διάγνωση των δυνατοτήτων και αδυναμιών, ενώ στο άμεσο εξωτερικό περιβάλλον εντοπίζεται οι ευκαιρίες και οι απειλές κίνδυνου. Είναι ανάλυση σε μικροοικονομικό επίπεδο

² Ανάλυση **PEST**: Συντομογραφία των αγγλικών λέξεων, Political, Economical, Social, Technological (Πολιτικοί, Οικονομικοί, Κοινωνικοί και Τεχνολογικοί παράγοντες) Αφορά την ανάλυση που λαμβάνει χώρα στο έμμεσο εξωτερικό περιβάλλον του αντικειμένου που εξετάζεται με τη εξέταση των επιδράσεων που ασκούν οι παραπάνω παράγοντες, στο άμεσο εξωτερικό και εσωτερικό περιβάλλον του αντικειμένου που εξετάζεται και κατά συνέπεια στο ίδιο το αντικείμενο εξέτασης (π.χ επιχείρηση, πόλη κ.ά).

³ Οι Amdam και Amdam ανέπτυξαν την μέθοδο του συμμετοχικού "στρατηγικού και κινητού" (strategic and

Σαν διαδικαστικά στάδια του στρατηγικού σχεδιασμού μπορούν να αναφερθούν τα εξής:

- α. προσδιορισμός του σκοπού και των στόχων του σχεδιασμού,
- β. ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης,
- γ. διαμόρφωση στρατηγικής με τον προσδιορισμό των παραγόντων των αναλύσεων SWOT και PEST,
- δ. επιλογή εναλλακτικής πρότασης,
- ε. εφαρμογή και
- στ. έλεγχος, αξιολόγηση, ανατροφοδότηση, αναθεώρηση.

Στα στάδια αυτά αναφέρεται και ο Goldsmith (1996), ο οποίος –όπως θα αναφερθεί και αργότερα– τα συνδέει με την άσκηση αποτελεσματικής Στρατηγικής Διαχείρισης (Strategic Management). Κατά την Wong (1998), η δομή και διαδοχή των σταδίων αυτών παραπέμπει σε παλαιότερες τοποθετήσεις και θεωρητικά μοντέλα, όπως της "δομής του συστήματος σχεδιασμού" (McLoughlin, 1969, στο Wong, 1998), όπου ο προσδιορισμός των στόχων, η ανάπτυξη συγκεκριμένων δράσεων, η χρησιμοποίηση μεθόδων αξιολόγησης (π.χ ανάλυση κόστους-ωφέλειας) καθώς και η διαδικασία ανατροφοδότησης, αποτελούν τα στάδια ανάπτυξης της σχεδιαστικής διαδικασίας (Σχήμα 1).

Τέλος, στο Σχήμα 2 παρουσιάζεται μια εξελιγμένη μορφή στρατηγικού σχεδιασμού με κύρια στάδια τα:

1. προσδιορισμό των κύριων παραμέτρων του σχεδιασμού,
2. ανάλυση της παρούσας κατάστασης, εφαρμογή εργαλείων ανάλυσης,
3. προσδιορισμό των βασικών στόχων,
4. προσδιορισμό πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων ανά στόχο,
5. διαμόρφωση στρατηγικών σχεδιασμού,
6. επιλογή άριστων στρατηγικών,
7. εφαρμογή, δράσεις,
8. έλεγχο, αξιολόγηση, ανατροφοδότηση

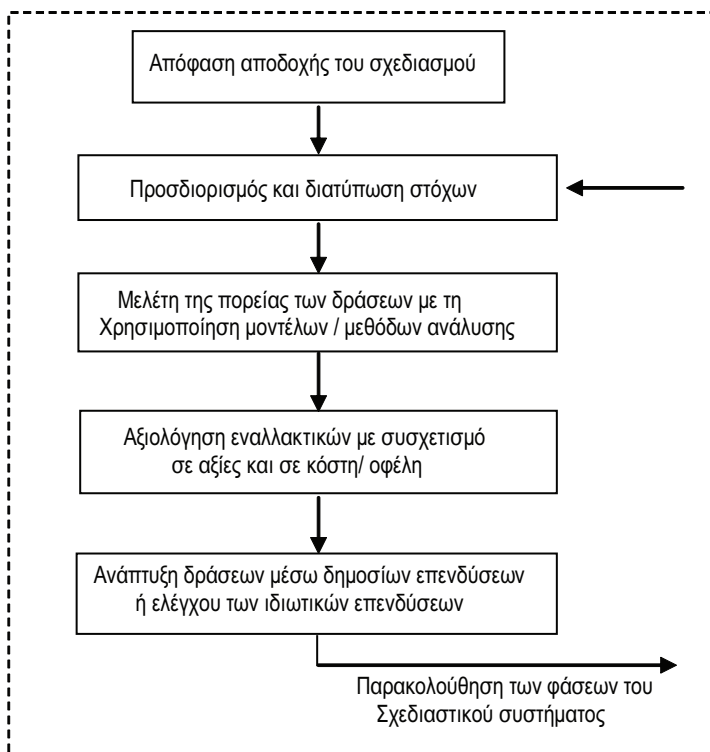
mobilizing), συνολικού τοπικού σχεδιασμού (Πίνακας 1), προσπαθώντας να συνδυάσουν την SWOT ανάλυση με την μέθοδο αυτή, αποδίδοντας όμως στο νέο σχεδιαστικό μοντέλο, χαρακτήρα συνεχούς συμμετοχής όλων των φορέων στην διαδικασία σχεδιασμού. Η μέθοδος τους αυτή εφαρμόστηκε με επιτυχία στη Δυτική Νορβηγία σε περιοχές με μικρούς πληθυσμούς.

Πίνακας 1. Μέθοδος του συμμετοχικού "στρατηγικού και κινητού", συνολικού τοπικού σχεδιασμού

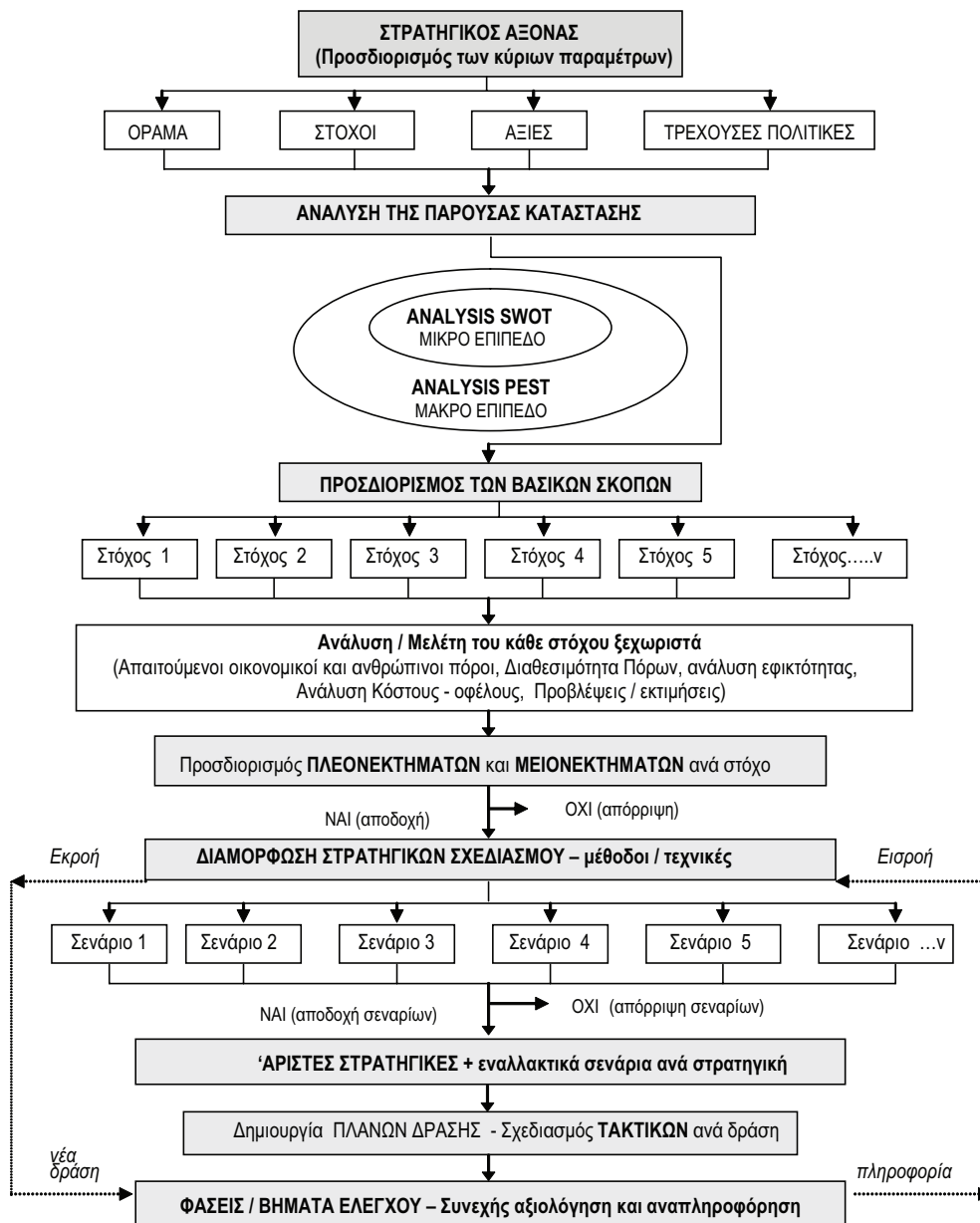
	ΣΗΜΕΡΑ	ΑΥΡΙΟ
ΘΕΤΙΚΟ (+)	2 ΕΡΕΙΣΜΑΤΑ	3 ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ
ΑΡΝΗΤΙΚΟ (-)	1 ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ	4 ΑΠΕΙΛΕΣ

Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι στις παραπάνω περιγραφές της διαδικασίας αναφέρονται τα διαδοχικά στάδια εργασιών και δράσεων αλλά δεν αναφέρονται οι συμμετέχοντες, οι αποφασίζοντες, ο χρόνος και ο τρόπος συμμετοχής και λοιπά στοιχεία ενδεικτικά για την πολιτική ταυτότητα του σχεδιασμού. Το γεγονός ότι η δομή των διαδικασιών που περιγράφονται αφήνει ελεύθερα ενδεχόμενα διαμόρφωσης των περισσότερων μορφών συμμετοχικών δράσεων και πολιτικού χαρακτήρα (από πλήρη απουσία συμμετοχής του κοινού (τεχνοκρατική μορφή), έως ευρείες και ποικίλες μορφές συμμετοχής τόσο σε προτάσεις όσο και σε αποφάσεις–μορφές συμμετοχικού σχεδιασμού) δείχνει την ευελιξία του συγκεκριμένου τύπου σχεδιασμού και την δυνατότητα προσαρμογής του σε περιβάλλοντα διαφορετικών πολιτικών και ιδεολογικών προσανατολισμών.

Σχήμα 1. Η δομή του σχεδιαστικού συστήματος κατά McLoughlin (Wong 1998)

Σχήμα 2. Η διαδικασία του Στρατηγικού Σχεδιασμού

Πηγή: Metaxas (2002)

3.2. Όραμα και εφαρμογή στο Στρατηγικό Σχεδιασμό

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η υπέρβαση της αδυναμίας σύνδεσης οράματος και εφαρμογής του ορθολογικού σχεδιασμού, και της συνεπαγόμενης απόκλισης οράματος και αποτελεσμάτων, απετέλεσε μία από τις κύριες επιδιώξεις του στρατηγικού σχεδιασμού, και μάλιστα, καθόλου εύκολη. Σύμφωνα με τον Wannop κ.ά. (1986), το Βασιλικό Ινστιτούτο Πολεοδομικού Σχεδιασμού (Royal Town Planning Institute) διαπίστωσε σχετική αποτυχία του στρατηγικού σχεδιασμού στην Μεγ. Βρετανία την δεκαετία του '80, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι *"υπάρχει αδυναμία στην μετάφραση και μεταφορά του στρατηγικού σχεδιασμού σε δράση"* και πως επίσης *"πολλές φορές στρατηγικά σχέδια και περιφερειακοί σχεδιασμοί, καταφέρνουν να επιτύχουν λιγότερα από όσα είχαν προγραμματιστεί"*. Στη συνέχεια, με την βελτίωση της σύνδεσης οράματος και εφαρμογής στο στρατηγικό σχεδιασμό ασχολήθηκαν οι Roberts (1991), Mastop και Faludi (1997), Faludi και van der Valk (1994), Mastop (1987). Στο ερώτημα λοιπόν: **Πως μπορεί να συνδεθεί το όραμα του Στρατηγικού Σχεδιασμού με την εφαρμογή των στρατηγικών δράσεων;** η συνισταμένη των προσεγγίσεων στην απάντηση, οδηγεί σε ένα νέο μοντέλο στρατηγικού σχεδιασμού (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Παράγοντες του Νέου Μοντέλου Στρατηγικού Σχεδιασμού

Κύριοι Παράγοντες

- Έμφαση στην αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση των δράσεων
- Έμφαση σε μεσοπρόθεσμους στόχους και οφέλη
- Έμφαση στην σημαντικότητα της δημιουργίας κοινού αγαθού*
- Έμφαση στην εξέταση όλων των απαιτήσεων για όλες τις πτυχές της αναβάθμισης όλης της περιοχής εφαρμογής/ μελέτης
- Έμφαση και ενθάρρυνση των θετικών δράσεων μέσω κοινών συμμετοχών και ανάπτυξης πρωτοβουλιών

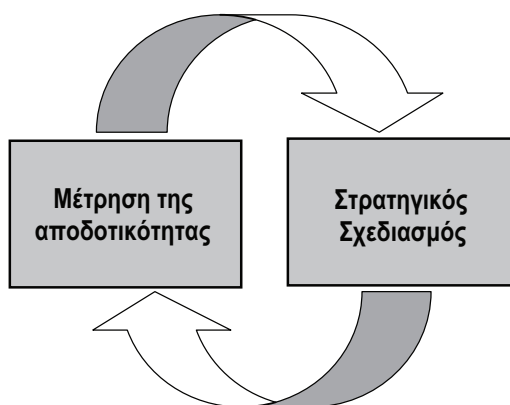
* Αυτό που αναφέρεται ως κοινό αγαθό είναι η ίδια η πόλη/περιοχή που πραγματοποιείται η διαδικασία του σχεδιασμού και προκύπτει μέσα από την εκπροσώπηση ενός κοινού οράματος των συμμετεχόντων στον σχεδιασμό ομάδων για την πόλη. Σύμφωνα με τους Sørensen (2002) και Haikio (2007), οι εμπλεκόμενες ομάδες στην τοπική ανάπτυξη μοιράζονται το πολιτισμικό υπόβαθρο και τις αξίες ενός τόπου προκειμένου να ασκήσουν δημόσια πολιτική και να προωθήσουν το όραμα για την πόλη ως κοινό αγαθό.

Οι παράγοντες του μοντέλου αυτού προσδίδουν μεγαλύτερη εφαρμοσιμότητα στο στρατηγικό σχεδιασμό, διασφαλίζοντας ρεαλιστικές συνθήκες για άμεση αρχή της εφαρμογής του και για σύνδεση και διαδοχή των εφαρμογών που ακολουθούν. Έτσι η υλοποίηση στόχων και τα προκύπτοντα οφέλη γίνονται εφικτά μεσοπρόθεσμα. Ο χρονικός αυτός ορίζοντας είναι πολύ σημαντικός, διότι αφενός μεν επιτρέπει την δημιουργία οράματος και την διαμόρφωση στόχων, ενώ αφετέρου δημιουργεί προσδοκίες υλοποιήσιμες μέσα σε πλαίσιο ήδη γνωστών ενδογενών και εξωγενών συνθηκών.

3.3. Διαχείριση και αποδοτικότητα των Στρατηγικών Σχεδίων

Η διαχείριση του στρατηγικού σχεδιασμού συνδέεται με την μέτρηση της αποδοτικότητάς του (performance measurement) (Dusenbury, 2000). Από την στιγμή που ο στρατηγικός σχεδιασμός στοχεύει στην ικανοποίηση των επιθυμητών στόχων ανάπτυξης και η διαδικασία της μέτρησης της αποτελεσματικότητάς του συνδέεται με το βαθμό της επίτευξης αυτών των στόχων, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μεταξύ τους σχέση είναι κυκλική και συνδυαστική (Σχήμα 3).

Σχήμα 3. Ο κύκλος του στρατηγικού σχεδιασμού και της μέτρησης της αποτελεσματικότητάς του⁴

Πηγή: Dusenbury (2000)

Για το θέμα της αποδοτικότητας ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παλαιότερη άποψη του Mastor (1987), ο οποίος δίνει βάρος σε τρεις συνθήκες με βάση τις οποίες Στρατηγικά Σχέδια είναι αποδοτικά:

- I. Το Στρατηγικό Σχέδιο θα πρέπει να ορίζει συγκεκριμένα τις λειτουργικές αποφάσεις και θα πρέπει να παρέχει ένα σκελετό ανάπτυξης και εφαρμογής των δράσεων.
- II. Ο διαχειριστής του σχεδίου θα πρέπει να κρίνει αν το Στρατηγικό Σχέδιο σχετίζεται με την ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης.
- III. Το Στρατηγικό Σχέδιο θα πρέπει να ορίζει συγκεκριμένη μορφή υποστήριξης στον προσδιορισμό και καθορισμό των αποφάσεων για δράσεις και να προτείνει περαιτέρω μέτρα για την ανάπτυξη αυτών των δράσεων.

⁴ Η ανάπτυξη αυτής της κυκλικής σχέσης, στην ουσία είναι η σχέση ελέγχου και αναπληροφόρησης όπως την παρουσιάσαμε αναλυτικά στο Σχήμα 2.

Όσον αφορά στις αιτίες μειωμένης αποδοτικότητας –και άρα αποτυχίας– ενός Στρατηγικού Σχεδίου, σύμφωνα με τον Roberts (1995) αυτές είναι:

- Η μη αποσαφήνιση της έννοιας, του οράματος του Στρατηγικού σχεδιασμού και του σκοπού που καλείται να υλοποιήσει.
- Η μη κατανόηση του διαχωρισμού ανάμεσα στον "σχεδιασμό" του "Στρατηγικού Πλάνου" από την "ουσιαστική εφαρμογή του".
- Η μη ενασχόληση των τοπικών αρχών με τον Στρατηγικό Σχεδιασμό.
- Η εμμονή στον παραδοσιακό τρόπο σχεδιασμού που είναι η παραγωγή του σχεδίου και όχι η ανάπτυξη δυναμικής διαδικασίας συνεχιζόμενου σχεδιασμού που μπορεί ανά πάσα στιγμή να συσχετίσει τους διαθέσιμους για την συγκεκριμένη περιοχή πόρους προς μια επιθυμητή πορεία ανάπτυξης.

3.4. Αξιολόγηση Στρατηγικών Σχεδίων και μεθοδολογίες λήψης αποφάσεων

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω (§ 2.3), ο Στρατηγικός Σχεδιασμός ιστορικά αναπτύχθηκε σαν μοντέλο συστηματοποίησης με απώτερο σκοπό την αξιολόγηση εναλλακτικών λύσεων/σεναρίων και τη διαμόρφωση αποφάσεων, αρχικά στο στρατιωτικό περιβάλλον και μετέπειτα στον κόσμο των επιχειρήσεων [Miller και H-Jensen, 1997· Bryson και Einsweiler, 1988· Hopkins και Hopkins, 1997· Andersen, 2000]. Η ιδιαίτερη σημασία της αξιολόγησης στρατηγικών και σχεδίων, της επιλογής άριστων στρατηγικών και της ανατροφοδότησης της διαδικασίας στρατηγικού σχεδιασμού παρέμεινε και εντάθηκε ακόμη περισσότερο σ' όλα τα μετέπειτα στάδια και τους τομείς εφαρμογής στρατηγικού σχεδιασμού. Η ορθότητα της αξιολόγησης εναλλακτικών σεναρίων και της λήψης αποφάσεων (επιλογή βέλτιστου σεναρίου/στρατηγικής) εξασφαλίζουν κατά κύριο λόγο την αποδοτικότητα του σχεδιασμού και την εφικτότητα εφαρμογών του, διευκολύνοντας, έτσι, την άσκηση αποτελεσματικής Στρατηγικής Διαχείρισης (Strategic Management, Goldsmith, 1996). Η αποδοχή της σημαντικότητας των σταδίων αυτών οδήγησε και στην διαμόρφωση ποικίλων μεθοδολογιών και τεχνικών για την άσκησή τους, που αναφορά στις κυριότερες από αυτές ακολουθεί:

Στο στάδιο **πρόβλεψης και αξιολόγησης** χρησιμοποιούνται τεχνικές όπως: Analysis of Interconnected Decision Areas (AIDA) (μαθηματικό μοντέλο προσδιορισμού των ρόλων στην διαδικασία λήψης αποφάσεων), Brainstorming sessions (τεχνική συμμετοχικής διαδικασίας για την διαμόρφωση εναλλακτικών σεναρίων), cost-benefit analysis (ανάλυση κόστους/οφέλους), cost-effectiveness analysis (ανάλυση κόστους και αποτελεσματικότητας), Assessing the Sustainability of Societal Initiatives and Proposed Agendas for Change (ASSIPAC) (μέθοδος πρόβλεψης των πιθανών συγκρούσεων του σχεδιασμού με οράματα και πολιτικές αειφορικής ανάπτυξης και των συνεπειών αυτών), economic forecasting analysis (οικονομική ανάλυση προβλέψεων), Community Impact Evaluation (CIE)

(Αξιολόγηση κόστους/οφέλους κοινωνικών παραγόντων σε περιβάλλον τοπικής κοινωνίας), input- output analysis (ανάλυση εισροών και εκροών), market analysis (ανάλυση αγοράς) κ.λπ.

Στο στάδιο **λήψης αποφάσεων** κατά την διαδικασία του στρατηγικού σχεδιασμού αντίστοιχες μεθοδολογίες είναι:

- *Τα δέντρα λήψης αποφάσεων (decision trees):* Χρησιμοποιούνται ως μια συστηματική διαδικασία προκειμένου να απλοποιήσουν πολλαπλές περιπτώσεις διαμόρφωσης σεναρίων και να οδηγήσουν σε εκείνη, η οποία θα μετατραπεί σε απόφαση (Goodwin και Wright, 1998· Wright και Goodwin, 1999· Coles και Rowley, 1995).
- *Η ανάλυση PERT (programme evaluation and review technique):* Χρησιμοποιείται περισσότερο σε καταστάσεις διεύθυνσης τεχνικών έργων (project management), και το βασικό χαρακτηριστικό που έχει είναι ο χρονικός προγραμματισμός που θέτει στην υλοποίηση των φάσεων για κάθε έργο (Pollack, 2007· List, 2004· Rodriguez και Williams, 1998).
- *Τα διαγράμματα GANTT:* Είναι περισσότερο ελεύθερα από την ανάλυση PERT, και κυρίως εκφράζουν αισιόδοξα και απαισιόδοξα σενάρια (Lindgren και Packendorff, 2007· Maylor, 2001).
- *Η AHP (Analytic Hierarchy Process):* Είναι τεχνική λήψης αποφάσεων για σύνθετα προβλήματα βασισμένη στην ιεράρχηση εναλλακτικών λύσεων με συντελεστές βαρύτητας (Liu κ.ά., 2007· Cheung κ.ά., 2001).

Στο πλαίσιο της αξιολόγησης του στρατηγικού σχεδιασμού θα πρέπει επίσης να τονιστεί η διαφοροποίηση της συσχέτισης/ανταπόκρισης των στόχων και προθέσεων, αφενός μεν με τα αποτελέσματα του σχεδιασμού (conformance), αφετέρου δε με την αποδοτικότητα του σχεδιασμού (performance). Κατά τον Faludi (2000), η πρώτη αποτελεί μέρος μόνο της δεύτερης, που θα μπορούσε να οριστεί επίσης σαν πορεία επιμόρφωσης των εμπλεκομένων στον στρατηγικό σχεδιασμό. Έτσι, η αποδοτικότητα αξιολογείται σύμφωνα και με την επίδραση του σχεδιασμού στην επικοινωνία και αλληλεπίδραση των εμπλεκομένων κοινωνικών παραγόντων.

4. ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΟ ΧΩΡΟ

4.1 Χωρικός Σχεδιασμός: Έργα και Στρατηγικά Σχέδια

Σύμφωνα με θεωρητικούς του σχεδιασμού (Healy, 1997· Mastop και Faludi, 1997· Faludi, 2000), ο χωρικός σχεδιασμός αφορά στην ύπαρξη μιας ποικιλότητας κυβερνητικών δράσεων με στόχο την ανάπτυξη και εφαρμογή συγκεκριμένων στρατηγικών, σχεδίων,

πολιτικών και έργων σε συγκεκριμένο εκάστοτε χώρο, υπάγοντάς τον σε μια στρατηγικά σχεδιασμένη μορφή ανάπτυξης. Οι δράσεις αυτές διαμορφώνονται μέσα από τις δυναμικές της οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής, οι οποίες αυξάνουν τις απαιτήσεις για την ύπαρξη συγκεκριμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών στους τόπους εφαρμογής τους.

Ο χωρικός σχεδιασμός παραδοσιακά γίνεται σε εθνικό, περιφερειακό ή αστικό επίπεδο. Το υπερεθνικό επίπεδο (ομάδων κρατών ή περιφερειών τους) προστέθηκε στα τρία κλασσικά επίπεδα εφαρμογής το τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα και ενθαρρύνεται από την δημιουργία σχημάτων που ξεπερνούν τα όρια απλής συνεργασίας κρατών (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση) και από τις αυξανόμενες τάσεις παγκοσμιοποίησης. Ο "στρατηγικός" χαρακτήρας του χωρικού σχεδιασμού δεν είναι δεδομένος, καθώς, σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να έχει περισσότερο το χαρακτήρα "έργου". Οι περιπτώσεις αυτές συναντώνται συνήθως σε μικρότερες κλίμακες σχεδιασμού και σε "υλικής μορφής" αντικείμενα. Παρακάτω γίνεται λεπτομερέστερη ανάλυση του διαχωρισμού μεταξύ στρατηγικών σχεδίων και έργων, καθώς στην Ελληνική πραγματικότητα υφίσταται ακόμη σύγχυση στον διαχωρισμό των εννοιών αυτών.

Πίνακας 4. Έργα και Στρατηγικά Σχέδια (Mastop και Faludi, 1997)

	Έργα	Στρατηγικά Σχέδια
Αντικείμενο	Υλικής μορφής	Αποφάσεις
Αλληλεπίδραση	Έως την έγκριση υλοποίησής του	Συνεχής
Μέλλον	Κλειστό	Ανοικτό
Χρονική διάσταση	Περιορίζεται σε φάσεις εφαρμογής	Αποτελεί κεντρικό και μεταβαλλόμενο στοιχείο της διαδικασίας
Τύπος	Σχέδια, κείμενα	Πρακτικά της τελευταίας συνάντησης εταιρών
Επίδραση	Ορίζει – καθορίζει επακριβώς	Αποτελεί πλαίσιο διεργασιών

Σύμφωνα με τους Mastop και Faludi (1997) και Faludi (2000), ο σχεδιασμός έργου (project) αποτελεί τον αντίποδα του στρατηγικού σχεδιασμού στις τυπολογίες του χωρικού σχεδιασμού. Τα "έργα" (projects), αποτελούν λεπτομερή σχέδια, με συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα προγραμματισμένο για την παραγωγή του τελικού αποτελέσματος, Τα στρατηγικά σχέδια, αντίθετα, πραγματοποιούνται από ένα ευρύ αριθμό συμμετεχόντων οι οποίοι λαμβάνουν τις αποφάσεις, που με την σειρά τους διαμορφώνουν το αντικείμενο του σχεδιασμού. Ο συντονισμός των αποφάσεων αυτών αποτελεί μια συνεχή διαδικασία. Τα στρατη-

γικά σχέδια δεν αποτελούν τελικά προϊόντα και ο χρονικός τους ορίζοντας είναι ανοικτός. Τέλος λόγω του ανοικτού τους ορίζοντα, τα στρατηγικά πλάνα, διαμορφώνονται μέσα από συνεχείς διαπραγματεύσεις και υπάρχει ευελιξία στην αναμόρφωση τους. Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται οι διαφοροποιήσεις μεταξύ "Εργων" (Projects) και "Στρατηγικών Σχεδίων" (Strategic Plans).

4.2. Στρατηγικός Σχεδιασμός του Χώρου

Ο στρατηγικός χωρικός σχεδιασμός αφορά συνήθως αναπτυξιακά θέματα αυξημένης σπουδαιότητας. Η αντιμετώπιση των θεμάτων αυτών γίνεται μέσα από μια πορεία αλληλεπίδρασης κοινωνικών ομάδων και παραγόντων και ενέχει τα στοιχεία της απόκτησης γνώσης και της ανάπτυξης της συλλογικότητας δράσης στο κοινωνικό επίπεδο.

Ο Faludi (2000), υποστηρίζει ότι ο χαρακτήρας των χωρικών σχεδίων γίνεται πολύπλοκος όταν στη διαμόρφωσή τους λαμβάνονται υπόψη πολλές ομάδες με διαφορετική εκπροσώπηση συμφερόντων (τοπικές αυτοδιοικήσεις, οργανισμοί δημοσίου και ιδιωτικού χαρακτήρα, επιχειρήσεις, ομάδες διαφόρων συμφερόντων κ.ά.). Η πολυπλοκότητα αυτή καθιστά αναγκαίο τον "στρατηγικό" χαρακτήρα του σχεδιασμού, οι συνιστώσες του οποίου περιγράφηκαν από τους Healy κ.ά. (1997: 16) στο Πλαίσιο Περιπτώσεων Μελέτης Χωρικού Σχεδιασμού (Case study framework of Spatial Planning) με αναφορά στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Αυτές είναι: οι **κινήτριες δυνάμεις** (*driving forces*), οι **θεσμικές δυναμικές** (*institutional dynamics*), οι **πολιτικές και οργανωτικές χωρικές απόψεις** (*policies and spatial organizing ideas*), οι **μέθοδοι** (*methods*) και οι **συνέπειες** (*consequences*).

Η συνηθέστερη μορφή στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού είναι τα στρατηγικά σχέδια ανάπτυξης και σχεδιασμού του χώρου. Τα δομικά χαρακτηριστικά των σχεδίων αυτών διαφέρουν κατά περίπτωση και κυρίως από χώρα σε χώρα αλλά σε γενική θεώρηση μπορεί να πει κανείς ότι:

- α. καλύπτουν μεγαλύτερο πεδίο θεμάτων από τις πιο παραδοσιακές μορφές χωρικού σχεδιασμού και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε οικονομικά ζητήματα, στην ανταγωνιστικότητα, στη διεθνή δικτύωση κ.λπ.,
- β. παρά το μεγαλύτερο πεδίο δεν επιδιώκουν πλήρη κάλυψη όλου του φάσματος των θεμάτων, αλλά εντοπίζουν ορισμένα θέματα-κλειδιά,
- γ. προτιμούν πιο ευέλικτες επιλογές, και
- δ. δίνουν καθοριστική σημασία στη διαδικασία εφαρμογής, ως συστατικό στοιχείο της οποίας θεωρούν τη συμμετοχή και τη συναίνεση των βασικών παραγόντων επίδρασης στην αστική ανάπτυξη (π.χ. Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Λάρισας, 2002).

Με βάση την εστίαση των στρατηγικών σχεδίων σε θέματα "κλειδιά" συγκεκριμένων παραγωγικών τους τομέων, καταγράφονται περιπτώσεις, οι οποίες πέτυχαν μέσα από τα

σχέδια αυτά την ανάπτυξη των τομέων αυτών. Στον Πίνακα 5 αναφέρονται ορισμένες τέτοιες περιπτώσεις.

Πίνακας 5. Εστίαση σε συγκεκριμένους άξονες ανάπτυξης μέσω του Στρατηγικού Σχεδιασμού

Πόλεις/Περιοχές	Εστίαση	Πηγή
Nottingham (Lace Market)	Στην παραγωγή και κατανάλωση πολιτιστικών δραστηριοτήτων και στην σύνδεσή τους με την αναδημιουργία του αστικού ιστού.	Crewe και Beaverstock, 1998
Detroit	Στις δραστηριότητες ψυχαγωγίας και αθλητισμού, και στην σύνδεσή τους με την ανάπτυξη της πόλης. Επίσης, στον ρόλο των τοπικών αρχών στη διαδικασία εφαρμογής των δράσεων αυτών.	McCarthy, 2002
Glasgow και Bilbao	Στην αναβάθμιση της εικόνας των πόλεων, μέσα από τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων, στα πλαίσια αύξησης της ανταγωνιστικότητάς τους.	Gomez, 1998
York	Στην εξέταση της διαχείρισης της πόλης ως τουριστικού προορισμού και ταυτόχρονα ως προορισμού για την ανάπτυξη παραγωγικών δραστηριοτήτων και ως τόπου μόνιμης κατοικίας.	Meethan
Sheffield	Στην ανάπτυξη υποδομών και κυρίως των μεταφορών, και στην σύνδεσή τους με την αναβάθμιση της εικόνας της πόλης.	Dabinett κ.ά. 1999
Rio de Janeiro	Στην ανάπτυξη καινοτόμων αναπτυξιακών δραστηριοτήτων και στην σύνδεσή τους με την βελτίωση του επιπέδου άσκησης αστικής διαχείρισης (περίοδος 1992-97).	Acioly Jr., 2001
Coimbra και Aveiro	Στον σχεδιασμό των αγορών λιανικού εμπορίου και των εμπορικών κέντρων.	Balsas, 2000
Manchester και Glasgow	Στην ανάπτυξη της πόλης μέσω της προσέλκυσης νέων κατοίκων.	Seo, 2002

4.3. Τα Στρατηγικά Σχέδια στην Ελληνική πραγματικότητα

Η σύγχρονη Ελληνική πραγματικότητα παρουσιάζει ιδιομορφίες όσον αφορά στην διαμόρφωση σχεδίων που θεσμικά ορίζονται/θεωρούνται ότι έχουν στρατηγικό χαρακτήρα τουλάχιστον σε ορισμένες από τις διαστάσεις τους.

Κατ' αρχήν, τα σχέδια αυτά, ενώ στα νομοθετικά κείμενα όπου προβλέπονται και στις προδιαγραφές εκπόνησής τους τονίζουν ιδιαίτερα τον στρατηγικό τους χαρακτήρα, στην ουσία τους ωστόσο, δεν πληρούν πολλά από τα κριτήρια του Πίνακα 4 (Έργα και Στρατηγικά Σχέδια, Mastop και Faludi, 1997) και στην πραγματικότητα πρέπει να τοποθετούνται κάπου μεταξύ έργων και στρατηγικών σχεδίων. Η ερμηνεία του φαινομένου αυτού έγκειται εν πολλοίς στο ότι στην Ελληνική πραγματικότητα ιδιαίτερη σημασία έχει

η όσο το δυνατόν πιο άμεση υλοποίηση πολιτικών και σχεδίων (κυρίως με την μορφή έργων), σε αντίθεση με τις μεσο/μακρόχρονες στρατηγικές που τοποθετούνται χαμηλότερα στην κλίμακα των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων, διότι αφενός μεν υπάρχει ακόμη έλλειψη υποδομών υλικής μορφής και άμεσης προτεραιότητας (π.χ. ύδρευση, αποχέτευση, οδοποιία) και αφετέρου, η αμοιβαία και χρόνια δυσπιστία πολιτών - Κράτους καθιστά τις, χωρίς χρονικές δεσμεύσεις, στρατηγικές, αναξιόπιστες στους πολίτες και μη εμπορεύσιμες πολιτικά, για την πολιτική ηγεσία.

Επίσης, υπάρχει παραγωγή τους από διαφορετικές διοικητικές πηγές: το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων από τη μια, και το Υπουργείο Εσωτερικών και Δημόσιας Διοίκησης και ενίοτε τις Περιφέρειες από την άλλη. Τα σχέδια που έχουν σαν πηγή το Υπουργείο Εσωτερικών και Δημόσιας Διοίκησης και τις Περιφέρειες είναι συμβουλευτικού χαρακτήρα και χωρίς προκαθορισμένες και αυστηρές προδιαγραφές. Για τα μεσαία και μεγάλα αστικά κέντρα εκπονούνται μετά από πολιτική πρωτοβουλία που εκδηλώνεται από ένα από τα επίπεδα αυτοδιοίκησης ή και της κεντρικής διοίκησης. Η εκπόνησή τους δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένη νομοθεσία και δεν είναι υποχρεωτική. Για τους μικρότερους οικισμούς, (για τους δήμους και τις κοινότητες πριν τις συνενώσεις τους που επέβαλε το σχέδιο "Ι. Καποδιστριας"), υπήρχε νομοθετική πρόβλεψη από τον ν.1461/84, όπου προέβλεπε την δημιουργία "αναπτυξιακών συνδέσμων" σε εθελούσια βάση από ομάδες δήμων και κοινοτήτων με ομοειδή αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, και εκπόνηση Τοπικών Αναπτυξιακών Προγραμμάτων (ΤΑΠ) για κάθε αναπτυξιακό σύνδεσμο. Τα ΤΑΠ διατηρούνται και μέχρι σήμερα σαν αναπτυξιακό εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού με εφαρμογή στους Καποδιστριακούς δήμους.

Τα σχέδια στρατηγικού χαρακτήρα που παράγονται στα πλαίσια του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, αντίθετα από τα παραπάνω, έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα όσον αφορά την εφαρμογή τους, ακολουθούν προκαθορισμένες προδιαγραφές που καθορίζουν τόσο την διαδικασία εκπόνησης όσο και την τελική δομή τους και η εκπόνησή τους καθίσταται υποχρεωτική για τις διοικητικές ή χωρικές μονάδες στις οποίες αναφέρονται. Τα σχέδια αυτά σήμερα είναι οι Χωροταξικές Μελέτες διαφόρων τύπων, τα Ρυθμιστικά Σχέδια, τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια και τα ΣΧΟΟΑΠ. Ο στρατηγικός τους χαρακτήρας τονίζεται ιδιαίτερα, τόσο στα νομοθετήματα που τα προβλέπουν, όσο και στις προδιαγραφές που τα περιγράφουν. Ο τονισμός αυτός γίνεται μάλιστα εντονότερος στην αντιπαραβολή τους με τα "χαμηλότερα" επίπεδα χωρικού σχεδιασμού (Πολεοδομικές Μελέτες/Ρυθμιστικά Σχέδια, Πράξεις Εφαρμογής) που δεν έχουν στρατηγικό χαρακτήρα, είναι κυρίως σχεδιαστικά, και προϋπήρχαν των στρατηγικών σχεδίων σαν νομοθετική ρύθμιση (από Π.Δ. 1923).

Οι επικαλύψεις στον χαρακτήρα και το περιεχόμενο των δύο παραπάνω κατηγοριών σχεδίων με στρατηγικό χαρακτήρα (όπως π.χ. ενός ΣΧΟΟΑΠ και ενός ΤΑΠ) κάνει την ταυτόχρονη ύπαρξή τους υπερβολική, αν αναλογιστεί κανείς το ότι το καθένα από αυτά αμείβεται ξεχωριστά και ότι οι οικονομικές δυνατότητες των μικρότερων ΟΤΑ είναι περιορισμένες. Η μοναδική αιτιολόγηση συνύπαρξής τους θα μπορούσε να είναι ότι η ελαστικότητα των διαδικασιών των Στρατηγικών Σχεδίων Ανάπτυξης και των ΤΑΠ ενθαρρύνει την εκπόνησή τους πριν από τα αντίστοιχα χωροταξικά και πολεοδομικά σχέδια στρατηγικού επιπέδου, ώστε να αποτελέσουν πρόκριμα και έναυσμα διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης για τα δεύτερα, που νομοθετούνται και ενέχουν υποχρέωση εφαρμογής. Και πάλι όμως, την δυνατότητα εκπόνησης και των δύο κατηγοριών σχεδίων έχουν κατά τεκμήριο μόνο οι δήμοι που λόγω μεγέθους ή χαρακτηριστικών (τουριστικοί, γρήγορα αναπτυσσόμενοι κλπ.) έχουν αυξημένες συγκριτικά οικονομικές δυνατότητες.

5. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

5.1. Εννοιολογική προσέγγιση στην Αστική Διαχείριση

Σύμφωνα με τον McGill (1998), η Αστική Διαχείριση επικεντρώνεται στην λήψη αποφάσεων για τον καταμερισμό των διαθέσιμων πόρων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων στο αστικό περιβάλλον, μέσω των διοικητικών μηχανισμών της εκάστοτε εξουσίας. Συνεπώς, η Αστική Διαχείριση αφορά στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή πολιτικών και προγραμμάτων που στοχεύουν στην επίτευξη υψηλού επιπέδου ποιότητας ζωής, στην παροχή ποιοτικών υπηρεσιών προς τους κατοίκους καθώς και στην αντιμετώπιση κοινωνικών ζητημάτων όπως η ελάρκεια στην κατοικία και στην εργασία (Davey, 1993: 4). Παρόμοια είναι και η τοποθέτηση του Sharma (1989), που προσδιορίζει την Αστική Διαχείριση σαν ένα σύνολο από δραστηριότητες οι οποίες διαμορφώνουν και καθορίζουν την κοινωνική, φυσική και οικονομική ανάπτυξη σε αστικές περιοχές, ενώ ο Racodi (1991, 2001) υποστηρίζει, ότι ο στόχος της Αστικής Διαχείρισης είναι η διασφάλιση των στοιχείων που εξασφαλίζουν την καθημερινή λειτουργία της πόλης, παρέχουν στους κατοίκους την δυνατότητα να χρησιμοποιούν τις υποδομές της, διευκολύνουν την *εύκολη πρόσβαση* σε άλλες υπηρεσίες, και δίνουν κίνητρα για *οικονομική ανάπτυξη*. Στα πλαίσια της Αστικής Διαχείρισης, οι υπεύθυνοι διαχειριστές των πόλεων έχουν ως στόχο την μετατροπή των εισροών από το εξωτερικό περιβάλλον (ανθρώπινο δυναμικό, δεξιότητες κ.ά.), σε εκροές/αποτελέσματα (αστικές υπηρεσίες, κέρδη, ικανοποίηση, ολοκλήρωση των στόχων κ.ά.) με όσο το δυνατόν περισσότερο αποδοτικό και αποτελεσματικό τρόπο. (Chakrabarty, 2001).

Το ζήτημα της ικανότητας οργάνωσης στον σχεδιασμό και στην άσκηση πολιτικών (*organizing capacity*) αποτέλεσε αντικείμενο διερεύνησης από τα μέσα της δεκαετίας

του "8ο έως σήμερα (Werna, 1995). Για τους ασχολούμενους με την αστική διαχείριση, η ερώτηση "κλειδί", είναι: **"σε ποιες βάσεις και με ποιους τρόπους πρέπει να δομηθεί η ικανότητα που απαιτείται για την άσκηση της καλύτερης αστικής διαχείρισης"** (Peltenburg κ.ά., 2000). Ως αντιπροσωπευτικές προσεγγίσεις της ανάλυσης του θέματος αναφέρονται αυτές των van den Berg κ.ά. (1997, 1999, 2003). Οι προσεγγίσεις βασίζουν την ανάλυσή τους στη διεξαγωγή μιας διεθνούς συγκριτικής διερεύνησης του ζητήματος της "ικανότητας οργάνωσης πολιτικών", αξιολογώντας δεκαπέντε μεγάλα έργα σε οκτώ μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις.

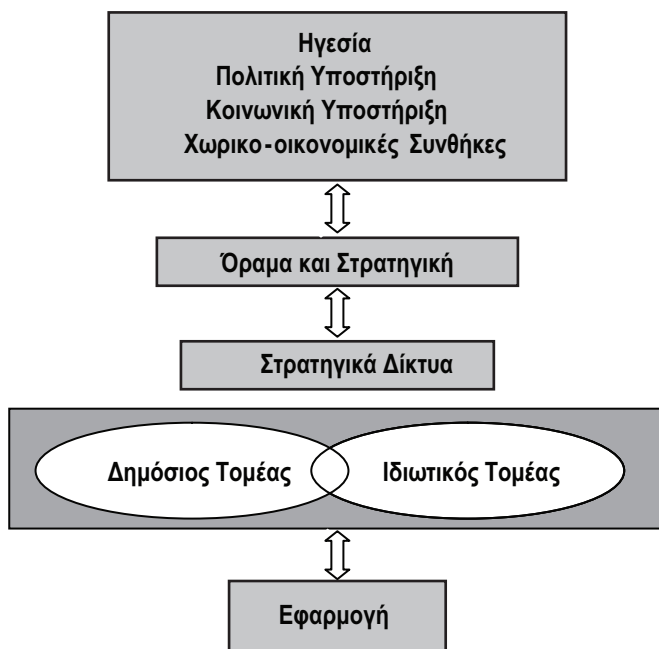
Σύμφωνα με τους παραπάνω, σαν "ικανότητα οργάνωσης" αναφέρεται η *"δυνατότητα εξασφάλισης της ενεργού συμμετοχής όλων των εμπλεκόμενων φορέων αστικής ανάπτυξης στην παραγωγή νέων ιδεών, στον σχεδιασμό και την εφαρμογή νέων πολιτικών και την παράλληλη δημιουργία συνθηκών αειφορίας"*. Στο ίδιο πλαίσιο βρίσκεται και η τοποθέτηση των Peltenburg κ.α (2000), όπου δίνεται έμφαση στην ικανότητα επίτευξης συγκεκριμένων στόχων ανάπτυξης, όπως η βιώσιμη αστική ανάπτυξη και η παροχή υπηρεσιών κατά ένα αποτελεσματικό και αποδοτικό τρόπο.

Οι βασικοί παράγοντες που συντελούν στην αποτελεσματική διαμόρφωση της ικανότητας οργάνωσης από την πλευρά των δημόσιων φορέων είναι οι εξής (van den Berg κ.ά, 1999) (Σχήμα 4):

- α. *Η δομή της διοικητικής/διαχειριστικής αρχής* (οργανισμού), με σαφή αναγνώριση του ρόλου όλων των συμμετεχόντων στη δομή αυτή.
- β. *Τα στρατηγικά δίκτυα* (strategic networks), ανάμεσα σε όλους όσους συμμετέχουν στη διαδικασία οργάνωσης. Τέτοια δίκτυα περιλαμβάνουν οργανισμούς και φορείς δημοσίου, τοπικές αρχές και επιχειρήσεις, φορείς του ιδιωτικού τομέα.
- γ. *Η ηγεσία και το επιχειρηματικό πνεύμα*, με αναφορά σε αυτούς που ηγούνται της οργανωτικής διαδικασίας και στην ύπαρξη και λειτουργία φορέων με "επιχειρηματικό προσανατολισμό", γεγονός στο οποίο –όπως είδαμε– κάνουν αναφορά και οι Hall και Hubbard (1998).
- δ. *Το όραμα και η στρατηγική*, όπου η εφαρμογή στρατηγικών στο αστικό περιβάλλον προϋποθέτει την αποσαφήνιση και τον προσδιορισμό ενός οράματος για την πόλη.
- ε. *Οι χωρικο-οικονομικές συνθήκες*, οι οποίες αναφέρονται στις ευκαιρίες αλλά και στις απειλές που διαμορφώνονται στα πλαίσια του νέου, παγκοσμιοποιημένου οικονομικού περιβάλλοντος, και κάτω από τις οποίες οι πόλεις καλούνται να οργανώσουν στρατηγικά πλάνα δράσης και ανταγωνιστικές πολιτικές, προκειμένου να αντιμετωπίσουν ή να εκμεταλλευτούν τις νέες προκλήσεις.

στ. *Η πολιτική και κοινωνική υποστήριξη*, τόσο από διάφορους πολιτικούς κύκλους και φορείς πέραν του τοπικού επιπέδου (εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο), όσο και από δυνάμεις στο εσωτερικό των πόλεων (κατοίκων, τοπικών φορέων, ομάδων συγκεκριμένων συμφερόντων). Η υποστήριξη και των δυο πλευρών κρίνεται αναγκαία για την αποτελεσματικότητα των πολιτικών ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας των πόλεων, εφόσον οι πολιτικές αυτές έχουν τοπικές και υπερτοπικές διαστάσεις και πεδία εφαρμογής.

Σχήμα 4. Ικανότητα οργάνωσης στον σχεδιασμό και την ανάπτυξη πολιτικών (στάδια)

Πηγή: van den Berg κ.ά., 1997

5.2. Βασικές παράμετροι στην αποδοτική Αστική Διαχείριση

Όπως και στον Στρατηγικό Σχεδιασμό, σημαντικό στοιχείο για την Αστική Διαχείριση αποτελεί ο βαθμός αποδοτικότητάς της. Σε σχέση με αυτή, ο Richardson (1992), θέτει ορισμένες προϋποθέσεις:

- Την ικανότητα αυτών που ασκούν την αστική διαχείριση να εφαρμόσουν μια χωρική στρατηγική.

- Την ικανότητα να εξασφαλίσουν βασικές υπηρεσίες και ικανοποιητικές υποδομές στην πόλη, ώστε να δημιουργήσουν συνθήκες για προσέλκυση αστικού πληθυσμού (ελκυστική και ανταγωνιστική πόλη).
- Την δυνατότητα να βελτιστοποιήσουν την λειτουργικότητα της πόλης σε όλα τα επίπεδα.

Τα παραπάνω προφανώς επηρεάζονται και από άλλους, εξωγενείς παράγοντες. Αυτοί οι παράγοντες είναι δυνατόν να σχετίζονται με τις υπάρχουσες εθνικές/κυβερνητικές πολιτικές (πολιτικοί παράγοντες), με τις κοινωνικές αξίες, την εθνική οικονομική πολιτική (οικονομικοί παράγοντες), αλλά και με τεχνολογικές εξελίξεις. Αυτά αποτελούν στοιχεία της ανάλυσης P.E.S.T. που όπως έχει αναφερθεί, αποτελεί τεχνικό χαρακτηριστικό του Στρατηγικού Σχεδιασμού.

Η αποδοτική Αστική Διαχείριση δεν αφορά μόνο την ικανότητα ανάπτυξης και ελέγχου μεμονωμένων δράσεων στο περιβάλλον των πόλεων, αλλά και την ανάληψη ηγετικού ρόλου στον σχεδιασμό της συνολικής αστικής ανάπτυξης. Γι' αυτό, απαραίτητα στοιχεία είναι ο σαφής προσανατολισμός των συνεργασιών αλλά και των ορίων ευθύνης μεταξύ των φορέων τοπικής εξουσίας, η αποτελεσματική πηγή (βάση) εσόδων (οικονομικών εισροών) αλλά και η ύπαρξη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού που θα σχεδιάζει και θα εφαρμόζει τις πολιτικές αστικής ανάπτυξης (Davey, 1993: xii). Επιπλέον η επιτυχής ανάπτυξη των πολιτικών εξαρτάται από το βαθμό ευελιξίας και ελευθερίας αλληλεπίδρασης των δυνάμεων (ομάδων) που συμμετέχουν στις διαδικασίες διαχείρισης. Περισσότερη ελευθερία και ευελιξία μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη επιτυχία της ίδιας διαδικασίας (Andersen και van Kempren, 2003).

Από τα παραπάνω μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η **Αστική Διαχείριση, λόγω χαρακτηριστικών, πεδίου εφαρμογής και συνθηκών αποδοτικότητας, είναι πρωτίστως ευθύνη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης**. Η αποδοτική Αστική Διαχείριση, εξαρτάται από την εξουσία/ δύναμη/ ικανότητα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης να συντονίζει όλες τις ποικίλες δραστηριότητες σε εθνικά ή τοπικά επίπεδα (Amos, 1989).

6. Ο ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Στην ενότητα αυτή θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα *"Μπορεί ο Στρατηγικός Σχεδιασμός να αποτελέσει εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης;"* και αν ναι, κάτω από ποιες προϋποθέσεις; Στην παράγραφο 2.3 αυτού του άρθρου, σαν βασικά στοιχεία του στρατηγικού σχεδιασμού (Kaufman και Jacobs, 1987) είχαν αναφερθεί ότι:

- Προσανατολίζεται περισσότερο στην ανάληψη δράσης, στην εφαρμογή και στα αποτελέσματα.
- Προάγει ευρύτερη και με μεγαλύτερη ποικιλία, συμμετοχή κατά την διαδικασία σχεδιασμού.
- Δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν μια τοπική κοινωνία στο ευρύτερο περιβάλλον της, ορίζοντας τις ευκαιρίες και τις απειλές που προέρχονται από αυτό.
- Ενθαρρύνει την ανταγωνιστικότητα εκ μέρους των τοπικών κοινωνιών.
- Δίνει έμφαση στην αξιολόγηση των δυνατοτήτων και αδυναμιών μιας τοπικής κοινωνίας σε σχέση με τις ευκαιρίες και τις απειλές από το ευρύτερο περιβάλλον της.

Από την άλλη πλευρά, το σύστημα διαχείρισης στο περιβάλλον των πόλεων, αφορά στη διαχείριση όλων των φάσεων αστικής ανάπτυξης, από τον προσδιορισμό του οράματος και των στόχων, έως τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των πλάνων ανάπτυξης (οικονομική ανάπτυξη, διαχείριση γης, υποδομές και δίκτυα, υγεία, στέγαση, ανεργία και απασχόληση κ.ά.) (Steinberg, 1996), αλλά και των επιδράσεων τους στο αστικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, οι πρακτικές σχεδιασμού, οι διαδικασίες λήψης απόφασης, οι μέθοδοι εφαρμογής και τα μέσα ελέγχου των πολιτικών ανάπτυξης, αποτελούν εργαλεία ενός αποτελεσματικού συστήματος αστικής διαχείρισης (EU-Working Group on Sustainable Urban Management, 2004). Τέλος, έργο της Αστικής Διαχείρισης, όπως έδειξαν και οι εργασίες των van der Berg και van Winden (2002: 52-128) σε ευρωπαϊκές πόλεις, είναι να αναδείξει τις δυνατότητες και ευκαιρίες που ανιχνεύει ο στρατηγικός σχεδιασμός, και να τις αποδώσει κατά τρόπο αποτελεσματικό στον τοπικό πληθυσμό (επιχειρήσεις, κάτοικοι).

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τις αναλύσεις που έχουν προηγηθεί, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Στρατηγικός Σχεδιασμός αποτελεί εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης; Θα υποστηρίξουμε ναι, με δύο όμως προϋποθέσεις:

- 1^{ον}: την διαφοροποίηση της έννοιας και της πρακτικής της "διοίκησης/ διαχείρισης" στο περιβάλλον των πόλεων από τις αντίστοιχες στο περιβάλλον των επιχειρήσεων, και
- 2^{ον}: την ικανότητα των όσων ασκούν αστική διαχείριση, να χρησιμοποιούν τον στρατηγικό σχεδιασμό κατά τρόπο τέτοιο, ώστε η διαχείριση που ασκούν να είναι και η πλέον αποδοτική τόσο για την ανάπτυξη της πόλης, όσο και των ομάδων που δραστηριοποιούνται στο εσωτερικό της.

Αναφορικά με την 1^η προϋπόθεση θα υποστηρίξουμε τα εξής:

Η έννοια της "διοίκησης/διαχείρισης" (management) στις επιχειρήσεις, αφορά σε μια διαδικασία δημιουργίας ενός περιβάλλοντος, όπου τα άτομα συνεργάζονται μεταξύ τους σε ομάδες, με στόχο την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, κατά αποτελεσματικό τρόπο (Koontz και Weihrich, 1990· Chakrabarty, 2001). Αν και οι βασικές αρχές που διέπουν την έννοια και την πρακτική της "διοίκησης" μιας επιχείρησης –*σχεδιασμός, οργάνωση, δυναμικό, καθοδήγηση, έλεγχος*– είναι δυνατόν να υπάρξουν και στο περιβάλλον των πόλεων, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η διοίκηση μιας πόλης είναι ίδια με αυτή μιας επιχείρησης. Οι επιχειρήσεις έχουν μια σαφή δομή εξουσίας και ιεραρχίας με σαφείς στόχους ανάπτυξης και κέρδους. Στην περίπτωση των πόλεων έχουμε αντικρουόμενες ομάδες με διαφορετική εκπροσώπηση συμφερόντων και διαφορετικούς στόχους (Chakrabarty, 2001· Kotler κ.ά 1999: 106), και την ισχυρή επίδραση στην διαδικασία λήψης αποφάσεων από στοιχεία με έντονο πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα.

Αναφορικά με την 2^η προϋπόθεση, θα πρέπει να αναφερθούν τα παρακάτω:

Το περιβάλλον (εσωτερικό και εξωτερικό) της κάθε πόλης χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και ιδιαιτερότητα, που πρέπει να ληφθούν ιδιαίτερα υπόψη στη χρήση του στρατηγικού σχεδιασμού για την αστική διαχείριση. Κατάλληλη μεθοδολογία γι' αυτό φαίνεται ότι είναι αυτή που αναπτύχθηκε την τελευταία δεκαετία γύρω από την έννοια του *benchmarking* και της εφαρμογής του στο περιβάλλον των πόλεων (Boxwell, 1995· Luque και Munoz, 2003, 2005). Χαρακτηριστικά οι Luque και Munoz (2003). Οι προσεγγίσεις αυτές ορίζουν το benchmarking ως "*ένα σύστημα κοινωνικο-οικονομικών δεικτών, το οποίο αποτελεί το πάνελ ελέγχου, της διαγνωστικής φάσης, της συνολικής διαδικασίας στρατηγικού σχεδιασμού και το οποίο συμβάλει στην επίτευξη υψηλών επιπέδων ποιότητας των υπηρεσιών και της αστικής διαχείρισης των πόλεων*"⁵. Κύριος στόχος αποτελεί η συνεχής βελτίωση του περιβάλλοντος των πόλεων, μέσα από μια συνεχή διαδικασία προσδιορισμού, μάθησης και εφαρμογής των περισσότερο αποτελεσματικών πρακτικών και πολιτικών σε σχέση με άλλες πόλεις (Σχήμα 5).

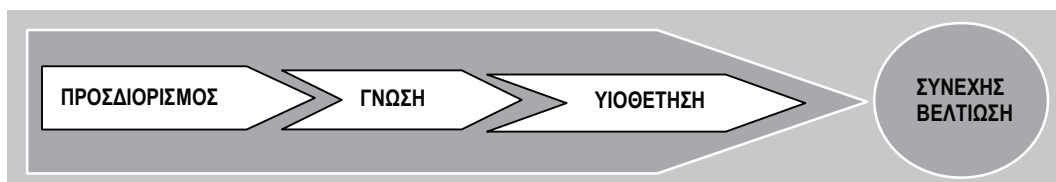
Σύμφωνα με τον Boxwell (1995: 2), το benchmarking, αποτελεί την σύνδεση ανάμεσα στον σχεδιασμό και την εφαρμογή-εκτέλεση. Έτσι στα πλαίσια του στρατηγικού σχεδιασμού στο αστικό περιβάλλον, οι λαμβάνοντες τις αποφάσεις θα έχουν τη δυνατότητα ελέγχου της αποδοτικότητας εφαρμογής των πολιτικών για την αστική ανάπτυξη, βελτιώνοντας τις μεταξύ τους συνεργασίες και να προωθώντας καλύτερες αποφάσεις σε θέματα όπως οι χρήσεις γης και πόρων (Snyder, 2001). Στην ουσία, μπορούμε να υποστηρίξουμε,

⁵ Η αναφορά τους γίνεται με παράδειγμα της πόλη της Γρανάδα, στην Ισπανία, στα πλαίσια του έργου GRANA-DA METROPOLI 21.

ότι το benchmarking, αποτελεί μια νέα διαδικασία στο σύνολο του στρατηγικού σχεδιασμού, που παρέχει όμως τη δυνατότητα, η σύνδεση του στρατηγικού σχεδιασμού με την αστική διαχείριση να είναι περισσότερο ισχυρή και η συνεισφορά του στρατηγικού σχεδιασμού στην αστική διαχείριση περισσότερο αποτελεσματική.

Για την ίδια προϋπόθεση, ένα δεύτερο πολύ σημαντικό στοιχείο είναι η δομή/ σύνθεση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ομάδων που ασκούν διαχείριση στο αστικό περιβάλλον (π.χ. ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου δυναμικού, το μορφωτικό επίπεδο των στελεχών των τοπικών αυτοδιοικήσεων, ή η εμπειρία τους σε ζητήματα στρατηγικού σχεδιασμού (Aucoin και Bakvis, 2003· Cheshire και Magrini, 1999).

Σχήμα 5. Τα βασικά στάδια ανάπτυξης του benchmarking στο περιβάλλον των πόλεων

Πηγή: Luque και Munoz, 2005

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε, ότι ο Στρατηγικός Σχεδιασμός είναι δυνατόν να συμβάλει στην άσκηση μιας αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης. Θα πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι τόσο το περιβάλλον και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε πόλης, όσο και αντιστοιχες ιδιαιτερότητες των ομάδων που διαχειρίζονται πολιτικές ανάπτυξης και αποφάσεις στο περιβάλλον των πόλεων, μπορούν να ενισχύσουν ή να αλλοιώσουν την σύνδεση του Στρατηγικού Σχεδιασμού με την Αστική Διαχείριση.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος του άρθρου είναι να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα αν και κατά πόσο ο Στρατηγικός Σχεδιασμός αποτελεί εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης. Για το σκοπό αυτό επιχειρείται καταρχήν ο προσδιορισμός της θέσης που κατέχει ο Στρατηγικός Σχεδιασμός στο σύνολο των σύγχρονων σχολών/τύπων σχεδιασμού του χώρου, όπως έχουν διαχρονικά καταγραφεί και εφαρμοστεί κατά τον 20ο αιώνα. Η κύρια σύγκριση –και ο προσδιορισμός των ειδοποιών διαφορών– γίνεται σε σχέση με τον ορθολογικό σχεδιασμό και τον σχεδιασμό προσεγγιστικών μικροβελτιώσεων, δύο δηλαδή τύπους σχεδιασμού που θεωρούνται σύγχρονοι και έχουν βρει ποικίλες εφαρμογές. Τα χαρακτηριστικά που θεωρείται ότι διαφοροποιούν τον στρατηγικό σχεδιασμό από τα άλλα είδη σχεδιασμού –και κυρίως τα δύο που προαναφέρθηκαν– είναι ότι ο στρατηγικός σχεδιασμός προσανα-

τολιζεται περισσότερο στην εφαρμογή, προάγει την συμμετοχή διαφόρων εταιρών κατά την διαδικασία σχεδιασμού, δίνει έμφαση στην κατανόηση των παραγόντων (θετικών και αρνητικών) που επηρεάζουν μια τοπική κοινωνία στο ευρύτερο περιβάλλον της, ενθαρρύνει την ανταγωνιστικότητα εκ μέρους των τοπικών κοινωνιών, και τονίζει επίσης την αξιολόγηση των ενδογενών χαρακτηριστικών (δυνατοτήτων και αδυναμιών) μιας τοπικής κοινωνίας. Στην συνέχεια, επιχειρείται να προσδιοριστεί με μεγαλύτερη λεπτομέρεια και σαφήνεια ο στρατηγικός σχεδιασμός σε όλες τις πτυχές του. Αναλύονται έτσι η προέλευση και δομή του Στρατηγικού Σχεδιασμού, προσδιορίζονται οι σχέσεις μεταξύ οράματος –εφαρμογής και διαχείρισης– αποδοτικότητας των Στρατηγικών Σχεδίων και γίνεται αναφορά στην αξιολόγηση των Στρατηγικών Σχεδίων και στις μεθοδολογίες λήψης αποφάσεων. Οι αναφορές στις εφαρμογές του στρατηγικού σχεδιασμού στο χώρο που ακολουθούν, τοποθετούν την προηγηθείσα ανάλυση του στρατηγικού σχεδιασμού σε χωρικό πλαίσιο, και ιδιαίτερα στο αστικό περιβάλλον, όπου κυρίως σημειώνονται οι δραστηριότητες για την αστική ανάπτυξη.

Αντίστοιχη εννοιολογική προσέγγιση γίνεται και για την Αστική Διαχείριση, στην θεωρία και στην πρακτική της, προκειμένου να οριστεί η σχέση Στρατηγικού Σχεδιασμού–Αστικής Διαχείρισης–Αστικής Ανάπτυξης. Η σχέση αυτή επιχειρείται να εκφραστεί σαν σχέση αλληλεπίδρασης συνιστωσών μιας δυναμικής πορείας που μπορεί να αναλυθεί σε φάσεις και στάδια υλοποίησης, αλλά και προσδιορισμού των κατά χρονική περίοδο προσδοκώμενων αποτελεσμάτων για την πόλη.

Το άρθρο υποστηρίζει ότι ο Στρατηγικός Σχεδιασμός μπορεί να λειτουργήσει προς όφελος της Αστικής Διαχείρισης, εφόσον όμως ληφθούν υπόψη κάποιες προϋποθέσεις: α) η αναγνώριση της διαφοροποίησης και της ιδιαιτερότητας του περιβάλλοντος των πόλεων σε σχέση με το αντίστοιχο περιβάλλον των επιχειρήσεων και β) η ικανότητα των όσων ασκούν αστική διαχείριση να μπορούν να χρησιμοποιήσουν τον στρατηγικό σχεδιασμό ως εργαλείο της αποτελεσματικότητας της αστικής διαχείρισης.

Θεωρούμε τις δυο παραπάνω προϋποθέσεις πολύ σημαντικές καθώς η πλειονότητα των επιστημονικών προσεγγίσεων των τελευταίων χρόνων εστιάζουν στα δομικά στοιχεία του Στρατηγικού Σχεδιασμού από την μια πλευρά (όραμα, στόχοι, ανάλυση περιβάλλοντος), ενώ ταυτόχρονα εμβαθύνουν στη δομή και την ποιότητα των ομάδων που δραστηριοποιούνται στο περιβάλλον των πόλεων και ασκούν αστική διαχείριση. Ειδικότερα το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των ομάδων αυτών με πυρήνα την μεταξύ τους σύνδεση και επικοινωνία.

Οι έως τώρα προσεγγίσεις δεν πραγματοποιούν μια απ' ευθείας σύνδεση του Στρατηγικού Σχεδιασμού με την Αστική Διαχείριση και κατά συνέπεια αφήνουν ανοικτό το ερώτημα που αρχικά έχουμε θέσει. Πρόσφατες όμως εργασίες, αναδεικνύουν την σημα-

ντικότητα του benchmarking, ως μια διαδικασία η οποία φαίνεται ότι μπορεί να λειτουργήσει προς όφελος της σύνδεσης του Στρατηγικού Σχεδιασμού με την Αστική Διαχείριση. Ειδικότερα μέσω της εφαρμογής του benchmarking, επιδιώκεται η βελτίωση των πρακτικών, των μέσων και των μεθόδων για την άσκηση μιας αποτελεσματικής αστικής διαχείρισης, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύεται η συνεισφορά του Στρατηγικού Σχεδιασμού. Στην ουσία ο χαρακτήρας και η λειτουργία του benchmarking συνδέει την αναγκαιότητα της ύπαρξης των στρατηγικών δικτύων και το επιχειρηματικό πνεύμα, στα οποία αναφέρονται οι εργασίες των van den Berg κ.ά., με το διαχωρισμό αλλά και την συμπληρωματικότητα μεταξύ της "σχεδιαστικής αρχής" και της "εκτελεστικής αρχής" που προσδιορίζει ο Polidano (1999).

Εν κατακλείδι το άρθρο υποστηρίζει ότι η σύνδεση του στρατηγικού σχεδιασμού με την αστική διαχείριση είναι πολύ σημαντική, καθώς εστιάζει στην ικανότητα των κοινωνικών εταίρων στο αστικό περιβάλλον να χρησιμοποιούν στρατηγικά εργαλεία με στόχο την επίτευξη της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης μέσω της άσκησης μιας αποτελεσματικής αστικής διαχείρισης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αραβαντινός Α. (1997/2007) *Πολεοδομικός Σχεδιασμός για την βιώσιμη ανάπτυξη του Αστικού χώρου*, Αθήνα: Συμμετρία.
- Βασενχόβεν Λ. (2002) "Η δημοκρατικότητα του σχεδιασμού του χώρου και η αμφισβήτηση του ορθολογικού 'μοντέλου'", *Αιχώρος*, 1(1): 30-50.
- Λουκίσσας Φ. (2000) *Θεωρίες και Πρακτικές Προγραμματισμού*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, ΤΜΧΠΠΑ, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Μαρμαράς Ε. (2002) *Σχεδιασμός και Οικιστικός Χώρος*, Ελληνικά Γράμματα
- Σκάγιαννης Π. (2001) "Σημειώσεις για το Σχεδιασμό", στο Μπεριάτος Η. και Σκάγιαννης Π., *Χωροταξία: Θεωρίες, Τεχνικές, Πολιτική*, τεύχος σημειώσεων για το μεταπτυχιακό μάθημα "Χωροταξία: Θεωρίες, Τεχνικές, Πολιτική" του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών του ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Χριστοφίλοπουλος Δ. (1990) *Αστικός και Χωροταξικός Σχεδιασμός -Προγραμματισμός: τεχνική διαδικασία ή κοινωνική επιστήμη;*. Αθήνα: Σάκουλας.

Ξενόγλωσση

- Amdam J. και Amdam R. (1990) *Strategic and mobilizing planning: municipal planning according to the "dugnads" method*, Oslo: Det Norske Samlaget.
- Amos F. J. C. (1989) "Strengthening municipal government", *Cities*, August: 202-208.

- Andersen J. T. (2000) "Strategic Planning, Autonomous Actions and Corporate Performance", *Long Range Planning*, 33: 184-200.
- Andersen T.H και van Kempen D. (2003) "New trends in urban policies in Europe: evidence from Netherlands and Denmark" *Cities*, 20(2): 77-86.
- Aucoin P. και Bakvis H. (2003) "Public Service Reform and Policy Capacity: Recruiting and Retaining the Best and the Brightest?", *Workshop on "Challenges to State Policy Capacity: Global trends and comparative perspectives"* City University of Hong Kong, April 5-6.
- Balsas Lopes J. C. (2000) "City center revitalization in Portugal: Lessons from two medium size cities", *Cities*, 17: 19-31.
- Bennett R. and Krebs G. (1991) *"Local Development Public – Private Partnerships Initiation in Britain and Germany"*, London, N.Y: Belhaven Press.
- Boxwell R.J. (1995) *"Benchmarking para Competir con Ventaja"* McGraw-Hill, Interamericana de Espana, S.A Madrid, στο Luque-Martinez T. και Munoz-Leiva F. (2005) "City benchmarking: a methodological proposal referring specifically to Granada", *Cities*, 22 (6): 411-423.
- Boyne G. A. (1996) "Competition and Local Government: Apublic Choice Perspective", *Urban Studies*, 33(4-5): 703-721.
- Bryson και Einsweiler (1988) *"Strategic Planning"*, Chicago: APA.
- Chadwick G. (1971) *"A Systems View of Planning; Towards a Theory of the Urban and regional planning Process"* Oxford: Pergamon Press.
- Chakrabarty B. K. (2001) "Urban Management: Concepts, Principles, Techniques and Education", *Cities*, 18 (5): 331-345.
- Cheshire P.C και Gordon R.I (1998) "Territorial Competition: some lessons for policy", *The Annals of Regional Science*, 32: 321-346.
- Cheshire P.C και Magrini S. (1999) "Evidence on the impact of territorially competitive policy and the role of transactions costs in conditioning collective (in) action", *Research Papers in Environmental and Spatial Analysis*, 57, Dept. of Geography and Environment, London School of Economics.
- Cheung S-O., Lam T-I., Leung M-Y. και Wan Y-W (2001) "An analytical hierarchy process based procurement selection method". *Construction Management and Economics*, 19(4): 427-437.
- Cox D.B. (2007) "Elements of strategic planning: Methods, metrics and concepts for building dynamic Strategic Planning Processes", American Institute of Architects, 2007.
- Cullingworth J. B. (1982), *"Town and Country Planning in Britain"*, London: Allen and Unwin.

- Dusenbury P. (2000) "Strategic Planning and Performance Measurement", *4th Report of Governing for Results and Accountability Project*, The Urban Institute, August 2000.
- Fainstein S. (2000) "New Directions in Planning Theory", *Urban Affairs Review*, 35(4): 451-478.
- Fainstein S. και Fainstein N. (1996/2003), "City Planning and Political Values: An Updated View", στο Campbell S. and Fainstein S. (επ.), *Readings in Planning Theory*, Oxford: Blackwell Publishers, σσ. 265-287.
- Faludi A. (1973), *"A Reader in Planning Theory"*, Oxford: Pergamon Press.
- Faludi A. και Valk A. J. van der (1994) *Rule and Order: Ducth Planning Doctrine in the 20th century*, Dordrecht: Kluwer.
- Fincher C. (1982) "What is Strategic Planning?" *Research in Higher Education*, 16(4): 373-376
- Friedmann J. (1987), *"Planning in the Public Domain"*, Princeton Univ. Press.
- Geddes P. (1915), *"Cities in Evolution"*, Edinburgh, revised edition edited by Jacqueline Tyrwhitt, London 1949.
- Goldsmith A.A. (1996) "Strategic thinking in international development: Using management tools to see the big picture", *World Development*, 24 (9): 1431-1439.
- Gomez M.V. (1998) "Reflective images: The case of urban regeneration in Glasgow and Bilbao" *International Journal of Urban and Regional Research*, σσ. 106-121.
- Goodwin P. και Wright G. (1998) "Decision Analysis for Management Judgment" (2^η εκδ.), Chichester: Wiley.
- Gospodini A. και Skayannis P. (2005) "Towards an "Integration Model" of Planning Education Programmes in a European and International Context: the Contribution of Recent Greek Experience", *Planning Theory and Practice*, 6(3.)
- Haikio L. (2007) "Expertise, Representation and the Common Good: Grounds for Legitimacy in the Urban Governance Network", *Urban Studies*, 44(11): 2147-2162.
- Hall T. και Hubbard P. (επ.) (1998) *"The Entrepreneurial city"*, J. Wiley and Sons.
- Healy P., Khakee A., Motte A., Needham B. (1997) *Making Strategic Spatial Plans: Innovation in Europe*, London: UCL Press.
- Hopkins W.E. και Hopkins S.A. (1997) "Strategic Planning–financial performance relationships in banks: a causal examination", *Strategic Management Journal*, 18: 635-652.
- Kotler P., Asplund C., Rein I., Haider H.D. (επ.) (1999) *Marketing Places Europe*, Harlow: Prentice Hall.

- Lalenis K. (1993), "*Public Participation Strategies in Urban Planning in Greece after the "Urban Reconstruction Operation - 1982-1984". Comparison of Theory and Practice*". Ph.D. Thesis, University of Westminster, London, England.
- Lee D. (1973), "Requiem for Large – Scale Models", *Journal of the American Institute of Planners*, , 39(3), May 1973.
- Lindblom C. E. (1959), "The Science of "Muddling Through", *Public Administration Review*, 19, Revised 1965, 1973.
- Lindgren M. και Packendorff J. (2007) "Performing arts and the art of performing – On co-construction of project work and professional identities in theaters", *International Journal of Project Management*, 25(4): 356-364.
- List D. (2004) "Multiple pasts, converging presents and alternative futures", *Futures*, 36(1): 23-43.
- Liu Y., Lv X., Qin X., Guo H., Yu Y., Wang J. και Mao G. (2007) "An integrated GIS-based analysis system for land-use management of lake areas in urban fringe", *Landscape and Urban Planning*, 82(4): 233-246
- Luque-Martinez T. και Munoz-Leiva F. (2003) "Benchmarking y Marketing de Ciudades", XVII Congreso Annual y XIII Congreso Hispano-Frances, Bordeaux, 4, 5 y 6 de junio, I., σσ. 663-673.
- Luque-Martinez T. και Munoz-Leiva F. (2005) "City benchmarking: a methodological proposal referring specifically to Granada", *Cities*, 22(6): 411-423.
- Marsden T., Harrison M. και Flynn A. (1998) "Creating competitive space: exploring the social and political maintenance of retail power", *Environment and Planning A*, 30: 481-498.
- Mastop H. (1987) "Performance in Dutch spatial planning: an introduction", *Environment and planning B: Planning and Design*, 24: 807- 813.
- Mastop H. και Faludi A. (1997) "Evaluation of Strategic Plans: the performance principle", *Environment and Planning B: Planning and Design*, 34: 815-832.
- Maylor H. (2001) "Beyond the Gantt chart: Project Management moving on", *European Management Journal*, 9(1): 92-100.
- McClamroch J., Byrd J., Sowell L.S. (2001), "Strategic Planning: politics, leadership and learning", *Journal of Academic Librarianship*, 27 (5): 372-378.
- McGill R. (1998) "Viewpoint: Urban Management in Developing Countries" *Cities*, 15(6): 463-471.
- McLoughlin B. (1969), *Urban and Regional Planning. A Systems Approach*, London: Faber and Faber.
- Metaxas T. (2002) "Place/City Marketing as a tool for local economic development and city's competitiveness: a comparative evaluation of Place Marketing policies in

- European cities", paper presented to the EURA conference: *Urban and Spatial European Policies*, Turin, April 2002, σσ. 18-20.
- Miller D. και Holt-Jensen A. (1997) "Bergen and Seattle: a Tale of Strategic Planning in Two Cities", *European Planning Studies*, 5, no.2 σσ. 195-214.
- Peltenburg M., de Wit J. και Davidson F. (2000) "Capacity building for urban management: learning from recent experience", *Habitat International*, 24: 363-373.
- Pollack J. (2007) "The changing paradigms of project management", *International Journal of Project Management*, 25(3): 266-274.
- Racodi C. (1991) "Cities and people: Towards a gender- aware urban planning process", *Public Administration and Development*, 11: 541-559, στο McGill R., (1998) "Viewpoint: Urban Management in Developing Countries" *Cities*, 15(6): 463-471.
- Racodi C. (2001), "Forget planning, put policies first? Priorities for urban management in development countries", *JAG*, 3(3): 209-223.
- Reese L. A (1997) "The use of planning methodologies in local economic development decisionmaking", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 15: 285-303.
- Roberts P. (1995) "Managing the Strategic Planning and Development of Regions", *Regional Studies*, 27(8): 759-768.
- Rodriguez A.G και Williams T.M. (1999) "System dynamics in project management: assessing the impacts of client behavior on project performance", *Journal of the Operational Research Society*, 49(1): 2-15
- Royal Planning Town Institute (1993) "Local Government Review – The delivery of Strategic Planning within a New Local Government Structure", Royal Planning Town Institute, London, στο Roberts P. (1995) "Managing the Strategic Planning and Development of Regions", *Regional Studies*, 27(8): 759-768.
- Sandhusen R. (1988/1993) *Marketing*, Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Sennett R. (1970), *The Uses of Disorder*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Seo J-K. (2002) "Re-urbanization in Regenerated areas of Manchester and Glasgow: New residents and the problems of sustainability", *Cities*, 19(2): 113-121.
- Sharma S. K. (1989) "Municipal Management". *Urban Affairs Quarterly* – India, 21, σσ. 47-53, στο McGill R. (1998) "Viewpoint: Urban Management in Developing Countries" *Cities*, 15(6): 463-471.
- Simmie J. M. (1974), *Citizen in Conflict*, London: Hutchinson Educational.
- Snyder K. (2001) "Decision support tools for community planning", *Public Management*, 83(10): 21-29.
- Sørensen E. (2002) "Democratic theory and network governance", *Administrative Theory & Praxis*, 24(4): 693-720.

- Steiberg F. (1996) "Can Development Communication Improve Urban Management?" *Habitat International*, 20(4): 567-581.
- Strange I. (1997) "Directing the show? Business leaders, local partnership, and economic regeneration in Sheffield".
- Syrett, S (1994) "Local Power and Economic Policy: Local Authority Economic Initiatives in Portugal", *Regional Studies*, 28(1): 53-67.
- Thornley A. (1977), "Theoretical Perspectives on Planning and Participation", *Progress in Planning*, 7, Part 1.
- van den Berg L και Braun E. (1999) "Urban competitiveness, Marketing and the need for Organizing capacity", *Urban Studies*, 36(5-6): 987-999.
- van den Berg L. και van Winden W. (2002), "Should cities help their citizens to adopt ICTs? On ICT-adoption policies in European cities", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20: 263-279.
- van den Berg L., Braun E. και van der Meer J. (1997) "The organizing capacity of metropolitan regions", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 15: 253-272.
- van den Berg L., van der Meer J. και Pol M. J. (2003) "Organizing capacity and social policies in European cities", *Urban Studies*, 40(10): 1959-1978.
- Werna E. (1995), "The management of urban development, or the development of urban management? Problems and premises of an elusive concept", *Cities*, 12(5): 353-359.
- Wong C. (1998) "Old wine an new bottle? Planning methods and techniques in the 1990s", *Planning Practice and Research*, 13(3): 221-236.
- Wright G. και Goodwin P. (1999) "Future-focussed thinking: combining scenario planning with decision analysis", *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 8: 311-321.
- Yukubousky R. (1979), "Effective Participation: Public Search for "Democratic Efficiency", *Transportation Research Board Annual Meeting*, Washington DC, USA, Jan. 1979.

Θεόδωρος Μεταξάς

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας •Πεδίον Αρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: metaxas@prd.uth.gr

Κωνσταντίνος Λαλένης

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας •Πεδίον Αρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: klalenis@prd.uth.gr

Η εφαρμογή των αρχών της Τοπικής Ατζέντα 21 για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών: Η περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους

Πάρις Τσάρτας

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Θεόδωρος Σταυρινούδης

Δρ., Εντεταλμένος διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Η Τοπική Ατζέντα 21 (ΤΑ 21) είναι αποτέλεσμα της διεθνούς συνειδητοποίησης για την ανάγκη υιοθέτησης βασικών αρχών βιώσιμης ανάπτυξης στο σύνολο των τομέων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Περιλαμβάνει σειρά δράσεων, η εφαρμογή των οποίων εξασφαλίζει την αειφορία και τη βιωσιμότητα. Στην περίπτωση των ταξιδιών και του τουρισμού, η ΤΑ 21 αποτελεί βασικό εργαλείο για την προστασία τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, των σημαντικότερων δηλαδή πόρων της "τουριστικής βιομηχανίας". Η εφαρμογή των βασικών αρχών της ΤΑ 21 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις περιοχές υποδοχής τουριστών, όπου οι πολλαπλές επιβαρύνσεις από τη συγκέντρωση της τουριστικής δραστηριότητας έχουν αναγάγει σε πρωτεύων ζήτημα την εφαρμογή των αρχών της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των Λιγότερων Ευνοημένων Περιοχών (ΛΕΠ) της Ελλάδας, που στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι νησιά, ο τουρισμός αποτελεί σημαντική, αν όχι τη μοναδική, αναπτυξιακή κατεύθυνση που επιβάλλεται τόσο από όρους οικονομικούς, κοινωνικούς, γεωγραφικούς όσο και ως στρατηγική επιλογή αξιοποίησης των ούτως ή άλλως περιορισμένων ανταγωνιστικών τους πλεονεκτημάτων. Οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες αυτών των περιοχών επιβάλλουν την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας, στο πλαίσιο των αρχών της βιωσιμότητας, καθιστώντας την ΤΑ 21 μια εύχρηστη "πυξίδα" στη δύσκολη πορεία για τη βιώσιμη τουριστική

ανάπτυξη. Σκοπός της εισήγησης αυτής είναι να παρουσιάσει πώς οι βασικές αρχές της ΤΑ 21 μπορούν να εφαρμοστούν, με ποιες δυσκολίες και ιδιαιτερότητες, σε ΛΕΠ και πιο συγκεκριμένα στα μικρά και λιγότερο ανεπτυγμένα νησιά του Αιγαίου Πελάγους.

Λέξεις κλειδιά

Τοπική Ατζέντα 21 (ΤΑ 21), Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές (ΛΕΠ), βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, μικρά νησιά Αιγαίου Πελάγους.

The implementation of the principles of the Local Agenda 21 for the sustainable tourist development of Less Favored Areas: The case of the small islands of the Aegean Sea

Local Agenda 21 (LA 21) is the consequence of the raise of international awareness concerning the need to implement an elementary framework of principles aiming at sustainable development and covering all human activities. It consists of a series of action plans the implementation of which guarantees sustainability and viability. As far as travel and tourism are concerned, LA 21 is the key instrument for the protection of the natural as well as the human related environment, which are the two major resources of the "tourism industry". Implementing the LA 21 action plans is of great interest for the tourism destinations, where the multiple negative impacts generated by the concentration of tourist activities have placed actions towards the enhancement of sustainable tourist development at the top of the region's priority list. For the Less Favored Areas (LFA's) of Greece, which in their vast majority are islands, tourism is, if not the unique, one of the most important opportunities for development and one which besides being imposed by economic, social and geographical terms, is also the strategic choice that will permit the exploitation of the limited competitive advantages of the areas in question. The environmental as well as the social characteristics of these areas necessitate the development of tourist activity in the context of the principle of sustainability, rendering thus LA 21 a functional "compass" in the difficult quest for sustainable tourist development. This paper aims to present the ways in which the main principles of LA 21 can be implemented, the sort of difficulties to be faced and specificities to be dealt with in LFA's and more specifically in the small and less developed islands of the Aegean Sea.

Keywords

Local Agenda 21 (LA 21), Less Favored Areas (LFA), sustainable tourist development, small islands of the Aegean Sea.

1. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΤΖΕΝΤΑ 21 ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

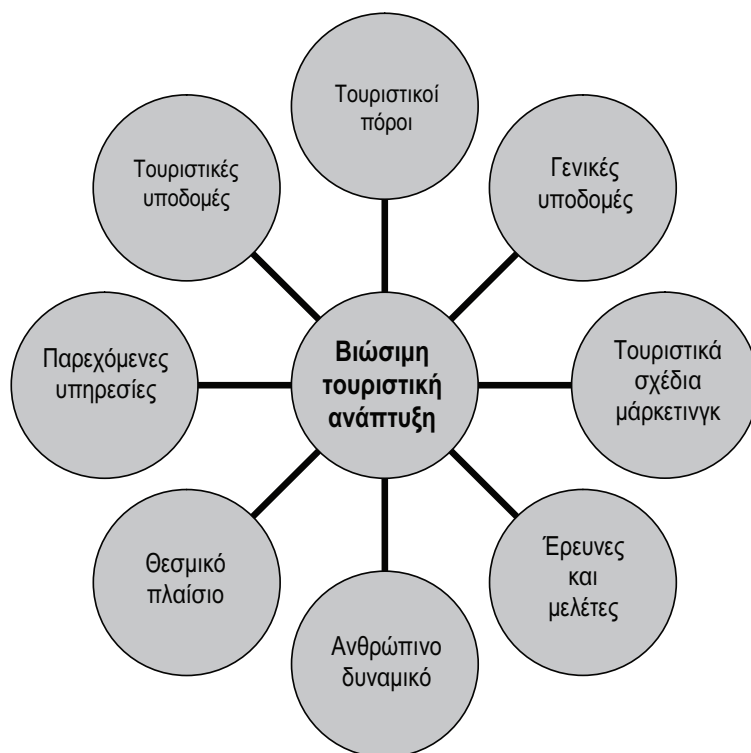
Την τελευταία δεκαετία η έννοια της ανάπτυξης του τουρισμού και των σχετικών με αυτόν δραστηριοτήτων έλαβε νέες επιστημονικές διαστάσεις, που τη διαφοροποίησαν σημαντικά σε σχέση με τις αντιλήψεις που επικρατούσαν τη δεκαετία του '80. Βαρύτητα δόθηκε περισσότερο στην ισορροπημένη ανάπτυξη των περιοχών υποδοχής, με κύριες παραμέτρους αυτές της προστασίας του περιβάλλοντος (φυσικού και ανθρωπογενούς), της ανάπτυξης της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας με τρόπο που θα σέβεται τις βασικές αρχές της βιωσιμότητας. Ο όρος που υιοθετήθηκε για να αποδώσει αυτό το "είδος" ανάπτυξης είναι "βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη" και περιλαμβάνει τον τύπο τουρισμού που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υποδομές, τεχνολογία, υπηρεσίες) για τη συνεχή ανατροφοδότησή του (Pearce, 1992· Komilis, 1994· Coccossis και Nijkamp, 1995).

Σύμφωνα με τη Χάρτα για τον τουρισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη, που υιοθετήθηκε το 1995, η ανάπτυξη του τουρισμού θα πρέπει να είναι φιλική με το περιβάλλον, να σέβεται τις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας και να είναι βιώσιμη οικονομικά. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνεται στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και των παραδόσεων της τοπικής κοινωνίας. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης είναι η υιοθέτηση οργανωμένων δράσεων από το σύνολο των εμπλεκόμενων φορέων (δημόσιων και ιδιωτικών) και ο σωστός συντονισμός τους (GFANC, 1997). Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη απαιτεί λεπτομερή σχεδιασμό, υιοθέτηση συγκεκριμένων κανόνων-αρχών και πιστή εφαρμογή τους σε διάφορα επίπεδα. Για το σωστό σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο είναι απαραίτητο να λαμβάνονται υπόψη παράμετροι όπως:

- Οι τουριστικοί πόροι μιας περιοχής, τα χαρακτηριστικά τους και οι δυνατότητες τουριστικής αξιοποίησής τους.
- Οι διαθέσιμες τουριστικές υποδομές (δημόσιες ή ιδιωτικές).
- Οι γενικότερες (μη τουριστικές) υποδομές της περιοχής που μπορούν να επηρεάσουν την τουριστική προσφορά και την τουριστική ζήτηση.
- Οι υποδομές (τουριστικές και γενικές) που υπάρχουν στη ευρύτερη περιοχή (Νομό, Περιφέρεια, χώρα).
- Το είδος και το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών.
- Το τοπικό τουριστικό σχέδιο μάρκετινγκ ή η θέση της περιοχής, στο γενικότερο τουριστικό σχέδιο μάρκετινγκ της χώρας.
- Το υπάρχων θεσμικό πλαίσιο που σχετίζεται με την τουριστική ανάπτυξη.

- Οι διαθέσιμες έρευνες και μελέτες σχετικά με το επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, τις δυνατότητες και τις προοπτικές της.
- Το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό (Inskeep, 1991· WTO, 1993· Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Σχήμα 1. Παράμετροι που λαμβάνονται υπόψη στο σχεδιασμό για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη

Βασικό μέσο επίτευξης της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης συνιστά η Τοπική Ατζέντα 21 (TA 21) και η εφαρμογή των αρχών της στο ευρύτερο πεδίο του τουρισμού. Η TA 21 αποτελεί ουσιαστικά την τυπική εξουσιοδότηση προς τις τοπικές αυτοδιοικήσεις, που δόθηκε στα πλαίσια της Ατζέντα 21 (υιοθετήθηκε το 1992 στο Rio de Janeiro) προκειμένου αυτές να σχεδιάσουν τη δική τους πορεία προς τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι σχετικές με την TA 21 διαδικασίες παρέχουν στους τοπικούς φορείς τη δυνατότητα να ασκήσουν ουσιαστικό έλεγχο στην ανάπτυξη του τουρισμού σε τοπικό επίπεδο, εξασφαλίζοντας ότι οι τουριστικές επιχειρήσεις ικανοποιούν τις βασικές οικονομικές τους απαιτήσεις, λειτουργώντας ταυτόχρονα με τρόπο που ευνοεί τη βιώσιμη ανάπτυξη (CEC, 2002· UNEP, 2003).

Η επιδίωξη της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης μέσω της εφαρμογή των αρχών της *TA 21*, εξασφαλίζει ότι ο τουριστικός σχεδιασμός και η τουριστική ανάπτυξη κινούνται στην κατεύθυνση της συνειδητοποίησης των περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών επιδράσεων που μπορεί να έχουν, τόσο σε βραχυχρόνιο όσο και σε μακροχρόνιο ορίζοντα. Με τον τρόπο αυτό ο τουρισμός συνδέεται με τη γενικότερη τοπική ανάπτυξη και διαχείριση του περιβάλλοντος, αυξάνοντας ταυτόχρονα τη σημασία του για την τοπική οικονομία και κοινωνία. Παράλληλα, επιτυγχάνεται η συνεργασία των τοπικών τουριστικών επιχειρηματιών με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, αναβαθμίζεται ο ρόλος των δευτέρων ως συντονιστικών και καθοδηγητικών φορέων, ενώ συχνά, επιτυγχάνεται η προσέλκυση εξειδικευμένων διεθνών τουριστικών επιχειρήσεων και περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένων τουριστών (WCED, 1987).

Ιδιαίτερα στο πεδίο 4 "σχεδιασμός-προγραμματισμός για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη" της Ατζέντα 21 για τα ταξίδια και τον τουρισμό, τίθεται ως αντικειμενικός στόχος η ανάπτυξη και εφαρμογή αποτελεσματικών μέτρων για τη χρήση γης, τα οποία θα μεγιστοποιούν τα περιβαλλοντικά και οικονομικά οφέλη από τον τουρισμό, περιορίζοντας ταυτόχρονα τις αρνητικές περιβαλλοντικές και πολιτισμικές συνέπειες. Για να επιτευχθεί αυτό απαιτείται συνεργασία των εθνικών φορέων και των επιχειρήσεων με τους τοπικούς και περιφερειακούς φορείς σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων, προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα προβλήματα που μπορεί να προκύψουν από τον ανεπαρκή τουριστικό σχεδιασμό, να παρασχεθούν οδηγίες για τον τρόπο επίτευξης της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, να δοθούν συμβουλές για την ανάπτυξη του τουρισμού σε ιδιαίτερα ευαίσθητες ή προστατευόμενες περιοχές, να εξεταστεί ο βαθμός και η δυνατότητα εφαρμογής των μέτρων και κατευθύνσεων πολιτικής που έχουν αποφασιστεί και τέλος να βοηθηθεί η τοπική αυτοδιοίκηση να εκτιμήσει τις δυνατότητες της περιοχής ως προς τη διαθεσιμότητα βασικών φυσικών (π.χ. νερό, ενέργεια) και πολιτισμικών πόρων (WCED, 1987· WTO, 2001· CEC, 2002).

2. ΟΙ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΗΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΩΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ

Η έννοια των Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών (ΛΕΠ) χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο στη διεθνή βιβλιογραφία για να χαρακτηρίσει περιοχές με σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα τα οποία περιορίζουν την ανταγωνιστικότητά τους και δημιουργούν δυσμενείς προϋποθέσεις για την οικονομική και κοινωνική τους εξέλιξη. Μέρος των προβλημάτων αυτών προέρχεται από τα γεωγραφικά (ορεινές περιοχές ή μικρά νησιά) και φυσικά τους χαρακτηριστικά (ανεπαρκείς φυσικοί πόροι) που περιορίζουν σημαντικά τις παραγωγικές δυνατότητες τους, με αποτέλεσμα να εμφανίζουν μεταξύ άλλων, χαμηλό κατά κεφαλήν

ΑΕΠ, υψηλά ποσοστά ανεργίας και περιορισμένες παραγωγικές επενδύσεις (Sophoulis και Spilanis, 1993· Μαρούδας και Τσάρτας, 1997). Αποτέλεσμα αυτών των χαρακτηριστικών είναι οι ΛΕΠ να μη συνιστούν τον πλέον επιθυμητό τόπο μόνιμης κατοίκησης, εξαιτίας των περιορισμένων παροχών σε κρίσιμους τομείς όπως η παιδεία και η υγεία, του υψηλού κόστους διαβίωσης, των περιορισμένων ευκαιριών απασχόλησης, της έλλειψης ψυχαγωγικών και πολιτιστικών επιλογών και των δυσκολιών επικοινωνίας με τις υπόλοιπες, ακόμη και γειτονικές, περιοχές της χώρας. Τα δεδομένα αυτά οδηγούν συνήθως στη σταθερή μείωση του πληθυσμού (ιδιαίτερα των νέων) και στην εμφάνιση φαινομένων έντονης πληθυσμιακής συγκέντρωσης στους μεγαλύτερους οικισμούς-πόλεις (Σπιλάνης, Κίζος και Ιωσηφίδης, 2004).

Τα χαρακτηριστικά αυτά των ΛΕΠ επηρεάζουν καθοριστικά τις αναπτυξιακές τους δυνατότητες, επιβάλλοντας την υιοθέτηση συγκεκριμένων στρατηγικών που συχνά έχουν ως κύριο άξονα τον τουρισμό. Η ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων και η μετατροπή των ΛΕΠ σε τουριστικούς προορισμούς σίγουρα αντιμετωπίζει δυσκολίες που σχετίζονται κυρίως με τη δυσκολία πρόσβασης σε αυτές, την απουσία βασικών υποδομών (τουριστικών και γενικών), τις ελλείψεις σε φυσικούς πόρους, την αδυναμία πραγματοποίησης μεγάλης κλίμακας τουριστικών επενδύσεων, την απουσία επαρκούς, αριθμητικά και από άποψη εξειδίκευσης, ανθρώπινου δυναμικού. Ωστόσο, οι συνθήκες αυτές δεν αποκλείουν τη βιώσιμη και υπό όρους ανάπτυξη του τουρισμού στις ΛΕΠ, δεδομένου ότι τα βασικά τους χαρακτηριστικά-μειονεκτήματα όπως αυτά παρατέθηκαν προηγούμενα, μπορούν να μετατραπούν υπό προϋποθέσεις, σε ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, στην κατεύθυνση της ικανοποίησης της νέας διαφοροποιημένης τουριστικής ζήτησης, που συχνά συνδέεται με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Η πορεία προς την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων σε ΛΕΠ δεν είναι απαραίτητο να συνδεθεί με την ανάπτυξη του προτύπου του μαζικού τουρισμού (Τσάρτας, Στογιαννίδου και Σταυρινούδης, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, οι ΛΕΠ μπορούν να κινηθούν στην κατεύθυνση της προσέλκυσης μεμονωμένων τουριστών ή ομάδων αυτών, για πραγματοποίηση ταξιδιών που σχετίζονται με "ενεργητικές διακοπές" και ιδιαίτερα με τη φυσιολατρία και την πεζοπορία, από τουρίστες οι οποίοι αναζητούν την ανεξαρτησία και την ελευθερία στη διάρκεια των διακοπών τους και σέβονται ταυτόχρονα το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Στην μεγάλη τους πλειοψηφία οι τουρίστες αυτοί διαθέτουν περιβαλλοντική συνείδηση και υιοθετούν πρότυπα διακοπών που σέβονται τους πόρους της περιοχής που επισκέπτονται, με αποτέλεσμα οι ΛΕΠ να αποτελούν συχνά "ιδανικούς" τουριστικούς προορισμούς γι' αυτούς. Μπορούν επίσης να απευθυνθούν στη διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση για ταξίδια μικρής χρονικής διάρκειας μέσα στο έτος και να λειτουργήσουν ως "προορισμοί-σταθμοί" στα πλαίσια μια περιήγησης σε περιοχές που δεν χαρακτηρίζονται από έντονες τουριστικές

συγκεντρώσεις και επιδιώκουν τη βιώσιμη τουριστική τους ανάπτυξη. Από τις υπόλοιπες εναλλακτικές μορφές τουρισμού οι ΛΕΠ μπορούν να στραφούν στην υιοθέτηση αυτών που σχετίζονται άμεσα με το περιβάλλον και την επαφή με αυτό, όπως ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός και ο φυσιολατρικός τουρισμός. Ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ΛΕΠ είναι επίσης δυνατή η ανάπτυξη μορφών τουρισμού όπως ο θαλάσσιος, ο ορεινός, ο περιηγητικός και άλλοι (Weiler and Hall, 1992· Lane, 1993· Vukonic, 1995· Τσάρτας, Στογιαννίδου και Σταυρινούδης, 2004).

Πίνακας 1. Παράμετροι που λαμβάνονται υπόψη στο σχεδιασμό για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη

- Φυσιολατρικός τουρισμός	- Περιπατητικός τουρισμός
- Οικοτουρισμός	- Αγροτουρισμός
- Θαλάσσιος τουρισμός	- Περιηγητικός τουρισμός
- Τουρισμός νέων	- Τουρισμός περιπέτειας

Σημαντικό τμήμα της τουριστικής ζήτησης προς τις ΛΕΠ μπορεί να προέλθει από τον τουρισμό νέων. Οι νέοι ταξιδεύουν συχνά και διαθέτουν μέρος των οικονομικών πόρων τους για επίσκεψη σε προορισμούς που χαρακτηρίζονται ως "νέοι" και συνδέονται σε ένα βαθμό με την αναζήτηση και την περιπέτεια. Ταυτόχρονα, οι απαιτήσεις τους από έναν τουριστικό προορισμό, σε σχέση με τις παρεχόμενες διευκολύνσεις και υποδομές, είναι περιορισμένες, γεγονός που μειώνει την ανάγκη για γρήγορα και ακριβά μέσα μεταφοράς, πολυτελή και με πολλές διευκολύνσεις καταλύματα. Σημαντική, στην κατεύθυνση ενίσχυσης της τουριστικής ζήτησης, είναι και η διεύρυνση της εφαρμογής του μάρκετινγκ και των βασικών του εργαλείων σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο και ιδιαίτερα ο αυξανόμενος ρόλος του Internet (Stipanuk, 1993· Sheldon, 1997).

3. ΟΙ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΗΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Στην περίπτωση της Ελλάδας, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες περιπτώσεις ΛΕΠ αποτελούν τα μικρά νησιά του Αιγαίου Πελάγους και ιδιαίτερα αυτά που έχουν πολύ μικρό μέγεθος και βρίσκονται σε σχετική γεωγραφική απομόνωση, είτε λόγω της απόστασής τους από τα μεγάλα αστικά κέντρα, είτε λόγω των αδυναμιών στο σύστημα θαλασσιών συγκοινωνιών του Αιγαίου Πελάγους (Μαρούδας και Τσάρτας, 1997). Στην Ελλάδα ο ρόλος των νησιών από οικονομικής, κοινωνικής και εθνικής απόψεως είναι εξαιρετικά αναβαθμισμένος, σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης. Είναι χαρακτηριστικό ότι, με στοιχεία του 1994 από

την EUROSTAT, στην Ελλάδα υπάρχουν 112 κατοικημένα νησιά με έκταση 24.739,4 τ.χλμ., δηλαδή το 18,80% της συνολικής έκτασης της χώρας, και πληθυσμό 1.489.190 κατοίκους, δηλαδή το 14,53% του πληθυσμού της.

Τα μικρά νησιά του Αιγαίου Πελάγους συνιστούν ιδιαίτερες περιπτώσεις ΛΕΠ που όμως παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με άλλες, ορεινές για παράδειγμα περιοχές, που επίσης μπορούν να λάβουν τον χαρακτηρισμό των ΛΕΠ. Οι διαφορές αυτές σχετίζονται άμεσα με την "νησιωτικότητα" μια ιδιαίτερη ταυτότητα η οποία συντίθεται από σειρά χαρακτηριστικών, όπως το μικρό μέγεθος τους, σε επίπεδο έκτασης και πληθυσμού (Σπιλάνης και Τρούμπης). Το χαρακτηριστικό αυτό συνεπάγεται μεταξύ άλλων, την έλλειψη ποικιλίας και ικανοποιητικών ποσοτήτων πρώτων υλών, την περιορισμένη αξιοποίηση της γης για αγροτικές δραστηριότητες και τις ελλείψεις σε υδάτινους πόρους. Η ανάπτυξη στα νησιά αυτά μεγάλης κλίμακας παραγωγικών δραστηριοτήτων είναι δύσκολη, τόσο εξαιτίας της μεγάλης απόστασης τους από τα κύρια αστικά κέντρα – αγορές διάθεσης των τελικών προϊόντων και το αυξημένο κόστος που συνεπάγεται αυτό, όσο και από τους περιορισμούς που θέτει το φυσικό περιβάλλον και ο κίνδυνος διατάραξης της ευαίσθητης περιβαλλοντικής ισορροπίας (WTO, 2004).

Παράλληλα, η γεωγραφική απομόνωση, η μεγάλη χωρική διασπορά των νησιών και η ύπαρξη του θαλάσσιου στοιχείου οδηγεί συχνά στη δημιουργία συνθηκών έντονης απομόνωσής τους, ιδιαίτερα κατά τους χειμερινούς μήνες, τόσο από τα γειτονικά νησιά (π.χ. τα μεγαλύτερα σε μέγεθος) όσο και από τα κύρια αστικά, οικονομικά και πολιτισμικά κέντρα της χώρας. Στα όσα προαναφέρθηκαν πρέπει να προστεθούν ακόμη τα ιδιαίτερα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος των νησιών, το οποίο χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία χλωρίδας και πανίδας αλλά και από μεγάλη ευθραυστότητα. Δεν πρέπει τέλος, να παραβλέπονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κατοίκων των νησιών, τα οποία είναι σε σημαντικό βαθμό αποτέλεσμα των βιωμάτων τους και του τρόπου ζωής που αναγκαστικά υιοθετούν ζώντας στα νησιά του Αιγαίου (Vernicos, 1990· Σπιλάνης και Τρούμπης· Μαρούδας και Τσάρτας, 1997· Maroudas και Kyriakaki, 2001).

Η ιδιαίτερη αυτή ταυτότητα των νησιών του Αιγαίου Πελάγους τα καθιστά ξεχωριστούς, ως προς τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες τους, τουριστικούς προορισμούς και έχει συμβάλει καθοριστικά στη μέχρι σήμερα τουριστική τους ανάπτυξη. Πολύ συχνά ο τουρισμός θεωρήθηκε και όχι λανθασμένα, η κύρια αναπτυξιακή διέξοδος και η βασική παράμετρος κοινωνικής και οικονομικής επιβίωσης των μικρού μεγέθους νησιών. Στην περίπτωση του Αιγαίου, το μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης που εκούσια ή ακούσια υιοθετήθηκε, προσδιόρισε και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους ως τουριστικών προορισμών (Σπιλάνης, 2000). Βασικό θετικό αποτέλεσμα ήταν η συγκράτηση του πληθυσμού, σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και η αύξησή του, σε νησιά όπου αναπτύχθηκε ο τουρισμός. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πληθυσμός της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου ανήλθε σε 301.745

κατοίκους το 2001, έναντι των 257.481 κατοίκων που είχαν απογραφεί το 1991. Ο τουρισμός λειτουργεί συνήθως ως κύρια παράμετρος περιορισμού της μετανάστευσης, προσφέροντας επιλογές σε δυναμικά τμήματα του τοπικού πληθυσμού (π.χ. νέους). Ωστόσο όχι σπάνια, στο εσωτερικό των νησιωτικών Νομών ή Περιφερειών παρατηρούνται έντονα φαινόμενα αστικοποίησης, άνισης κατανομής του πληθυσμού και εσωτερικών μετακινήσεων από τα μη "τουριστικά", μικρού μεγέθους νησιά προς αυτά τα οποία ανέπτυξαν τουριστικές δραστηριότητες. Με τον τρόπο αυτό συχνά δημιουργούνται στο εσωτερικό των νησιωτικών περιφερειών ή ακόμη και συμπλεγμάτων νησιών, σχέσεις "κέντρου–περιφέρειας" με δυσμενείς επιπτώσεις για τα μικρά νησιά. Αυτό, μεταξύ άλλων, δημιουργεί έντονες αντιφάσεις στην εξέλιξη των πληθυσμιακών δεικτών, ακόμη και μεταξύ γειτονικών νησιών και αυξάνονται οι σχέσεις ενδοπεριφερειακής εξάρτησης των μικρών σε έκταση νησιών από τα μεγαλύτερα (Maroudas και Kyriakaki, 2001). Στο πλαίσιο αυτού του άρθρου εξετάζονται τα μικρά νησιά του Αιγαίου Πελάγους ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις ΛΕΠ. Παραδείγματα τέτοιων νησιών αποτελούν ενδεικτικά ο Αγ. Ευστράτιος, τα Ψαρά, οι Φούρνοι, το Αγαθονήσι, οι Αρκοί, το Καστελόριζο, το Μαράθι, η Δονούσα και η Σύκινος.

Η τουριστική ανάπτυξη στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους χαρακτηρίζεται από την γοργή και πολλές φορές χωρίς έλεγχο αλλαγή των επαγγελματικών, παραγωγικών και επενδυτικών επιλογών των κατοίκων τους. Ο τριτογενής τομέας παρουσιάζει συνεχή διόγκωση ενώ ο δευτερογενής και ο πρωτογενής σταδιακή συρρίκνωση καθώς όχι σπάνια, οι παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων υποκαθίστανται από νέες. Ο τουρισμός συχνά δεν παρουσιάζει λειτουργική συσχέτιση με τις λοιπές παραγωγικές δραστηριότητες των μικρών νησιών, γεγονός που οδηγεί στην πλήρη εξάρτησή τους από άλλες περιοχές της χώρας ή μεγάλα γειτονικά νησιά, ως προς την κάλυψη των βασικών καταναλωτικών τους αναγκών. Η απουσία κεντρικού σχεδιασμού και συντονισμού της τουριστικής ανάπτυξης και των τουριστικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στα μικρά νησιά, είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμένο έλεγχο επί των τουριστικών δραστηριοτήτων και τη μη ενίσχυση των υποδομών (τουριστικών και γενικών). Ταυτόχρονα, το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν παρουσιάζει πολύ μικρή διαφοροποίηση, με αποτέλεσμα την εμφάνιση φαινομένων έντονης εποχικότητας στην κατανομή της τουριστικής ζήτησης, την παροχή χαμηλής ποιότητας υπηρεσιών και την υποβάθμιση του συνολικά προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος. Οι γνώσεις και οι δεξιότητες του απασχολούμενου στο τουρισμό ανθρώπινου δυναμικού συχνά χαρακτηρίζονται ως ανεπαρκείς, αποτέλεσμα της έλλειψης τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Η αδυναμία συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ διαφορετικών νησιών, σε επίπεδο μάρκετινγκ και τουριστικής προβολής, περιορίζει την αποτελεσματικότητά τους στο πλαίσιο του διεθνούς τουριστικού ανταγωνιστικού περιβάλλοντος (Μαρούδας και Τσάρτας, 1997· Maroudas και Kyriakaki, 2001).

Σε αρκετά μικρά νησιά ο κοινωνικός ιστός και οι βασικές κοινωνικές δραστηριότητες δεν παρουσιάζουν φυσιολογική κατανομή στη διάρκεια του έτους, αλλά χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη δύο εκ διαμέτρου αντίθετων φάσεων, με τη φάση που καλύπτει την θερινή περίοδο να κυριαρχεί. Ταυτόχρονα, δεν λείπουν φαινόμενα έντονων κοινωνικών διαφοροποιήσεων, συχνά και συγκρούσεων, μεταξύ ομάδων του πληθυσμού καθώς η ανάπτυξη του τουρισμού επιφέρει αλλαγές στα κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα των κατοίκων, κυρίως των νέων και των εργαζόμενων στον τουρισμό. Συχνά παρουσιάζονται πιέσεις στους φυσικούς πόρους καθώς οι τουριστικές δραστηριότητες και οι πληθυσμιακές συγκεντρώσεις που προκαλούν αυτές, υπερβαίνουν τη φέρουσα ικανότητα των μικρών νησιών (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001· Μαρούδας και Κυριακί, 2001).

4. ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΤΖΕΝΤΑ 21 ΣΤΙΣ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΗΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ

Είναι σαφές ότι μεγάλο μέρος της ευθύνης εφαρμογής της *TA 21* σε ΛΕΠ βαρύνει τους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, δεδομένου ότι αυτοί μπορούν να υιοθετήσουν συγκεκριμένες δράσεις/μέτρα πολιτικής που θα εξασφαλίσουν ότι οι τουριστικές επιχειρήσεις θα λειτουργήσουν με τρόπο που θα σέβεται τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης της περιοχής. Από τους πλέον των 6.500 Δήμων που έχουν υιοθετήσει-εφαρμόσει διεθνώς την *TA 21* μέχρι σήμερα, μεγάλος είναι ο αριθμός αυτών που βρίσκονται σε περιοχές υποδοχής τουριστών. Οι κύριοι προορισμοί που υιοθέτησαν τουριστικές αναπτυξιακές στρατηγικές που σχετίζονται με την *TA 21* περιλαμβάνουν κυρίως:

- Νησιά, που δέχονται σημαντικούς αριθμούς τουριστών.
- Ιστορικές πόλεις, που προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών.
- Καταξιωμένα τουριστικά θέρετρα, πολλά από τα οποία βρίσκονται σε παραθαλάσσιες περιοχές (UNEP, 2003· WTTC, WTO and Earth Council, 1996).

Στην περίπτωση των μικρών νησιών, η συντριπτική τους πλειοψηφία βρίσκεται στο πρώτο στάδιο της τουριστικής τους ανάπτυξης. Τα χαρακτηριστικά αυτού του σταδίου περιλαμβάνουν αλλαγή στην κοινωνικοοικονομική δομή τους με συμμετοχή συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (ντόπιων και τουριστών). Βασική επιδίωξη τους αποτελεί η τουριστική τους ανάπτυξη που θα στηρίζεται στην εφαρμογή των αρχών της βιωσιμότητας (Greenwood, 1972· Noronha, 1975· Pearce, 1992· Τσάρτας, 1991). Η προσπάθεια των μικρών νησιών για "μετάβαση" στα επόμενα στάδια της τουριστικής τους ανάπτυξης είναι απαραίτητο να γίνεται προγραμματισμένα και ελεγχόμενα. Η εφαρμογή της *TA 21* εξασφαλίζει την ενεργότερη συμμετοχή των ντόπιων στις αναπτυξιακές διαδικασίες, μειώνοντας

τις τοπικές αντιθέσεις- συγκρούσεις. Η ανάπτυξη του τουρισμού γίνεται με σεβασμό στο περιβάλλον και τις παραδόσεις και η τεχνογνωσία που αποκτάται επιτρέπει την ορθολογική κατανομή των τουριστικών υποδομών με γνώμονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε νησιού.

Πίνακας 2. Χαρακτηριστικά πρώτου σταδίου τουριστικής ανάπτυξης

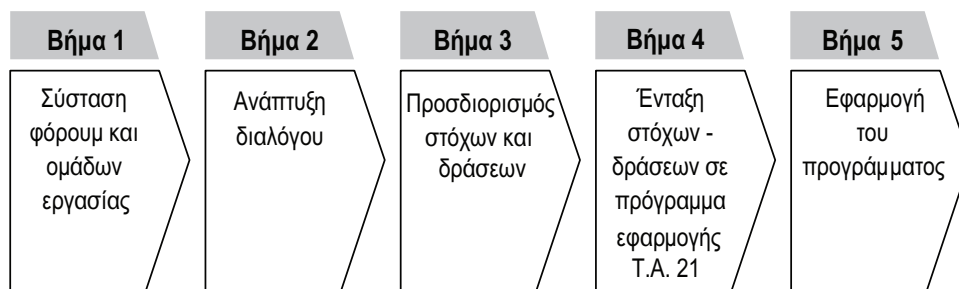
Αλλαγές στην τοπική κοινωνική δομή	Παράγοντες που συμβάλλουν στις αλλαγές	Χαρακτηριστικά τουριστικής ανάπτυξης
Ανακάλυψη της περιοχής	Ντόπιοι επιχειρηματίες	Ανάπτυξη υποτυπωδών τουριστικών υποδομών
Σταδιακή (αργή) αλλαγή των παραγωγικών δομών. Έμφαση στις υπηρεσίες	Κυρίως οι νέοι της περιοχής	Μικρός αριθμός μεμονωμένων τουριστών
Εμφάνιση φαινομένων αστικοποίησης	Ντόπιοι επιχειρηματίες που προέρχονται από άλλες περιοχές	Απουσία διαφήμισης και συγκεκριμένης "εικόνας"
Οι τουρίστες θεωρούνται φιλοξενούμενοι	Τουρίστες (αλλοδαποί και ημεδαποί)	Μικρής εμβέλειας τουριστικές επενδύσεις

Πηγή: Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001

4.1. Διαδικασία υιοθέτησης της TA 21 σε νησιά που αποτελούν ΛΕΠ

Με δεδομένα τα χαρακτηριστικά των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους η εφαρμογή της TA 21 πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει αυτή και κυρίως τους στόχους που έχουν τεθεί. Ανεξάρτητα πάντως από αυτά, η διαδικασία υιοθέτησης της TA 21 σε νησιά που αποτελούν ΛΕΠ πρέπει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα βήματα:

Σχήμα 2. Βήματα υιοθέτησης και εφαρμογής της TA 21

Βήμα 1^ο

Τη σύσταση ενός φόρουμ και επιμέρους ομάδων εργασίας με αντικείμενο την εφαρμογή της *ΤΑ 21* στο νησί ή σε μια ομάδα νησιών. Στην περίπτωση των ΛΕΠ του Αιγαίου Πελάγους η περιοχή εφαρμογής μπορεί να είναι ένα νησί, αλλά εξαιτίας του μεγέθους των νησιών και της γεωγραφικής τους κατανομής η *ΤΑ 21* είναι σκόπιμο να υλοποιείται σε επίπεδο Νομού ή συμπλέγματος νησιών.

Βήμα 2^ο

Την πραγματοποίηση συναντήσεων και την ανάπτυξη εκτενούς διαλόγου σε τοπικό επίπεδο, με στόχο τον σαφή εντοπισμό και την ανάλυση των τοπικών θεμάτων που παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Στις συναντήσεις αυτές είναι απαραίτητη η συμμετοχή του συνόλου των εμπλεκόμενων τοπικών φορέων που σχετίζονται με θέματα τουρισμού, οικονομικής ανάπτυξης, προστασίας περιβάλλοντος, πολιτισμού, φορείς και των δύο επιπέδων της τοπικής αυτοδιοίκησης και φυσικά επιχειρηματίες και ενώσεις αυτών.

Βήμα 3^ο

Τον προσδιορισμό και την καταγραφή των κύριων στόχων που πρέπει να τεθούν και των συγκεκριμένων δράσεων που πρέπει να αναληφθούν, προκειμένου να επιτευχθεί η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη του νησιού/νησιών. Οι στόχοι αυτοί πρέπει να συμβαδίζουν με τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά των νησιών, τα προβλήματα και τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν, τις ιδιαιτερότητες τους αλλά και τις γενικότερες αναπτυξιακές στρατηγικές που έχουν υιοθετηθεί. Στην περίπτωση περισσότερων νησιών-ΛΕΠ θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το κάθε νησί ξεχωριστά.

Βήμα 4^ο

Την ολοκληρωμένη ένταξη αυτών των στόχων και των δράσεων σε ένα πρόγραμμα δράσης-εφαρμογής της *ΤΑ 21*, το οποίο θα τύχει της αποδοχής όλων των εμπλεκόμενων φορέων (τουριστικών και μη, δημόσιων και ιδιωτικών).

Βήμα 5^ο

Την εφαρμογή του προγράμματος δράσης και τη συνεργασία του συνόλου των φορέων στην κατεύθυνση που έχει προκαθοριστεί (UNEP, 2003· WTTC, WTO and Earth Council, 1996· CEC, 2002).

4.2. Κύριες στρατηγικές κατευθύνσεις και οι δράσεις που πρέπει να αναπτύξουν οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης

Για την επιτυχημένη υλοποίηση των αρχών-βημάτων εφαρμογής της *TA 21* για την τουριστική ανάπτυξη ΛΕΠ παρουσιάζονται στη συνέχεια οι κύριες στρατηγικές κατευθύνσεις και οι δράσεις που πρέπει να αναπτύξουν οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι συγκεκριμένες κατευθύνσεις προέρχονται σε σημαντικό βαθμό από την εμπειρία των περιοχών που έχουν υιοθετήσει-εφαρμόσει στο παρελθόν *TA 21* στο πεδίο του τουρισμού.

Κατεύθυνση 1

Δημιουργία αποτελεσματικών δομών για τη συμμετοχή των εμπλεκόμενων φορέων - "μετόχων" τόσο στον καθορισμό των κατευθύνσεων που πρέπει να ακολουθήσει ο τουρισμός στην περιοχή, όσο και για τη συνεργασία τους στο πεδίο της ανάπτυξης του τουρισμού και της διαχείρισής του. Η κατεύθυνση αυτή περιλαμβάνει την ανάληψη από την τοπική αυτοδιοίκηση της ευθύνης για την καθοδήγηση όλων των εμπλεκόμενων στην εφαρμογή των αρχών της *TA 21* "μετόχων" και την παροχή των απαραίτητων διευκολύνσεων. Απαραίτητη είναι η εμπλοκή τμημάτων και στελεχών της τοπικής αυτοδιοίκησης που θα έχουν αρμοδιότητες σχετικές όχι μόνον με το περιβάλλον και την προστασία του, αλλά και με θέματα οικονομικής ανάπτυξης γενικότερα και τουρισμού ειδικότερα. Έμφαση πρέπει να δοθεί σε θέματα που σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη στα πλαίσια της *TA 21* και την εξασφάλιση της δραστηριοποίησης και της συνεργασίας τουριστικών παραγόντων (ιδιωτών και μη). Κρίσιμο στάδιο της κατεύθυνσης αυτής αποτελεί η ανάληψη δράσης πληροφόρησης των ντόπιων για το περιεχόμενο και τους στόχους της *TA 21* και όσο αυτό είναι δυνατόν, η καθιέρωση ενεργειών που θα αποβλέπουν στην διατύπωση από μέρους τους των απόψεων και των προβληματισμών τους. Σημαντική κρίνεται και η αξιοποίηση της γνώμης και των προσδοκιών αυτών που εμπλέκονται στις σχετικές με τον τουρισμό δραστηριότητες, χωρίς να προέρχονται ή να ζουν μόνιμα στην περιοχή. Τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να αποτελέσουν οι τουρίστες (μέσα από έρευνες με ερωτηματολόγια) και οι ξένοι τουριστικοί επιχειρηματίες (π.χ. tour operators).

Κατεύθυνση 2

Διαμόρφωση στρατηγικής για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη που θα εντάσσεται στα πλαίσια της γενικότερης αναπτυξιακής στρατηγικής για τη βιωσιμότητα στα μικρά νησιά και θα λαμβάνει υπόψη τις απόψεις των εμπλεκόμενων "μετόχων" εντάσσοντας τον τουρισμό στις αναπτυξιακές διεργασίες της περιοχής. Η κατεύθυνση αυτή δίνει έμφαση στην ένταξη της αειφορικής ανάπτυξης του τουρισμού στα πλαίσια των γενικότερων στρατηγικών και δράσεων που σχετίζονται με τη βιώσιμη ανάπτυξη στην περιοχή, λαμβάνοντας πάντοτε

υπόψη τη σημασία που έχει ο τουρισμός για τη συνολική ανάπτυξη των μικρών νησιών και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ντόπιων. Ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να δοθεί στο μακροπρόθεσμο σχεδιασμό της *TA 21* ώστε να παρέχει συνθήκες βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης σε βάθος χρόνου. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί εν μέρει, με τη χρήση συγκεκριμένων εργαλείων του μανάτζμεντ και την υιοθέτηση της στρατηγικής για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, που θα λαμβάνει υπόψη τις απόψεις και τις προσδοκίες των τοπικών φορέων, αλλά θα τις προσαρμόζει με τρόπο επιστημονικό στις πραγματικές δυνατότητες των νησιών και στους περιορισμούς που επιβάλλει η εφαρμογή της *TA 21*. Απαραίτητος θεωρείται ο προσδιορισμός σαφών και μετρήσιμων στόχων που σχετίζονται με την εφαρμογή των αρχών της *TA 21* και ο αναλυτικός προσδιορισμός των βημάτων–ενεργειών που πρέπει να πραγματοποιηθούν. Κατ’ αναλογία, απαιτείται η θέσπιση διαδικασιών διαρκούς ελέγχου της πορείας εφαρμογής της *TA 21* και ανάληψης διορθωτικών δράσεων όπου και όποτε αυτό απαιτείται.

Κατεύθυνση 3

Προσδιορισμός και υλοποίηση συγκεκριμένων δράσεων στο πλαίσιο της χαραχθείσας στρατηγικής εφαρμογής της *TA 21* για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη των νησιών. Η κατεύθυνση αυτή περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τον καλύτερο δυνατό προγραμματισμό ενεργειών, σχετιζόμενων με τον περιβαλλοντικό σχεδιασμό και την περιβαλλοντική διαχείριση της περιοχής. Έμφαση πρέπει να δοθεί στην ανάπτυξη καλύτερων συγκοινωνιών και στην επιλογή μέσων μεταφοράς που αφενός δε βλάπτουν το φυσικό περιβάλλον και αφετέρου συμβαδίζουν με τις αρχές της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Απαραίτητη είναι και η διατήρηση–ανάδειξη περιοχών ή πόρων ιδιαίτερης φυσικής ή πολιτισμικής αξίας, μέσω της τουριστικής τους αξιοποίησης, προκειμένου να συμβάλλουν στην βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη των νησιών. Απαραίτητη είναι η παροχή κινήτρων στις τουριστικές επιχειρήσεις προκειμένου αυτές να υιοθετήσουν πολιτικές περιορισμού των αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον, δίνοντας έμφαση σε θέματα μείωσης της κατανάλωσης σε ενέργεια και περιορισμό της σπατάλης του νερού. Παράλληλα, πρέπει να εφαρμόζονται ενέργειες προσέλκυσης τουριστών με μεγαλύτερη περιβαλλοντική συνείδηση και υψηλότερο διαθέσιμο εισόδημα, χωρίς αυτό να συνοδεύεται απαραίτητα από την ταυτόχρονη αύξηση του απόλυτου αριθμού των τουριστών–επισκεπτών στα νησιά. Για τον πολλαπλασιασμό των αποτελεσμάτων από την εφαρμογή της *TA 21* στις ΔΕΠ είναι χρήσιμη η ανάπτυξη ενεργειών προώθησης και αύξησης της κατανάλωσης των τοπικών, παραδοσιακών κατά προτίμηση, προϊόντων με τρόπο που ο τουρισμός θα προκαλεί παράγωγη ζήτηση για τους λοιπούς παραγωγικούς κλάδους της τοπικής οικονομίας και θα διαχέει τα οφέλη σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα του τοπικού πληθυσμού. Η υλοποίηση των δράσεων που περιλαμβάνονται σε αυτή την κατεύθυνση πρέπει να αποβλέπει και στην ενίσχυση της

επικοινωνίας μεταξύ των ντόπιων και των τουριστών–επισκεπτών, με στόχο να πολλαπλασιαστούν οι κοινωνικές επιδράσεις του τουρισμού και να ενισχυθεί η ανταλλαγή εμπειριών και πολιτισμικών προτύπων (CEC, 2002· UNEP, 2003).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η *TA 21* αποτελεί σημαντική στρατηγική επιλογή για την ανάπτυξη (τουριστική και γενικότερη) των ΛΕΠ του Αιγαίου Πελάγους. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των μικρών και απομονωμένων νησιών που ο τουρισμός συνιστά βασική επιχειρηματική επιλογή, η εφαρμογή των αρχών της *TA 21* μπορεί να εξασφαλίσει τη μεγιστοποίηση των ωφελειών και τον περιορισμό των κινδύνων που σχετίζονται με την απρογραμμάτιστη και χωρίς έλεγχο ανάπτυξή του. Ωστόσο, η υιοθέτηση της *TA 21* δεν είναι πάντοτε εύκολη, ιδιαίτερα από μικρά σε έκταση και πληθυσμό νησιά, όπου η επιχειρηματική, πολιτική και κοινωνική οργάνωση είναι σε πολλές περιπτώσεις υποτυπώδης και ανεπαρκής, φυσική συνέπεια των ιδιαίτερων συνθηκών και δυσκολιών που αντιμετωπίζουν. Για να εφαρμοστεί αποτελεσματικά η *TA 21* σε μικρά νησιά απαιτείται:

Πρόταση 1. Μελέτη υπάρχουσας κατάστασης και ιεράρχηση στόχων

Η σωστή εφαρμογή της *TA 21* προϋποθέτει ότι θα έχει προηγηθεί λεπτομερής εξέταση των υπάρχοντων αναπτυξιακών στρατηγικών για τα μικρά νησιά του Αιγαίου Πελάγους και των κατευθύνσεων που έχουν θέσει αυτές. Η Ατζέντα 21 πρέπει να συμβαδίζει, να ενισχύει τις υπόλοιπες αναπτυξιακές δράσεις και όπου αυτό είναι δυνατόν να διαφοροποιείται για την επίτευξη βέλτιστων αποτελεσμάτων σε θέματα τουρισμού. Είναι κρίσιμη η ένταξη της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης μεταξύ των κύριων αναπτυξιακών στόχων των νησιών για το μέλλον. Η πραγματοποίηση μελετών με αντικείμενο τον έλεγχο των επιπτώσεων του τουρισμού στα νησιά εφαρμογής της *TA 21* θεωρείται απαραίτητη. Παράλληλα, είναι χρήσιμη η καταγραφή και η σωστή ιεράρχηση των στόχων που πρέπει να επιδιωχθούν μέσα από την Ατζέντα 21, οι στόχοι αυτοί πρέπει να είναι μετρήσιμοι–ποσοτικοί, ρεαλιστικοί και αντικειμενικοί προκειμένου να είναι εφικτός ο διαρκής έλεγχος της εφαρμογής τους και όπου απαιτείται να αναλαμβάνονται διορθωτικές ενέργειες. Σ' αυτό μπορεί να βοηθήσει η γνώση για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των νησιών, ο εντοπισμός των δυνάμεων και των ευκαιριών που παρουσιάζονται, όπως επίσης η αντικειμενική καταγραφή των αδυναμιών τους και των απειλών που υπάρχουν σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Η πολυεπίπεδη διερεύνηση των επιπτώσεων (οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και άλλων) του τουρισμού στα νησιά πρέπει να συμβαδίζει με τη διαμόρφωση των στόχων και να επιτρέπει τον ρεαλιστικό και επιστημονικό σχεδιασμό της Ατζέντα 21 και την αποτελεσματική εφαρμογή της. Η εφαρμογή όμως αυτή θα πρέπει να

αποβλέπει σε αποτελέσματα που θα επεκτείνονται σε βάθος χρόνου και θα ενισχύουν τις μακροπρόθεσμες προοπτικές του τουρισμού στις ΛΕΠ του Αιγαίου.

Πρόταση 2. Έμφαση στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη

Κυρίαρχος μεταξύ των στόχων πρέπει να είναι η βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού, η οποία θα λειτουργήσει ως μέσο συγκράτησης του πληθυσμού, δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, ενίσχυσης των εισοδημάτων των ντόπιων, βελτίωσης του ανθρώπινου δυναμικού και καλύτερης εκπαίδευσης και κατάρτισης του σε θέματα τουρισμού, βελτίωσης του επιπέδου διαβίωσης και ποιότητας ζωής στα νησιά με ταυτόχρονη διαφύλαξη και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των πολιτισμικών στοιχείων τους, τα οποία λειτουργούν ως πόλοι έλξης τουριστών. Η τουριστική ανάπτυξη θα καταστήσει δυνατή την αξιοποίηση ανενεργών πόρων και την προσέλκυση ήπιων τουριστικών επενδύσεων. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στη βελτίωση των συγκοινωνιών από και προς τα νησιά και των συνθηκών μεταφοράς ανθρώπων και αγαθών. Απαραίτητη είναι η διεύρυνση της χρήσης των νέων τεχνολογιών και η αξιοποίηση των ευκαιριών που προσφέρουν αυτές. Ταυτόχρονα, οι τουριστικές επιχειρήσεις πρέπει να ενισχυθούν και να υποκινηθούν, προκειμένου να υιοθετήσουν περιβαλλοντικά πρότυπα λειτουργίας και πρακτικές, που θα περιορίζουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις στα ευαίσθητα οικοσυστήματα των νησιών και θα αναδεικνύουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία της τοπικής παράδοσης.

Πρόταση 3. Διασύνδεση τουρισμού με άλλους παραγωγικούς τομείς

Μέσα από την Ατζέντα 21 πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην λειτουργική διασύνδεση του τουρισμού με τους λοιπούς παραγωγικούς τομείς, κυρίως αυτούς που σχετίζονται με παραδοσιακά προϊόντα των νησιών, με τρόπο που θα αυξάνονται οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού στην τοπική ή περιφερειακή οικονομία. Η εφαρμογή της *TA 21* επιτρέπει τη βελτίωση των τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών των ΛΕΠ του Αιγαίου Πελάγους και τη δημιουργία νέων, ιδιαίτερων και με ξεχωριστά χαρακτηριστικά τουριστικών προϊόντων. Σημαντική παράμετρος επιτυχούς εφαρμογής της *TA 21* αποτελεί η ενίσχυση των πολιτικών και των ενεργειών προώθησης-μάρκετινγκ που αποβλέπουν στην προσέλκυση μεμονωμένων τουριστών, με περιβαλλοντικές και κοινωνικές ευαισθησίες που συνήθως διαθέτουν υψηλότερα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και ασκούν ελάχιστες πιέσεις στην τοπική κοινωνία και το περιβάλλον.

Πρόταση 4. Δέσμευση και ενεργή δραστηριοποίηση του συνόλου των τοπικών φορέων

Η εξασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής συμμετοχής σε τοπικό, περιφερειακό και φυσικά εθνικό επίπεδο, από φορείς άσκησης πολιτικής και όχι μόνον, θα κρίνει σε σημαντικό βαθμό την επιτυχία της όλης προσπάθειας. Η εξασφάλιση της "υψηλότερης" δυνατής

υποστήριξης θα λειτουργήσει ως πόλος έλξης μεγαλύτερων δυνάμεων, αυξάνοντας ταυτόχρονα το βαθμό συνοχής των συμμετεχόντων. Μεταξύ αυτών των φορέων ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζουν οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης οι οποίοι πρέπει να αναλάβουν το βάρος της πολιτικής απόφασης και των αντιδράσεων που μπορεί να προκύψουν στην πορεία. Οι εξαρτώμενοι από αυτούς φορείς και επιχειρήσεις (π.χ. αναπτυξιακές εταιρείες) πρέπει να συμμετάσχουν ενεργά στις σχετικές διαδικασίες, αποκτώντας τεχνογνωσία που θα συμβάλει στον πολλαπλασιασμό των αποτελεσμάτων από την εφαρμογή της *TA 21*.

Πρόταση 5. Ανάπτυξη συνεργασιών–συνεργιών μεταξύ των νησιών

Στην περίπτωση των μικρών νησιών, η υποστήριξη των σχετικών δράσεων μπορεί να προέρχεται από φορείς που δραστηριοποιούνται σε επίπεδο Νομού ή Περιφέρειας, χωρίς να αποκλείεται φυσικά η συνεργασία με φορείς εθνικής εμβέλειας. Με δεδομένη τη μη ικανοποιητική στελέχωση και την έλλειψη τεχνογνωσίας και εμπειρίας από τους τοπικούς φορείς, κρίνεται απαραίτητη αφενός η συνεργασία περισσότερων νησιών και αφετέρου η ενεργοποίηση εξειδικευμένων ιδιωτικών επιχειρήσεων με γνώση και εμπειρία σε αντίστοιχες δράσεις. Ταυτόχρονα, η εξασφάλιση επικοινωνίας και συνεργασίας με άλλους δήμους, και στελέχη αυτών, που έχουν στο παρελθόν εφαρμόσει με επιτυχία *TA 21* ή βρίσκονται στη φάση υλοποίησής της, σίγουρα μπορεί να βοηθήσει στη συγκέντρωση εμπειρίας, ιδιαίτερα στο βαθμό που παρουσιάζουν κοινά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.

Πρόταση 6. Σύσταση φορέα για την ανάληψη του συντονισμού

Απαραίτητη είναι η ενεργοποίηση ενός φορέα, αν δεν υπάρχει θα πρέπει να συσταθεί, ο οποίος θα έχει ως κύριο αντικείμενο τον συντονισμό των υπολοίπων "μετόχων", τον προγραμματισμό των δράσεων–ενεργειών, την επαφή με την Ευρωπαϊκή Ένωση και την άσκηση ελέγχου επί της πορείας υλοποίησης των σχετικών με την *TA 21* δράσεων. Στην περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους, ο φορέας αυτός είναι σκόπιμο να ανήκει λειτουργικά στην Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση.

Πρόταση 7. Ενεργοποίηση επιχειρηματιών και πολιτών

Η ενεργή δραστηριοποίηση των επιχειρήσεων κρίνεται σημαντική, καθώς αυτές θα κλιθούν να συμμετάσχουν όχι μόνο στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις παραμέτρους εφαρμογής της *TA 21* αλλά και να αναλάβουν συγκεκριμένες δράσεις–μέτρα για την υλοποίησή της, κάποια από τα οποία βραχυπρόθεσμα μπορεί να απαιτούν υιοθέτηση αλλαγών σε επίπεδο οργάνωσης και ακολουθούμενων επιχειρηματικών πρακτικών. Κρίσιμη είναι η συμμετοχή των πολιτών, μεμονωμένα ή κατά προτίμηση μέσω των τυπικών και άτυπων οργανώσεων τους (αναπτυξιακοί φορείς, πολιτιστικοί σύλλογοι κ.ά.). Ο ρόλος τους είναι καθοριστικός στα περισσότερα στάδια υλοποίησης της *TA 21*, καθώς είναι οι κύριοι γνώστες των τοπικών

προβλημάτων και των δυσκολιών που συνεπάγεται η κατοίκηση στα μικρά και απομονωμένα νησιά του Αιγαίου Πελάγους. Η καταγραφή των απόψεων τους, με τη βοήθεια ανοικτών συζητήσεων ή ακόμη και μέσω συνεντεύξεων ή ερευνών με δομημένο ερωτηματολόγιο, μπορεί να συμβάλλει τα μέγιστα στον ορθολογικό σχεδιασμό και την εφαρμογή της ΤΑ 21. Αυτοί θα ωφεληθούν από την εφαρμογή της ΤΑ 21 και τις βελτιώσεις που θα επιφέρει αυτή στην καθημερινή τους ζωή. Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητη η σωστή ενημέρωση και ευαισθητοποίηση τους σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, με τρόπο που θα εξασφαλίζει την ενεργή υποστήριξη και συμμετοχή τους στις ακολουθούμενες διαδικασίες. Ο ρόλος των τοπικών μέσων ενημέρωσης είναι, και σε αυτό το σημείο, καθοριστικός.

Μέσω οργανωμένων ενεργειών ενημέρωσης και επικοινωνίας πρέπει να διερευνηθούν και να καταγραφούν οι σκέψεις και οι απόψεις των τουριστών-επισκεπτών, δεδομένου ότι η "ουδέτερη ματιά" τους μπορεί να συνεισφέρει εξαιρετικά στον εντοπισμό των παραμέτρων που πρέπει να εξεταστούν στα πλαίσια της Ατζέντα 21. Άλλωστε, αυτοί είναι εν' μέρει παραλήπτες των βελτιώσεων που θα επέλθουν. Βέβαια δεν πρέπει να παραβλέπεται και η συμμετοχή στις διαδικασίες των ξένων τουριστικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στα νησιά.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσα

- Κοκκώσης Χ. και Τσάρτας Π. (2001) *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Μαρούδας Α. και Τσάρτας Π. (1997) "Εναλλακτικές μορφές τουρισμού στα μικρά και απομονωμένα νησιά του Αιγαίου: από την απομόνωση στην αειφορική ανάπτυξη", στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Η επιχείρηση στην αυγή του 21^{ου} αιώνα*, σσ. 201-216.
- Σπιλάνης Ι. και Τρούμπης Α. *Τα νησιά στο προσκήνιο. Η περίπτωση του Αιγαίου Αρχιπελάγους*.
- Σπιλάνης Ι. (2000) "Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη. Η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου", στο Τσάρτας Π. (επ.), *Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Εξάντας.
- Σπιλάνης Ι., Ιωσηφίδης Θ. και Κίζος Θ. (2004) "Οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις την ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές", στο Σπιλάνης Ι., Ιωσηφίδης Θ. και Κίζος Θ. (επ.) *Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές*, Εκδόσεις Gutenberg, σσ.13-37.
- Τσάρτας Π. (1991) "Τουρισμός και αγροτική πολυδραστηριότητα", *Μελέτη III. Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Τσάρτας Π., Στογιαννίδου Μ. και Σταυρινούδης Θ. (2004): "Οι λιγότερο ευνοημένες περιοχές ως τουριστικοί προορισμοί: ζητήματα οργάνωσης και διαχείρισης", στο Σπιλάνης Ι., Ιωσηφίδης Θ. και Κίζος Θ. (επ.), *Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές*, Εκδόσεις Gutenberg, σσ. 295-306.

Ξενόγλωσση

- Coccosis H. και Nijkamp P. (επ.) (1995) *Sustainable tourism development*, London: Aveburn.
- Commission of the European Communities [CEC] (2002) "Agenda 21 – Sustainability in the European tourism sector", European Tourism Forum 2002, Background document, Brussels.
- German Federal Agency for Nature Conservation [GFANC] (1997) *Biodiversity and tourism*, Frankfurt: Springer.
- Greenwood D. J. (1972) "Tourism as an agent of change: A Spanish Basque case", *Ethnology*, 11: 80-90.
- Inskip E. (1991) *Tourism planning: an integrated and sustainable development approach*, New York: J. Wiley and Sons.
- Komilis P. (1994) "Tourism and sustainable regional development", στο Seaton A. *et al.* (επ.), *Tourism: the state of the art*, Chichester: J. Wiley and Sons, σσ. 65-73.
- Lane B. (1993) *Tourism strategies and rural development: a review for the OECD*, University of Bristol, Bristol.
- Maroudas L. και Kyriakaki A. (2001) "The perspectives of ecotourism development in small islands of the South Dodecanese", *Anatolia* 12(1).
- Noronha R. (1975) *Review of the sociological literature on tourism*, Washington: World Bank.
- Pearce D. (1992) *Tourist development*, London: Longman.
- Sheldon P. (1997) *Tourism information technology*, Wallingford: CAB.
- Sophoulis C. και Spilanis I. (1993) "Pour une stratégie de développement insulaire", *Revue de l' Economie Régionale*, 41(3): 33-44.
- Stipanuk M. (1993) "Tourism and technology: interactions and implications", *Tourism Management* 14(4): 267-278.
- United Nations Environment Programme [UNEP] (2003) *Tourism and local agenda 21. The role of local authorities in sustainable tourism*, Paris.
- Vernicos N. (1990) "The islands of Greece", στο Beller W., D' Ayala P. and Hein P. (επ.), *Sustainable development and environmental management of small islands*, Paris: Unesco, σσ. 141-168.

- Vukonic B. (1995) "Sustainable tourism development on small islands. Cres-Losivj case" in *World Conference for sustainable tourism*, Lanzarote.
- Weiler B. και Hall M. C. (επ.) (1992) *Special interest tourism*, London: Belhaven Press.
- World Commission on Environment and Development [WCED] (1987) *Our common future*, Oxford University Press.
- World Tourism Organization [WTO] (1993) *Sustainable tourism development: guide for local planners*, Madrid.
- World Tourism Organization [WTO] (2001) *Guide for local authorities on developing sustainable tourism*, Madrid.
- World Tourism Organization [WTO] (2004) *Making tourism work for small island developing states*, Madrid.
- World Travel and Tourism Council [WTTC], World Tourism Organization [WTO] and Earth Council (1996) *Agenda 21 for the travel and tourism industry. Towards environmentally sustainable development*, Madrid.

Πάρις Τσάρτας

Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου • Μιχάλων 8, 821 00 Χίος,
e-mail: ptsar@aegean.gr

Θεόδωρος Σταυρινούδης

Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου • Μιχάλων 8, 821 00 Χίος,
e-mail: tsta@aegean.gr

Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Ελληνικού Αγροτικού Χώρου: Μια εμπειρική προσέγγιση στην εφαρμογή, τη διαχείριση και τα αποτελέσματά τους

Φώτης Χατζηθεοδωρίδης

Επίκουρος Καθηγητής, ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας

Αναστάσιος Μιχαηλίδης

Καθηγητής Εφαρμογών, ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας

Δημήτρης Τσιλοχρήστος

Επιστημονικός Συνεργάτης, ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας,

Σοφία Καζάκη

Επιστημονικός Συνεργάτης ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας

Περίληψη

Στο πλαίσιο του 3^{ου} Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και ειδικότερα του επιχειρησιακού προγράμματος "Αγροτική Ανάπτυξη-Ανασυγκρότηση Υπαίθρου 2000-2006", υλοποιούνται σε σαράντα ορεινές, νησιωτικές και μειονεκτικές περιοχές της Ελλάδας, τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (ΟΠΑΑΧ) συνολικού προϋπολογισμού €506 εκατομμυρίων. Ο σχεδιασμός των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων βασίστηκε στην πρόθεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη στήριξη προγραμμάτων με χωρική προσέγγιση, αλλά και στη στρατηγική για ολοκληρωμένη και αιεφόρο ανάπτυξη της υπαίθρου. Η ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη αφορά στη βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών και αναφέρεται σε όλο το πλέγμα των λειτουργιών που αναπτύσσονται στις περιοχές αυτές, ενώ ως προσέγγιση είναι πολυδιάστατη καθώς αναγνωρίζει τις αλληλεπιδράσεις και τις αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ παραγωγικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών δυνάμεων και παραγόντων. Η εργασία διερευνά, τόσο τη μέχρι σήμερα πορεία της εφαρμογής και διαχείρισης των ΟΠΑΑΧ, όσο και τη διάσταση που επιφέρουν οι διαχειριστικές τακτικές και πρακτικές μεταξύ των αρχικών στόχων και των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων.

Λέξεις Κλειδιά

Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, αγροτικός χώρος, διαχείριση, Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ)

Integrated Rural Development Programs in Greece: An Empirical Approach to their Management, Practice and Results

Under the framework of the 3rd Community Support Framework and especially as part of the Operational Program for the "Agricultural Development and Reform of the Countryside 2000-2006" the Integrated Rural Development Programs, having as a total budget 506 millions euro and applied in forty mountainous, island and disadvantaged areas of Greece. The planning of the integrated programs was based on the intention of the European Community to support programs which target the territorial approach, as well as to the strategy for the integral and sustainable development of rural areas. The integral rural development concerns the viability of the agricultural countryside and refers to the whole net of functions which are developed to these areas. Moreover it is an approach that has multiple variations and considers the interactions and the correlations among productive, social and environmental factors. The project investigates the so far practices and management of the Integrated Rural Development Programs as well as the differentiation that the managing practices and tactics produce among the primary targets and the final results of the programs.

Keywords

Integrated Programs, rural development, Community Support Framework (CSF), projects management.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο προβληματισμός σχετικά με τη δυνατότητα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής για την επίλυση των προβλημάτων ανάπτυξης του γεωργικού τομέα, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές με μειονεκτικές διαρθρώσεις, ξεκίνησε από τη δεκαετία του '70 και οδήγησε σταδιακά στην ενίσχυση της διαρθρωτικής πολιτικής και στην υιοθέτηση πιλοτικών προγραμμάτων ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης. Οι πρώτες αυτές παρεμβάσεις δεν αφορούσαν μόνο στις γεωργικές δραστηριότητες αλλά απέβλεπαν και στην ενίσχυση συμπληρωματικής εξωγεωργικής απασχόλησης του γεωργικού πληθυσμού.

Η πρώτη αναμόρφωση της κοινής αγροτικής πολιτικής έθεσε ως αντικειμενικούς στόχους την εξισορρόπηση των αγορών των γεωργικών προϊόντων και τη διατήρηση οικονομικά και κοινωνικά βιώσιμων αγροτικών περιοχών (Bazin, 1993). Οι τελευταίες μεταρρυθμίσεις, επιδιώκοντας περισσότερες διαρθρωτικές παρεμβάσεις, υιοθέτησαν και ενίσχυσαν ουσιαστικά το δεύτερο πυλώνα της κοινής αγροτικής πολιτικής, αυτόν της αγροτικής ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο αυτό, η Κοινότητα οδηγήθηκε στη διαδοχική διεύρυνση της πολιτικής για στήριξη των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών της μέσω ολοκληρωμένης ανάπτυξης, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των αγροτικών περιοχών, στη μείωση των γεωργικών εισοδημάτων και στην ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών στις αγροτικές περιοχές (Bryden, 1993). Οι διασκέψεις στο Cork (1996) και στο Salzburg (2003) για την Αγροτική ανάπτυξη, συνέδεσαν ακόμα περισσότερο την ολοκληρωμένη προσέγγιση με την προσπάθεια για μια ζωντανή ύπαιθρο.

Στον ελληνικό χώρο, η ολοκληρωμένη ανάπτυξη σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, απέκτησε υπόσταση και δυναμική μέσω της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER και των τοπικών προγραμμάτων που χρηματοδοτεί, κατά την τελευταία δεκαετία. Στην τρίτη προγραμματική περίοδο, προστέθηκαν και υλοποιούνται τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (ΟΠΑΑΧ). Προγράμματα που σχεδιάστηκαν σε κεντρικό επίπεδο, από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (ΥΠΑΑΤ) και αφορούν σε περιοχές που επιλέχτηκαν, επίσης σε κεντρικό επίπεδο.

Η προβληματική της παρούσας εργασίας, αναπτύσσεται στην προσπάθεια σκιαγράφησης της εφαρμογής των ολοκληρωμένων προγραμμάτων και αναφέρεται κυρίως στον αρχικό τους σχεδιασμό, στις διαδικασίες διαχείρισης και εφαρμογής που ακολουθούνται, καθώς και στο τελικό τους αποτέλεσμα. Στόχος της δε είναι, να διερευνήσει τη συνέπεια μεταξύ της πολιτικής για ολοκληρωμένη ανάπτυξη και της υλοποίησής της μέσω σχετικών προγραμμάτων, καθώς και τη σχέση υλοποίησης των προγραμμάτων αυτών, με τη λογική απλώς της απορρόφησης οικονομικών πόρων.

2. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

2.1. Κοινή Αγροτική Πολιτική και αγροτική ανάπτυξη

Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ), παρά τις κριτικές που έχει δεχθεί, αποτελεί μία ισχυρή και δοκιμασμένη πλατφόρμα πολιτικής, μετά από σαράντα και πλέον έτη εφαρμογής της. Στο χρονικό αυτό διάστημα ετέθησαν στόχοι και πραγματοποιήθηκαν μεταρρυθμίσεις της πολιτικής αυτής, έτσι ώστε να ανταποκριθεί στο δυναμικό περιβάλλον της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας πραγματικότητας.

Κατά το πρώτο στάδιο εφαρμογής της στη δεκαετία του 60, η κοινή αγροτική πολιτική, κατόρθωσε να επιτύχει τους στόχους της, οι οποίοι ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με τους γενικούς στόχους της συνθήκης της Ρώμης (1957), με τις αρχές της συνδιάσκεψης της Στρέσα (1958), αλλά και με την παραδοχή του σημαντικότερου επισιτιστικού ρόλου της γεωργίας στη μεταπολεμική ευρώπη. Αποτελέσματα από την εφαρμογή της τότε ΚΑΠ ήταν η αύξηση της παραγωγικότητας και της παραγωγής, η εξασφάλιση προσφοράς αγαθών, η

σταθεροποίηση των αγορών και η προστασία των αγροτών από την αβεβαιότητα και τις μεταβολές των αγορών.

Εκτός όμως από την επίλυση προβλημάτων, υπήρξε η αιτία, ώστε να δημιουργηθούν νέα προβλήματα. Συγκεκριμένα, συνέβαλε στη δημιουργία και στη συσσώρευση πλεονασμάτων αγροτικών προϊόντων, στη διαρκή αύξηση των δαπανών του κοινοτικού προϋπολογισμού για τη γεωργία, στην άνιση κατανομή των ωφελειών από την πολιτική στήριξης των τιμών υπέρ των μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων, αλλά και υπέρ συγκεκριμένων αγροτικών προϊόντων. Σημαντικές πιέσεις ασκούνταν εναντίον της κοινής αγροτικής πολιτικής, οι οποίες είχαν τόσο δημοσιονομικό χαρακτήρα, όσο και χαρακτήρα διακρατικών σχέσεων και συμφωνιών, καθώς στις διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, ο αγροτικός τομέας της Κοινότητας είχε εξαιρεθεί για δεκαετίες. Στο γύρο της Ουρουγουάης που ξεκίνησε από τα μέσα της δεκαετίας του 80, σχετικά με τη γενική συμφωνία δασμών και εμπορίου, ο αγροτικός τομέας τέθηκε προς διαπραγμάτευση και οι πιέσεις για μείωση του προστατευτισμού του υπήρξαν ιδιαίτερα έντονες (Μπουρδάρας, 2004).

Εξαιτίας όλων αυτών, η πρώτη αναμόρφωση της κοινής αγροτικής πολιτικής προωθήθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 80, αρχικά το 1983 με πρόταση της Επιτροπής για ριζική μεταρρύθμισή της και στη συνέχεια το 1985, με τη δημοσίευση του πράσινου βιβλίου σχετικά με τις "προοπτικές της κοινής γεωργικής πολιτικής". Στο πράσινο βιβλίο, αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος και έγινε ρητή αναφορά στην πολυτομεακή προσέγγιση της αγροτικής ανάπτυξης. Η πολυτομεακή προσέγγιση συνεπάγεται την ενίσχυση των διακλαδικών συνδέσεων μεταξύ των τομέων της οικονομίας των αγροτικών περιοχών και των παραγωγικών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης και συμπληρωματικού εισοδήματος για τον αγροτικό πληθυσμό (Bryden *et al.*, 1991). Προς τους ίδιους στόχους συνέτειναν έμμεσα και διαρθρωτικού χαρακτήρα περιφερειακές πολιτικές οι οποίες υιοθετήθηκαν την ίδια εποχή, όπως ήταν η καθιέρωση των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (ΜΟΠ) και στη συνέχεια των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης (ΚΠΣ).

Η διαδικασία αναμόρφωσης της κοινής αγροτικής πολιτικής ολοκληρώθηκε με τις αποφάσεις του Συμβουλίου των Υπουργών Γεωργίας στις 21 Μαΐου του 1992. Η μεταρρύθμιση του 1992 σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές με κύριους άξονες: τη μείωση των τιμών των γεωργικών προϊόντων, την αποζημίωση των αγροτών για την απώλεια εισοδήματος από τη μείωση των τιμών και την προστασία του περιβάλλοντος.

Βασικοί στόχοι της πρώτης αυτής αναμόρφωσης ήταν ο έλεγχος της παραγωγής και των δαπανών, η ρευστοποίηση των αποθεμάτων των αγροτικών προϊόντων και η διεθνής εμπορική συνεργασία. Η μεταρρύθμιση του 1992 επέτρεψε το επιτυχές κλείσιμο των διαπραγματεύσεων του γύρου της Ουρουγουάης το 1994, καθώς στόχευσε στη μείωση

της στήριξης του γεωργικού τομέα. Η Κοινότητα για να αντιμετωπίσει τυχόν αρνητικές επιπτώσεις στο εισόδημα των αγροτών από τις μεταβολές στα καθεστώτα των αγορών και παράλληλα, για να ενισχύσει τα μέτρα ελέγχου της παραγωγής, θέσπισε τα λεγόμενα συνοδευτικά μέτρα. Με τα μέτρα αυτά, έχουμε για πρώτη φορά την εφαρμογή των αγροπεριβαλλοντικών μέτρων, των δασώσεων αγροτικών γαιών, αλλά και την καθιέρωση καθεστώτος πρόωρης συνταξιοδότησης των αγροτών (Μέργος, 1992).

Οι διεθνείς και ευρωπαϊκές εξελίξεις σύντομα δημιούργησαν την ανάγκη για περαιτέρω μεταρρυθμίσεις στον αγροτικό χώρο και κατ'επέκταση στην κοινή αγροτική πολιτική. Το Μάρτιο του 1999, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Βερολίνου, επετεύχθη συμφωνία για τη δεύτερη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ. Η μεταρρύθμιση αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περισσότερο ολοκληρωμένη από την προηγούμενη γιατί συνδύασε, την αντικατάσταση της ενίσχυσης των τιμών με άμεσες ενισχύσεις, με μία συνεκτική και περιεκτική αγροτική πολιτική, η οποία κάλυψε τόσο την οικονομική και περιβαλλοντική διάσταση, όσο και εκείνη της ανάπτυξης της υπαίθρου.

Η συμφωνία του Βερολίνου έλαβε υπόψιν τους βασικούς στόχους που είχαν προταθεί από το Πρόγραμμα Δράσης 2000 και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαίωσε ότι "το περιεχόμενο της μεταρρύθμισης θα εξασφαλίζει γεωργία πολυλειτουργική, αιεφόρο, ανταγωνιστική, κατανομημένη σε όλο το ευρωπαϊκό έδαφος, συμπεριλαμβανομένων των περιφερειών που αντιμετωπίζουν ειδικά προβλήματα". Παράλληλα, επιβεβαίωσε ότι "θα είναι σε θέση να διατηρεί τα τοπία και τον φυσικό χώρο και να επιφέρει σημαντική συνεισφορά στη ζωτικότητα του αγροτικού κόσμου και να ανταποκρίνεται στα προβλήματα και στις απαιτήσεις των καταναλωτών σε θέματα ποιότητας και ασφάλειας των τροφίμων, προστασίας του περιβάλλοντος και καλής μεταχείρισης των ζώων".

Με τη μεταρρύθμιση του 1999, καθιερώθηκε η αγροτική ανάπτυξη ως ο δεύτερος πυλώνας της κοινής αγροτικής πολιτικής, σε συνδυασμό με τον πρώτο πυλώνα τον οποίο απαρτίζουν μέτρα για τη στήριξη της ετήσιας γεωργικής παραγωγής. Ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1257/99 που θεσπίστηκε για τη στήριξη της "αιεφόρου αγροτικής ανάπτυξης", επικεντρώθηκε σε τέσσερις βασικούς στόχους: στην πολυλειτουργικότητα της γεωργίας, στην πολυτομεακή και ολοκληρωμένη προσέγγιση της αγροτικής οικονομίας, στις ευέλικτες ενισχύσεις για την αγροτική ανάπτυξη με βάση την αρχή της επικουρικότητας και στη διαφάνεια στο σχεδιασμό και στη διαχείριση των προγραμμάτων. Ο Κανονισμός προβλέπει επίσης μέτρα για τη στήριξη των μειονεκτικών περιφερειών και των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιοχών (CEC, 1999, 2001).

Τα μέτρα του Κανονισμού 1257/99 εστιάζονται κυρίως στον αγρότη, στην αγροτική γη και τις υποδομές της και στο επενδεδυμένο κεφάλαιο. Ειδικότερα και σύμφωνα με το δεύτερο άρθρο του Κανονισμού "η στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης, η σχετική με

τις γεωργικές δραστηριότητες και τη μετατροπή τους μπορεί να αφορά: τη βελτίωση των διαρθρώσεων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και των διαρθρώσεων μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων, την αιφόρο ανάπτυξη των δασών, την διατήρηση και ενίσχυση ενός βιώσιμου κοινωνικού ιστού στις αγροτικές περιοχές, τη βελτίωση των όρων εργασίας και διαβίωσης, τη διαφύλαξη και προώθηση αιφόρου γεωργίας υψηλής φυσικής αξίας, την εξάλειψη των ανισοτήτων και των προώθηση ίσων ευκαιριών για τους άνδρες και τις γυναίκες, ιδίως μέσω της στήριξης σχεδίων που προωθούνται και υλοποιούνται από γυναίκες".

Τα μέτρα υλοποιούνται στην Ελλάδα μέσω του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 2000-2006 και ειδικότερα από τα επιχειρησιακά προγράμματα "Αγροτική Ανάπτυξη-Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου 2000-2006" (ΕΠ ΑΑ-ΑΥ) και "LEADER+", ενώ τα συνοδευτικά μέτρα από το "έγγραφο προγραμματισμού αγροτικής ανάπτυξης", με σκοπό τη μείωση των διαρθρωτικών προβλημάτων και την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα.

Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και ο νέος γύρος διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, αυτός της Doha, που ξεκίνησε το 2000 και ζητούσε περαιτέρω αποδυνάμωση του πρώτου πυλώνα, άσκησαν νέες και ιδιαίτερα έντονες πιέσεις στην κοινή αγροτική πολιτική. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να προχωρήσει επιθετικά η Ευρωπαϊκή Ένωση στην τρίτη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ το 2003-2004. Στο επίκεντρο της μεταρρύθμισης αυτής, ήταν η νέα ενιαία αποδεσμευμένη ενίσχυση που αντικαθιστά τις περισσότερες παλαιές ενισχύσεις ανά κιλό, ανά στρέμα και ανά ζώο του πρώτου πυλώνα. Η μεταρρύθμιση αυτή κινείται ακόμα πιο δυναμικά στους άξονες αποσύνδεσης των άμεσων ενισχύσεων από την παραγωγή, στην περιβαλλοντική αειφορία, στην ασφάλεια και ποιότητα των τροφίμων, στην υγεία και στην καλή διαβίωση των ζώων, καθώς και στην περαιτέρω ενίσχυση της αγροτικής ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο αυτής της τρίτης μεταρρύθμισης ο πυλώνας της αγροτικής ανάπτυξης ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο έναντι του πρώτου. Συγκεκριμένα, η νέα ΚΑΠ προβλέπει τη μεταφορά από το 2007 χρηματοδοτικών πόρων ύψους ενός δισεκατομμυρίου ευρώ ετησίως, από τις άμεσες ενισχύσεις στα μέτρα της αγροτικής ανάπτυξης. Γενικότερα διαπιστώνεται ότι με την πάροδο του χρόνου, ο δεύτερος πυλώνας αναπτύσσεται συνεχώς, σε βάρος του πρώτου πυλώνα. Η βαρύτητα της αγροτικής ανάπτυξης σε όρους δημοσιονομικού κόστους, αυξήθηκε από 5% του συνόλου των γεωργικών δαπανών κατά τη δεκαετία του 80, σε 10% στη δεκαετία του 90 και 20% μετά το 2000 (Μπουρδάρας, 2004).

Βασικός στόχος της αγροτικής ανάπτυξης είναι να μείνει ζωντανή η ύπαιθρος και συνάμα ελκυστική και οικονομικά ισχυρή, μέσα από συνολική και πολυδιάστατη ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών, μέσω σύγκλισης των εισοδημάτων και των όρων ζωής με εκείνους των κατοίκων των πόλεων, προκειμένου να επιτευχθεί ανταγωνιστική πρόοδος.

Στη συνέχεια, με τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1698/2005, ιδρύθηκε το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης και καθορίστηκαν οι στόχοι, οι γενικοί κανόνες και η στρατηγική που διέπει την κοινοτική στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης. Ειδικότερα, η αειφόρος αγροτική ανάπτυξη στοχεύει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της γεωργίας μέσω αναδιάρθρωσης, ανάπτυξης και καινοτομίας, βελτίωση του περιβάλλοντος και βελτίωση της ποιότητας της ζωής στις αγροτικές περιοχές με ενθάρρυνση της αγροτικής διαφοροποίησης (CEC, 2005). Στο πλαίσιο του νέου Κανονισμού, καθορίστηκαν τέσσερις κύριοι άξονες για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης, εκ των οποίων ο ένας είναι των τοπικών προγραμμάτων (προσέγγιση Leader) και ο ένας αφορά στην ποιότητα ζωής και στη διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας, οι άξονες αυτοί σε συνδυασμό με τον τρίτο άξονα που αναφέρεται στην περιβαλλοντική αειφορία, επιβεβαιώνουν την πίστη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ολοκληρωμένη, τοπική προσέγγιση για την ανάπτυξη των αγροτικών της περιοχών. Σύμφωνα με τα παραπάνω καθορίστηκαν με απόφαση του Συμβουλίου (2006/144/ΕΚ) και οι κοινοτικές στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές για την αγροτική ανάπτυξη κατά την τέταρτη προγραμματική περίοδο 2007-2013 (CEC, 2006).

2.2. Ολοκληρωμένη ανάπτυξη και Ορεινές, μειονεκτικές περιοχές

Το μοντέλο ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών μεταπολεμικά και μέχρι τη δεκαετία του 90, λειτουργούσε μονοτομεακά δίνοντας έμφαση στη στήριξη του πρωτογενή τομέα. Το νέο μοντέλο ανάπτυξης του αγροτικού χώρου που θεμελιώνεται ήδη από την πρώτη μεταρρύθμιση και κερδίζει έδαφος συνεχώς, χαρακτηρίζεται από την αρχή που διέπει την ολοκληρωμένη και αειφόρο ανάπτυξη, την ισορροπία δηλαδή μεταξύ οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων και αναγκών (Deaton και Nelson 1992). Η ανάπτυξη της υπαίθρου πλέον, προσπαθεί να συγκεράσει τη γεωργική δραστηριότητα από την οποία επιδιώκονται άμεσα και έμμεσα οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη και τη χωρική προσέγγιση της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου. Οι κανονισμοί που αφορούν στην αγροτική ανάπτυξη μετά το 1999, καθώς και το τρίτο και τέταρτο κοινοτικό πλαίσιο στήριξης μέσω των οποίων υλοποιούνται, υιοθέτησαν σε μεγαλύτερο βαθμό, την περιφερειακή προσέγγιση, μέσω της ολοκληρωμένης ανάπτυξης και της βελτίωσης του φυσικού περιβάλλοντος, ενώ παράλληλα, διατήρησαν το στόχο της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας (CEC, 1999, 2005, 2006· Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης, 2004, 2006).

Η ανάγκη αυτού του νέου μοντέλου ανάπτυξης για την υπαίθρο προέκυψε κυρίως από την αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων κατά τη διαδικασία της οικονομικής ολοκλήρωσης, αλλά και από το νέο καταναλωτικό πρότυπο το οποίο απέδωσε άλλες διαστάσεις και λειτουργίες στον αγροτικό χώρο (Χατζηθεοδωρίδης, 1998).

Μέρος της πολιτικής για την αγροτική ανάπτυξη αποτελεί η πολιτική στήριξης και ανάπτυξης των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών. Η αναγνώριση της σημασίας και της διαφορετικότητας τους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την ειδική αντιμετώπιση προβλημάτων που προέρχονται από γεωγραφικές μειονεξίες ή από ιδιαίτερα χωρικά χαρακτηριστικά, όπως είναι αυτά των ορεινών περιοχών, των νησιωτικών, κ.ά. Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές καθορίστηκαν με την οδηγία 75/268/ΕΟΚ του Συμβουλίου 28^{ης} Απριλίου 1975 περί της ορεινής γεωργίας και της γεωργίας σε ορισμένες μειονεκτικές περιοχές και με την οδηγία 81/339/ΕΟΚ καθορίστηκαν και οι μειονεκτικές περιοχές της Ελλάδας.

Οι ορεινές και μειονεκτικές περιφέρειες, καταλαμβάνουν περίπου το 28% της ευρωπαϊκής εδαφικής επικράτειας και το 8% του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Στην περίπτωση της μεσογείου τα ποσοστά αυτά είναι ακόμα μεγαλύτερα, ενώ στην Ελλάδα καλύπτουν περισσότερο από το 75% των εδαφών της, με ένα αριθμό ορεινών κοινοτήτων που ξεπερνά τις 3.300 και μειονεκτικών κοινοτήτων περισσότερων από 1.300 (Ρόκος, 2001).

Οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται από τη γεωργία, ως αποκλειστική δραστηριότητα των κατοίκων τους και από τα ιδιαίτερα φυσικά και πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά (Ευστράτογλου, 1997· Ρόκος, 2001). Το μεγάλο υψόμετρο και οι κλίσεις του εδάφους, καθώς και οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες, καθιστούν τις περιοχές αυτές πολλές φορές απομονωμένες, δυσπρόσιτες και με αυξημένο κόστος εργασίας και μεταφοράς. Η έλλειψη οικονομιών και το αυξημένο κόστος αντικατοπτρίζονται στην περιορισμένη απασχόληση, στα χαμηλά εισοδήματα και στην αδυναμία συγκράτησης του πληθυσμού.

Η οδηγία 81/645/ΕΟΚ προσδιορίζει τις ορεινές περιοχές με γνώμονα αποκλειστικά το υψόμετρο και τις κλίσεις του εδάφους και οι οδηγίες 81/645/ΕΟΚ και 85/148/ΕΟΚ ορίζουν τις μειονεκτικές περιοχές μέσω του συνδυασμού πολλών χαρακτηριστικών τους. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την οδηγία στις μειονεκτικές περιοχές, η παραγωγικότητα δεν υπερβαίνει το 80% του αντίστοιχου εθνικού μέσου όρου και το εισόδημα ανά μονάδα γεωργικής εργασίας δεν υπερβαίνει το 80% του αντίστοιχου μέσου όρου. Παράλληλα, η πυκνότητα του πληθυσμού στην περιοχή, αντιστοιχεί σε 45 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο και η ετήσια πληθυσμιακή μείωση ξεπερνά το 2% του συνολικού πληθυσμού, από το οποίο το 50% τουλάχιστον είναι ενεργός γεωργικός πληθυσμός. Με βάση τις παραπάνω οδηγίες, συνήθως οι ορεινές περιφέρειες είναι και μειονεκτικές.

Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών, στο πλαίσιο της κοινής αγροτικής πολιτικής, απολαμβάνουν ειδικές ενισχύσεις και επιδοτήσεις, έτσι ώστε να αντισταθμίσουν την απώλεια εισοδήματος τους που προέρχεται από τις φυσικές μειονεξίες της περιοχής. Το άρθρο 13 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1257/1999 για τις μειονεκτικές περιοχές και τις περιοχές που υπόκεινται σε περιβαλλοντικούς περιορισμούς στοχεύει στη στήριξή τους με την

συμβολή "στην αντιστάθμιση υπέρ των περιοχών που παρουσιάζουν φυσικά μειονεκτήματα, στην διασφάλιση της συνέχισης της γεωργικής γης και με τον τρόπο αυτό, στη διατήρηση μιας βιώσιμης αγροτικής κοινότητας, στη διαφύλαξη του φυσικού χώρου, στη διατήρηση και προαγωγή αειφόρων συστημάτων εκμετάλλευσης που λαμβάνουν υπ' όψη τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις".

Με το άρθρο 14 του ίδιου Κανονισμού, στους γεωργούς των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών, που καλλιεργούν μια ελάχιστη γεωργική έκταση, προβλέπεται η χορήγηση "εξισωτικής αποζημίωσης" ανά εκτάριο γεωργικών εκτάσεων και ανά ζώο με τη δέσμευση να συνεχίσουν τη γεωργική και κτηνοτροφική δραστηριότητα για ορισμένο διάστημα και να χρησιμοποιούν συνήθεις καλές γεωργικές πρακτικές που συμβιβάζονται με τις απαιτήσεις για προστασία του περιβάλλοντος και τη διαφύλαξη του φυσικού χώρου, ιδίως πρακτικές "αειφορικής γεωργίας". Η εξισωτική αποζημίωση χρηματοδοτείται από το τμήμα εγγυήσεων του γεωργικού ταμείου και στην Ελλάδα εφαρμόζεται στο πλαίσιο της τρίτης προγραμματικής περιόδου από το "έγγραφο προγραμματισμού αγροτικής ανάπτυξης", που εκτός αυτής περιλαμβάνει τα λεγόμενα συνοδευτικά μέτρα.

Παράλληλα, στο μέτρο 3.1 του ΕΠ ΑΑ-ΑΥ το οποίο αναφέρεται στην "εφάπαξ πριμοδότηση νέων γεωργών", προβλέπεται επιπλέον πριμοδότηση σε νέους γεωργούς που διαμένουν σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές (Υπουργείο Γεωργίας 2001).

Εκτός όμως από την εξισωτική αποζημίωση και την επιπλέον πριμοδότηση των νέων γεωργών, η κοινοτική πρωτοβουλία LEADER και κατά την 3η προγραμματική περίοδο, τα ΟΠΑΑΧ στηρίζουν αποκλειστικά τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές μέσω της ολοκληρωμένης προσέγγισης για την τοπική ανάπτυξη τους.

Λαμβάνοντας υπόψη τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών της Ελλάδας, η πολιτική της ολοκληρωμένης ανάπτυξης προσφέρει ένα αναπτυξιακό πλαίσιο με σημαντικές δυνατότητες ειδικότερα για τους χώρους αυτούς. Η υψηλή εξάρτηση των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών από την απασχόληση στον γεωργικό τομέα και η ανάπτυξη κατά τις τελευταίες δεκαετίες των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, προσδιορίζει την ανάγκη για πολιτικές με πολυτομεακή και ολοκληρωμένη διάσταση για τη διαφοροποίηση της παραγωγικής τους βάσης σε πλαίσιο οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ισορροπίας (Ευστράτογλου, 1997· Bryden, 2003).

Η πολιτική για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη αποκλίνει από παραδοσιακές μονοτομεακές λογικές, ενώ παράλληλα καθιστά τις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, εστίες ανάπτυξης σειράς δραστηριοτήτων που προσδίδουν βιωσιμότητα στην εκμετάλλευση και πνοή οικονομικής και κοινωνικής ανανέωσης στην ύπαιθρο. Η συγκεκριμένη πολιτική εντάσσεται σε ένα ενιαίο σύνολο κατευθύνσεων της ΕΕ για την ανταγωνιστικότητα των περιφερειών, την ενίσχυση της απασχόλησης, την προώθηση των ίσων ευκαιριών, την προστασία του

περιβάλλοντος και την αειφόρο αξιοποίηση των φυσικών πόρων. Επίσης, βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με την προτεραιότητα της ΕΕ για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αγροτικών περιοχών, μέσω της διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης, της παροχής υπηρεσιών που σχετίζονται με την βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των αγροτικών περιοχών και την προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής στον Ευρωπαϊκό χώρο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2006).

Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτική για την ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου εισάγει τα εξής χαρακτηριστικά (ΥΠΑΑΤ, 2001, 2004):

- Την αντιμετώπιση των προβλημάτων σε γεωγραφικό επίπεδο, καθότι ο αγροτικός χώρος παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία και επομένως η πολιτική πρέπει να είναι κατάλληλα προσαρμοσμένη στα ειδικά χαρακτηριστικά κάθε περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό εξειδικεύονται περιοχές παρέμβασης οι οποίες αποτελούν θύλακες (με ομοιογενή χαρακτηριστικά που ενδέχεται να μην συμπίπτουν με τα όρια της διοικητικής διαίρεσης Νομαρχία–Περιφέρεια), με κύρια χαρακτηριστικά την ύπαρξη διαρθρωτικών αδυναμιών αλλά και προοπτικών ανάπτυξης. Κατ' αυτό το τρόπο λαμβάνεται υπόψη η προσαρμογή στις ειδικές ανάγκες, απαιτήσεις και προοπτικές κάθε αγροτικής περιοχής.
- Τη συμμετοχή στην ανάπτυξη όλων των τομέων της οικονομίας και την ενδυνάμωση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων στην τοπική οικονομία.
- Την ολοκληρωμένη προσέγγιση με στόχο την προώθηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, τη δημιουργία των κατάλληλων υποδομών και την παροχή δημόσιων υπηρεσιών.
- Την αξιοποίηση του ενδογενούς δυναμικού κάθε περιοχής.
- Τη συνεργασία και το συντονισμό μεταξύ των εμπλεκομένων κεντρικών και τοπικών φορέων.
- Την επεξεργασία και προσαρμογή της πολιτικής σε τοπικές ανάγκες, απαιτήσεις και δυνατότητες, μέσω πολυσυλλεκτικών διαδικασιών σχεδιασμού "εκ των κάτω προς τα άνω" (bottom up).
- Την προστασία του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, μέσω "εισαγωγής" ήπιων αναπτυξιακών δράσεων σε όλα τα επίπεδα.
- Την ενθάρρυνση εκ μέρους της πολιτείας των επενδύσεων και
- τη βελτίωση του επιπέδου ποιότητας ζωής των κατοίκων των αγροτικών περιοχών.

2.3. Προγράμματα ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου

Στην Ελλάδα, η κρατική πολιτική, ήδη από τη δεκαετία του '70, υιοθέτησε προγράμματα που είχαν ως στόχο την επίλυση προβλημάτων ανάπτυξης της υπαίθρου και την ανακοπή της μετανάστευσης του αγροτικού πληθυσμού. Τα προγράμματα αυτά δεν αφορούσαν αποκλειστικά στο γεωργικό τομέα, αλλά απέβλεπαν και στην ενίσχυση της συμπληρωματικής εξωγεωργικής απασχόλησης του γεωργικού πληθυσμού. Στο πλαίσιο αυτό, ενισχύθηκαν οι αγρότες για την κατασκευή δωματίων με συνέπεια τη ραγδαία ανάπτυξη των καταλυμάτων και την ανάδειξή τους ως κυριώτερης παραοικονομικής δραστηριότητας του αγροτικού μας χώρου (Παυλόπουλος, 1987).

Η πρώτη αυτή προσπάθεια διαφοροποίησης της παραγωγικής βάσης της Ελληνικής υπαίθρου είχε αποσπασματικό χαρακτήρα, καθώς δεν κινήθηκε στην τροχιά της ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Η κατασκευή καταλυμάτων, χαμηλού κόστους και αισθητικής, καθώς και η περιστασιακή εκμετάλλευσή τους, οδήγησε σε μία αντίληψη "ευκαιριακής" δραστηριότητας και κατά συνέπεια στρεβλής, η οποία απαξίωσε σε μεγάλο βαθμό την τοπική αρχιτεκτονική κληρονομιά, το δομημένο περιβάλλον και τις υπηρεσίες, οι οποίες εκείνη την εποχή αντικατοπτριζόταν στην "παραδοσιακή φιλοξενία" του χωριού.

Στη δεκαετία του '80, ο ελληνικός γεωργικός τομέας, παρά τις ορατές και έντονες δυσχέρειες στην αγροτική πολιτική, στηρίχθηκε στον προστατευτισμό των τιμών, με αποτέλεσμα να κινείται με χαμηλούς ρυθμούς προς την κατεύθυνση της αύξησης της ανταγωνιστικότητας ή της αναδιάρθρωσής του. Μετά το 1992 και τις αλλαγές που επέφερε η μεταρρύθμιση και ο Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 2328/91, στο πλαίσιο του μέτρου που αφορούσε στα σχέδια βελτίωσης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, εφαρμόζεται η ενίσχυση σε επενδύσεις που αφορούσαν στη δημιουργία καταλυμάτων, μικρών βιοτεχνιών, κ.ά. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται η εξώθηση των απασχολούμενων στη γεωργία στη δραστηριοποίησή τους σε εξωγεωργικές δραστηριότητες και στην απόκτηση συμπληρωματικών εισοδημάτων. Η ενίσχυση των επενδύσεων αυτών μέσω του συγκεκριμένου μέτρου, θα συνεχισθεί και θα διευρυνθεί και στις επόμενες προγραμματικές περιόδους, κατά το τρίτο και τέταρτο κοινοτικό πλαίσιο στήριξης, με αυξανόμενη αποδοχή εκ μέρους των αγροτών.

Η ουσιαστική όμως εφαρμογή της πολιτικής για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου ξεκίνησε στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, κύρια με την υλοποίηση τοπικών προγραμμάτων σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, μέσω της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER I (1991-1994). Η πρωτοτυπία του όλου εγχειρήματος υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένη με τη δημιουργία και λειτουργία τοπικών δομών με την ονομασία "Ομάδες Τοπικής Δράσης" οι οποίες έλαβαν νομική μορφή, συνήθως ανωνύμων εταιρειών και οι οποίες γνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες, τα προβλήματα και τις αναπτυξιακές δυνατότητες των περιοχών τους. Οι ομάδες τοπικής δράσης, σχεδιάζουν και καταρτίζουν τα τοπικά

επιχειρησιακά τους προγράμματα κυρίως με προσέγγιση bottom-up, αξιοποιούν το ενδογενές δυναμικό και διαχειρίζονται την υλοποίησή τους.

Η πιλοτική διάσταση της κοινοτικής πρωτοβουλίας συνεχίστηκε με έμφαση στην καινοτομία, μέσω της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER II (1994-1999), κατά τη δεύτερη προγραμματική περίοδο (Koutsouris και Hatzantonis, 2002). Η επιτυχία των δύο αυτών πρωτοβουλιών, καθορίστηκε κυρίως από τη ρεαλιστική προσέγγιση των τοπικών αναγκών και του τοπικού επενδυτικού ενδιαφέροντος στις περιοχές παρέμβασης, αλλά και από την "αποκεντρωμένη" αμεσότητα και ευελιξία στην υλοποίηση των τοπικών προγραμμάτων.

Οι κοινοτικές πρωτοβουλίες LEADER I και II αποτέλεσαν την πρώτη προσπάθεια μεγάλης έκτασης, για την εφαρμογή πολιτικής τοπικής, ολοκληρωμένης ανάπτυξης στον Ευρωπαϊκό αγροτικό χώρο.

Από την εφαρμογή των πρωτοβουλιών I και II στον Ευρωπαϊκό χώρο, προέκυψαν πλεονεκτήματα και οφέλεις που αφορούσαν: στην κινητοποίηση των τοπικών φορέων προκειμένου να πάρουν στα χέρια τους το μέλλον της περιοχής τους, στην αποκεντρωμένη, ολοκληρωμένη και εκ των κάτω προς τα πάνω προσέγγιση, στην ανταλλαγή και στη μεταφορά εμπειριών μεταξύ αγροτικών περιοχών μέσω της δημιουργίας δικτύων και στην ικανότητα να λαμβάνονται υπόψη ενέργειες μετρίου μεγέθους που είναι κατάλληλες για τη στήριξη μικρών σχεδίων. Παράλληλα, τα μειονεκτήματα και τα προβλήματα που καταγράφηκαν σε ορισμένα κράτη, αφορούσαν: σε καθυστερήσεις στην επιλογή των δικαιούχων και κατά συνέπεια στην έναρξη των προγραμμάτων, σε ευάλωτες εταιρικές σχέσεις, σε συσσώρευση διαφόρων διαδικασιών και σε διασκορπισμό χρηματοδοτικών πόρων (AEIDL, 1999).

Παράλληλα, με την κοινοτική πρωτοβουλία LEADER σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, όπως στην Ισπανία και στη Σλοβενία, ξεκίνησε η υλοποίηση και άλλων τοπικών προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου. Στη Σλοβενία από το 1991 υλοποιούνται τα ολοκληρωμένα προγράμματα ανάπτυξης αγροτικών περιοχών και ανακαίνισης χωριών (Integral Development of Rural Areas and Renovation of Villages-IDRARV) με ιδιαίτερη επιτυχία και έμφαση στην ανάπτυξη του τουρισμού στην ύπαιθρο (Koscak 1998). Στην Ισπανία, στο πλαίσιο της δεύτερης προγραμματικής περιόδου ξεκίνησε η υλοποίηση τοπικών προγραμμάτων που αφορούσαν στην οικονομική διαφοροποίηση του αγροτικού χώρου (Programa de Diversificación Económica Rural-PRODER) και τα οποία συνεχίστηκαν στην τρίτη προγραμματική περίοδο ως PRODER II. Τα τοπικά αυτά προγράμματα θεωρήθηκαν εξίσου επιτυχημένα με εκείνα της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER και τα ολοκληρωμένα προγράμματα (ΟΠΑΑΧ) που ακολούθησαν στην Ελλάδα, παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με αυτά.

Μέσω του άρθρου 33 του κανονισμού (ΕΚ) 1257/99 για την αγροτική ανάπτυξη ενσωματώθηκε η προσέγγιση της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER στην πολιτική για την αγροτική ανάπτυξη.

Στο πλαίσιο του 3^{ου} Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (Γ' ΚΠΣ), η προσέγγιση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου στην Ελλάδα, διευρύνθηκε τόσο σε αριθμό περιοχών παρέμβασης, όσο και με την υιοθέτησή της στο πλαίσιο περισσότερων επιχειρησιακών προγραμμάτων. Συγκεκριμένα, σχεδιάστηκαν και υλοποιούνται συνολικά 127 ολοκληρωμένα, τοπικά προγράμματα σε αντίστοιχο αριθμό ορεινών και μειονεκτικών περιοχών της χώρας. Από αυτά, σαράντα τοπικά προγράμματα, χρηματοδοτούνται από το επιχειρησιακό πρόγραμμα "Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+" και σαράντα ολοκληρωμένα προγράμματα από τον άξονα 7 (Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου-ΟΠΑΑΧ) του Επιχειρησιακού Προγράμματος "Αγροτική Ανάπτυξη-Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006" (ΕΠ ΑΑ-ΑΥ) του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, ενώ τα υπόλοιπα σαράντα επτά ολοκληρωμένα προγράμματα, υλοποιούνται στο πλαίσιο των "Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων" (ΠΕΠ). Τα τοπικά ολοκληρωμένα προγράμματα εμφανίζουν μερική επικάλυψη μεταξύ τους και σε ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως ως προς το περιεχόμενο των δράσεων και την περιοχή εφαρμογής τους (Χατζηθεοδωρίδης κ.ά., 2003).

Οι δράσεις που περιλαμβάνουν τα ΟΠΑΑΧ στοχεύουν στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αναβάθμιση της υπαίθρου, κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η οικονομική αυτοδυναμία της, η προστασία του περιβάλλοντος και η διάσωση και διαφύλαξη στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ειδικότερα και σύμφωνα με το ΥΠΑΑΤ, οι δράσεις των ΟΠΑΑΧ σχετίζονται με:

- την προστασία των οικονομικά και κοινωνικά ασθενέστερων περιοχών, καθώς και εκείνων που πλήττονται από τις αναπόφευκτες διαρθρωτικές μεταβολές και την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στις διεθνείς εξελίξεις και προώθηση της μείωσης των ανισοτήτων στις ευκαιρίες και τις αμοιβές μεταξύ φύλων και ομάδων του πληθυσμού,
- τη συνέχιση της προσπάθειας μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων και στήριξης της ανάπτυξης στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της χώρας και
- με την επανένταξη των ορεινών περιοχών και του νησιωτικού χώρου στο εθνικό παραγωγικό σύστημα έτσι, ώστε να αποφευχθεί η περιθωριοποίησή τους.

3. ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

Το ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας επικεντρώνεται στα ολοκληρωμένα προγράμματα (Άξονας 7) του ΕΠ ΑΑ-ΑΥ που υλοποιεί το ΥΠΑΑΤ, καθώς εφαρμόζονται για πρώτη φορά και για την υλοποίησή τους δημιουργήθηκε νέο νομοθετικό και εφαρμοστικό πλαίσιο (Υπουργείο Οικονομίας, 2000, Υπουργείο Γεωργίας 2001, 2002).

Η εμπειρική προσέγγιση των ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου παρουσιάζεται κυρίως μέσω των διαχειριστικών διαδικασιών που ακολουθήθηκαν και μέσω της εξέλιξης των βασικών οικονομικών μεγεθών του άξονα, από την έναρξη υλοποίησης του προγράμματος και έως τον Απρίλιο του 2006. Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για την αποτύπωση της πορείας του προγράμματος, συλλέχθηκαν από: α) την Ειδική Γραμματεία Διαχείρισης Γ' ΚΠΣ του ΥΠΑΑΤ, κυρίως στοιχεία που αφορούσαν στην πορεία των βασικών οικονομικών μεγεθών του προγράμματος, και β) από συνεντεύξεις με προνομιακούς πληροφορητές.

Στην πρώτη περίπτωση, συλλέχθηκαν στοιχεία που αφορούσαν στο πρόγραμμα, στα βασικά οικονομικά του μεγέθη (προυπολογισμοί μέτρων, προκηρύξεων, ενταγμένων έργων, νομικών δεσμεύσεων, απορροφήσεων κ.ά.) και στην πορεία τους. Τα στοιχεία αυτά συλλέχθηκαν από την ειδική υπηρεσία διαχείρισης του ΕΠ ΑΑ-ΑΥ, από στρατηγικά έγγραφα που αφορούσαν στο σχεδιασμό και υλοποίηση του προγράμματος (συμπληρώματα προγραμματισμού, κοινές υπουργικές αποφάσεις) και από τους φακέλους των επιτροπών παρακολούθησης του συγκεκριμένου επιχειρησιακού προγράμματος.

Στην δεύτερη περίπτωση, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με προνομιακούς πληροφορητές, κυρίως στελέχη του υπουργείου αγροτικής ανάπτυξης και τροφίμων, περιφερειακά στελέχη της διαχειριστικής αρχής, και στελέχη εμπλεκόμενων φορέων. Από τις συνεντεύξεις αυτές, αντλήθηκαν στοιχεία που αφορούσαν στον αρχικό σχεδιασμό του άξονα, στα προβλήματα που αντιμετωπίστηκαν κατά την υλοποίηση των διαφόρων μέτρων, αλλά και εκτιμήσεις ως προς την επίτευξη των στόχων και των προοπτικών των ολοκληρωμένων προγραμμάτων.

4. ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

4.1. Ταυτότητα και πορεία εφαρμογής των ΟΠΑΑΧ

Ο συνολικός προϋπολογισμός του προγράμματος "Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου" (ΕΠ ΑΑ-ΑΥ), ανέρχεται στα 3.567,6 εκατομμύρια ευρώ, από τα οποία 2.136,2 εκατομμύρια είναι η δημόσια δαπάνη, η οποία περιλαμβάνει την εθνική και κοινοτική συμμετοχή. Το επιχειρησιακό πρόγραμμα ξεκίνησε να υλοποιείται από το 2001 και

μέχρι σήμερα έχει τύχει τριών αναθεωρήσεων, με σημαντικότερη αυτή που πραγματοποιήθηκε το 2004 (2^η αναθεώρηση C 4571/19-11-2004) και μετά την ενδιάμεση αξιολόγηση του προγράμματος. Το επιχειρησιακό πρόγραμμα απαρτίζεται από επτά άξονες, από τους οποίους ο έβδομος άξονας είναι αυτός που αναφέρεται στα ΟΠΑΑΧ. Μετά τις αναθεωρήσεις, ο τελικός συνολικός προϋπολογισμός του άξονα των ΟΠΑΑΧ, ανήλθε στα €506,08 εκατομμύρια, από τα οποία €361,9 εκατομμύρια, αποτελούν τη δημόσια δαπάνη (Πίνακας 1). Σε σχέση με το επιχειρησιακό πρόγραμμα, ο άξονας 7 αποτελεί το 16,9% της συνολικής δημόσιας δαπάνης του προγράμματος (Υπουργείο Γεωργίας, 2001· Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης, 2004).

Πίνακας 1. Ταυτότητα του Άξονα 7 (ΟΠΑΑΧ): αρχική έγκριση και ενδιάμεση αναθεώρηση

Στοιχεία	Άξονας 7 (ΟΠΑΑΧ) Αρχική έγκριση E 845/ 6-4-2001	Άξονας 7 (ΟΠΑΑΧ) Β' Αναθεώρηση C 4571/ 19-11-2004
Συνολικό Κόστος	€581,97 εκ.	€506,08 εκ.
Δημόσια Δαπάνη	€311,90 εκ.	€361,90 εκ.
Περιοχές Παρέμβασης	Ορεινές & Μειονεκτικές	Ορεινές & Μειονεκτικές
Αριθμός προγραμμάτων	40 Ολοκληρωμένα	40 Ολοκληρωμένα
Κάλυψη: Διοικητική Πληθυσμιακή Έκταση	221 Δήμους 810.000 κατοίκους 34.200 τ. χλμ.	223 Δήμους 810.000 κατοίκους 34.200 τ. χλμ.
Τελικοί Δικαιούχοι δημοσίων έργων	ΟΤΑ των ΟΠΑΑΧ	ΟΤΑ των ΟΠΑΑΧ
Τελικοί Δικαιούχοι ιδιωτικών έργων	Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής Συγχρηματοδοτούμενων ενεργειών από ΕΓΤΠΕ-Π	Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής Συγχρηματοδοτούμενων ενεργειών από ΕΓΤΠΕ-Π
Ωφελούμενοι	ΟΤΑ & κάτοικοι ΟΠΑΑΧ	ΟΤΑ & κάτοικοι ΟΠΑΑΧ

Πηγή: Υπουργείο Γεωργίας, Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, 2001 και 2004

Ο άξονας 7, των ολοκληρωμένων προγραμμάτων, περιλαμβάνει 14 μέτρα. Εκτός από το μέτρο 7.14 που αναφέρεται στις δαπάνες λειτουργίας των 13 Δομών Στήριξης, οι οποίες υποστηρίζουν τοπικά τα ολοκληρωμένα προγράμματα, τα υπόλοιπα μέτρα ομαδοποιούνται σε μέτρα που αναφέρονται σε δημόσια έργα (Μέτρα 7.1, 7.4, 7.5, 7.7, 7.8 και 7.10) και σε μέτρα που αναφέρονται σε ιδιωτικές επενδύσεις (Μέτρα 7.2, 7.3, 7.6, 7.9, 7.11, 7.12 και 7.13). Τα μέτρα 7.4, 7.5, 7.8 και 7.10 περιλαμβάνουν εκτός από δημόσια έργα και ιδιωτικές επενδύσεις. Τα μέτρα και οι κατηγορίες των έργων που περιλαμβάνει το κάθε μέτρο παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2. Μέτρα του Άξονα 7, είδος και κατηγορίες έργων ανά μέτρο

Μέτρο	Τίτλος	Είδος	Κατηγορίες έργων
7.1	Έγχειρες βελτιώσεις	Δημόσια	-Αντιδιαβρωτικά -Αντιπλημμυρικά -Διευθέτηση χειμάρρων
7.2	Δημιουργία υπηρεσιών διαχείρισης εκμ/σεων	Ιδιωτικά	-Τεχνική υποστήριξη -Υπηρεσίες αντικατάστασης
7.3	Εμπορία γεωργικών προϊόντων ποιότητας	Ιδιωτικά	-Συμβουλευτικές υπηρεσίες -Συστήματα διασφ. Ποιότητας -Κατάρτιση προσωπικού -Πρωώθηση εξαγωγών
7.4	Βασικές υπηρεσίες για την αγροτική οικονομία και τον αγροτικό πληθυσμό	Δημόσια & Ιδιωτικά	-Κέντρα Πολυδραστηριότητας -Βρεφονηπιανούς σταθμούς -Ανάπτυξη βιβλιοθηκών -Τοπικές εκδηλώσεις, κ.ά.
7.5	Ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών – Προστασία και διατήρηση της αγροτικής κληρονομιάς	Δημόσια & Ιδιωτικά	-Δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης -εσωτερική οδοποιία -Ανάπλαση οικισμών
7.6	Διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη γεωργία, για τη δημιουργία πολλαπλών δραστηριοτήτων και την απόκτηση εναλλακτικών εισοδημάτων	Ιδιωτικά	-Επενδύσεις στον τουρισμό -Επενδύσεις στη μεταποίηση -Οικοτεχνία από γεωργούς πλήρους/ μερικής απασχόλησης
7.7	Διαχείριση των υδάτινων πόρων της Γεωργίας	Δημόσια	-Ταμίευση επιφανειακών υδάτων -Αρδευτικά δίκτυα
7.8	Ανάπτυξη και βελτίωση της υποδομής που σχετίζεται με την ανάπτυξη της γεωργίας	Δημόσια & Ιδιωτικά	-Αγροτική οδοποιία -Ήπιες μορφές ενέργειας
7.9	Ενθάρρυνση των Τουριστικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων	Ιδιωτικά	-Τουριστικές δραστηριότητες -Βιοτεχνικές δραστηριότητες -Προβολή περιοχών παρέμβασης
7.10	Προστασία του Περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τη γεωργία, τη δασοκομία, τη διατήρηση του τοπίου και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ζώων	Δημόσια & Ιδιωτικά	-Προστασία δασών -Διαχείριση οικοσυστημάτων -Αποκατάσταση υποβαθμισμένων -Περιβαλλοντική ενημέρωση
7.11	Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	Ιδιωτικά	-Ενθάρρυνση επενδύσεων στις γ.ε -Ενισχύσεις σε μικρές εκμ/σεις
7.12	Επενδύσεις πρώτης μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων	Ιδιωτικά	-Επενδύσεις ζωικής παραγωγής -Επενδύσεις φυτικής παραγωγής
7.13	Επενδύσεις για βελτίωση και εξορθολογισμό της υλοτόμησης, μεταποίησης και εμπορίας των δασοκομικών προϊόντων	Ιδιωτικά	-Προμήθεια εξοπλισμού -Υλοποίηση έργων υποδομής
7.14	Παροχή βασικών υπηρεσιών για την αγροτική οικονομία και τον πληθυσμό	Διαχ/σης	13 Δομές Στήριξης

Πηγή: Υπουργείο Γεωργίας, Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, 2001

Σχήμα 1. Περιοχές ΟΠΑΑΧ Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων

1. ΝΑ ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΟΥ ΕΒΡΟΥ	11. ΟΡΕΙΝΟΣ ΟΓΚΟΣ ΤΥΜΦΗΣ	21. ΟΡΕΙΝΗ ΔΥΤ. ΚΟΡΙΝΘΙΑ	31. ΝΗΣΟΣ ΣΑΜΟΥ
2. ΑΝ. ΟΡΕΙΝΗ ΡΟΔΟΠΗ	12. ΟΡΕΙΝΗ ΑΡΤΑ	22. ΟΡ. ΔΗΜΟΣ ΤΡΟΠΑΙΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ	32. ΒΟΡΕΙΑ ΑΝΔΡΟΣ - ΤΗΝΟΣ
3. ΒΟΡΕΙΟ ΤΜΗΜΑ Ν. ΔΡΑΜΑΣ	13. ΒΑ ΤΜΗΜΑ Ν. ΛΑΡΙΣΗΣ	23. ΤΑΥΓΕΤΟΣ Ν. ΛΑΚΩΝΙΑΣ	33. ΜΙΚ. ΝΗΣΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ
4. ΚΕΡΚΙΝΗ Ν.ΣΕΡΡΩΝ	14. ΑΝ. ΤΜΗΜΑ Ν. ΤΡΙΚΑΛΩΝ	24. ΞΗΡΟΜΕΡΟ Ν. ΑΙΤΩΛ/ΝΙΑΣ	34. ΟΡΕΙΝΗ ΝΑΞΟΣ
5. ΠΑΙΚΟ Ν.ΚΙΛΙΚΙΣ & ΠΕΛΛΗΣ	15. ΒΔ ΤΜΗΜΑ Ν. ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	25. ΒΑ ΤΜΗΜΑ Ν. ΗΛΕΙΑΣ	35. ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
6. ΟΡΕΙΝΑ ΓΡΕΒΕΝΑ -ΑΝΩ ΒΟΙΟ	16. ΔΥΤ. ΦΘΙΩΤΙΔΑ	26. ΟΡΕΙΝΗ ΛΕΥΚΑΔΑ	36. ΝΔ ΤΜΗΜΑ Ν. ΧΑΝΙΩΝ
7. ΓΡΑΜΜΟΣ - ΚΑΣΤΟΡΙΑ - ΒΙΤΣΙ	17. ΟΡ. ΟΓΚΟΣ ΚΕΝ. ΕΥΒΟΙΑΣ	27. ΟΡΕΙΝΗ ΖΑΚΥΝΘΟΣ	37. ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ
8. ΟΡΕΙΝΟΣ ΟΓΚΟΣ ΠΙΕΡΙΩΝ	18. ΟΡΕΙΝΗ ΔΩΡΙΔΑ	28. ΟΡ. ΟΓΚΟΣ Ν. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	38. ΠΕΡΙΟΧΗ ΛΑΣΙΘΙΟΥ
9. ΒΔ ΤΜΗΜΑ Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	19. ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΙΜΝ. ΞΥΝΙΑΔΑΣ	29. ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΤΜΗΜΑ Ν. ΧΙΟΥ	39. ΠΕΡ. ΑΤΤΙΚΗΣ - ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ
10. ΦΙΛΙΑΤΕΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	20. Ν. ΤΜΗΜΑ Ν. ΑΡΚΑΔΙΑΣ	30. ΝΗΣΟΣ ΛΕΣΒΟΥ	40. ΝΗΣΟΣ ΚΥΘΗΡΑ

Πηγή: Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠ ΑΑ-ΑΥ 2000-2006

Τα μέτρα του άξονα 7 εφαρμόζονται σε 40 ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας, οι οποίες είναι και οι περιοχές των ολοκληρωμένων προγραμμάτων (Σχήμα 1). Οι σαράντα (40) περιοχές εφαρμογής, επελέγησαν σύμφωνα με το συμπλήρωμα προγραμματισμού του επιχειρησιακού προγράμματος, με κριτήρια: την πληθυσμιακή μεταβολή, την πληθυσμιακή πυκνότητα, την ορεινότητα και το ποσοστό απασχόλησης στον Α' γενή τομέα. Με βάση τα κριτήρια αυτά πραγματοποιήθηκε σταθμισμένη κατανομή των οικονομικών πόρων ανά περιοχή παρέμβασης. Ο ακριβής καθορισμός των σαράντα αυτών περιοχών πραγματοποιήθηκε επίσης, μετά από σχετική διαβούλευση του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων με το σύνολο των Περιφερειών της χώρας.

Η διαδικασία σχεδιασμού των ολοκληρωμένων προγραμμάτων περιλάμβανε πριν την έναρξη της υλοποίησης, την εκπόνηση αναπτυξιακών μελετών για το σύνολο των περιοχών παρέμβασης από ιδιωτικά γραφεία μελετών που επελέγησαν μετά από σχετική προκήρυξη. Οι μελέτες, οι οποίες συντάχθηκαν σε συνεργασία με τους ΟΤΑ και τους τοπικούς φορείς κατέγραψαν τις άμεσες προτεραιότητες και τις ανάγκες κυρίως σε δημόσια έργα, αλλά και τις δυνατότητες-προοπτικές για ιδιωτικές επενδύσεις. Με βάση τις εισροές των δύο προηγούμενων σταδίων, συντάχθηκαν από την ειδική υπηρεσία διαχείρισης του επιχειρησιακού προγράμματος, τα επιχειρησιακά σχέδια (Business Plan) των ολοκληρωμένων προγραμμάτων, τα οποία και θα καθόριζαν κατά την υλοποίηση, τις Προκηρύξεις ανά μέτρο και τις εντάξεις ανά ΟΠΑΑΧ.

Το πρώτο πρόβλημα στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή των ΟΠΑΑΧ, προέκυψε ήδη από το πρώτο στάδιο υλοποίησής τους και αφορούσε, τόσο στο γενικότερο γεωγραφικό καθορισμό των σαράντα περιοχών, όσο και στον ειδικότερο καθορισμό των ΟΤΑ που θα περιλάμβανε το κάθε ολοκληρωμένο πρόγραμμα. Σύμφωνα, με τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με προνομιακούς πληροφορητές, ο καθορισμός των σαράντα ΟΠΑΑΧ και των ορίων τους υπήρξε αποτέλεσμα κυρίως διαβουλεύσεων του τότε Υπουργείου Γεωργίας με περιφερειακούς και τοπικούς φορείς, αλλά και πολιτικών παρεμβάσεων που αποσκοπούσαν την εύνοια συγκεκριμένων περιοχών ή ΟΤΑ για ανεξάρτητους προς το πρόγραμμα λόγους.

Ο συντονισμός μεταξύ της υπηρεσίας διαχείρισης των ολοκληρωμένων προγραμμάτων του Υπουργείου Γεωργίας και των υπηρεσιών των Περιφερειών, ήταν επιβεβλημένος, καθώς ο καθορισμός των ΟΠΑΑΧ δεν αφορούσε μόνο στα 40 του ΕΠ ΑΑ-ΑΥ, αλλά και στα 47 ολοκληρωμένα προγράμματα των ΠΕΠ. Ο συντονισμός με την υπηρεσία διαχείρισης του LEADER+, δεν ήταν ουσιαστικά εφικτός, καθώς δεν είχε ξεκινήσει η διαδικασία επιλογής των τοπικών προγραμμάτων της πρωτοβουλίας, μέσω πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος προς τις ομάδες τοπικής δράσης. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, το Υπουργείο Γεωργίας, αποτελούσε τον κύριο ρυθμιστή της όλης διαδι-

κασίας, καθώς είχε και την κύρια ευθύνη για τη δημιουργία του νομοθετικού πλαισίου, στη συνέχεια με την κοινή υπουργική απόφαση 505, περί καθεστώτων ενισχύσεων ΚΠΣ για τα ολοκληρωμένα προγράμματα και με τις τροποποιήσεις της. Το γεγονός αυτό δεν απέτρεψε, εκτός από την αντικειμενική επιλογή περιοχών με βάση τους καταλόγους των ορεινών και μειονεκτικών, την επίγνωση των αναγκών και τα κριτήρια που ετέθησαν, την άσκηση πιέσεων από τοπικούς και πολιτικούς φορείς, ώστε να επιλεγούν ή να συμπεριληφθούν "δικές τους" περιοχές και ΟΤΑ.

Το πρόβλημα αυτό της άσκησης πιέσεων, συνέχισε να υφίσταται σε περιορισμένο βαθμό, με αποτέλεσμα ακόμα και μετά την ενδιάμεση αξιολόγηση και αναθεώρηση του προγράμματος του 2004, να διευρύνονται τα όρια ορισμένων ΟΠΑΑΧ και να προστίθενται επιπλέον τελικοί δικαιούχοι στα μέτρα του προγράμματος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιου "ανοίγματος", τα ολοκληρωμένα προγράμματα "Πάικου Ν.Κιλκίς & Πέλλης" και "Ορεινού όγκου Περίων", στα οποία η εκ των υστέρων πρόσθεση γειτονικών ΟΤΑ πραγματοποιήθηκε χωρίς τεκμηρίωση και κριτήρια.

Παράλληλα με τον καθορισμό των περιοχών και τη σύνταξη των επιχειρησιακών σχεδίων, ξεκίνησε η εφαρμογή του μέτρου 7.14 που αναφέρεται στις δομές στήριξης. Οι δομές στήριξης αποτελούν περιφερειακές δομές, κυρίως με μορφή κοινοπρακτική, τοπικών αναπτυξιακών εταιρειών, που έχουν ως έργο την ενημέρωση-πληροφόρηση του τοπικού πληθυσμού και τη στήριξη της υλοποίησης των ολοκληρωμένων προγραμμάτων τοπικά. Έχουν καθοριστεί δεκατρείς (13) δομές στήριξης, μία για κάθε περιφέρεια και στο σχήμα τους περιλαμβάνουν αντένες, κάθε μία από τις οποίες συνήθως έχει χωρική εμβέλεια, Νομού. Μετά από πρόσκληση-προκήρυξη, επελέγησαν οι δομές στήριξης και ενεργοποιήθηκαν οι φορείς αυτοί ως προς το έργο τους από τις αρχές του 2003.

Οι δομές στήριξης υποβοηθούν τοπικά την υλοποίηση και διαφέρουν ως προς το έργο και τις αρμοδιότητες, από τις ομάδες τοπικής δράσης, οι οποίες υλοποιούν τα τοπικά προγράμματα LEADER (Υπουργείο Γεωργίας, 2001, 2002). Στην πραγματικότητα όμως, σχεδόν στο σύνολό τους οι δομές στήριξης και οι αντένες τους, είναι οι ίδιες οι ομάδες τοπικής δράσης που υλοποιούν την κοινοτική πρωτοβουλία LEADER. Οι ομάδες αυτές παρά την θετική τους συμβολή στην υλοποίηση της κοινοτικής πρωτοβουλίας και στην επικράτηση μίας νέας αντίληψης για την τοπική ανάπτυξη και μετά από δεκαπέντε χρόνια λειτουργίας, συνέχισαν να βασίζονται στην ύπαρξη και επιβίωσή τους σε μεγάλο βαθμό, από "εξωτερικές χρηματοδοτήσεις" και κυρίως από εκείνες του προγράμματος LEADER και στη συνέχεια των ΟΠΑΑΧ (Koutsouris και Hatzantonis 2002). Οι αρχικές φιλόδοξες σκέψεις σχετικά με το ρόλο που θα μπορούσαν να διαδραματίσουν στο πλαίσιο της τοπικής ανάπτυξης, περιορίστηκαν τις περισσότερες φορές σε εκείνο του διαχειριστή, εξαιτίας

κυρίως: της "εσωστρέφειας" τους, του μη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού τους, αλλά και των αντιπαραθέσεων σε επίπεδο διοίκησης και λήψης αποφάσεων.

Αρμόδιες υπηρεσίες για τη διαχείριση και υλοποίηση των μέτρων των ΟΠΑΑΧ είναι, για μεν τα δημόσια έργα, η ειδική υπηρεσία διαχείρισης του ΕΠ ΑΑ-ΑΥ για δε τα ιδιωτικά έργα, η ειδική υπηρεσία "εφαρμογής συγχρηματοδοτούμενων ενεργειών από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων-Προσανατολισμού".

Σύμφωνα με τους πληροφορητές που ρωτήθηκαν σχετικά, κρίθηκε επιβεβλημένη η υποστηρικτική λειτουργία των δομών στήριξης στην υλοποίηση των ΟΠΑΑΧ, καθώς οι αρμόδιες υπηρεσίες που είναι επιφορτισμένες με την υλοποίηση των μέτρων, είναι δύσκολο να λειτουργήσουν ουσιαστικά, εξαιτίας της απόστασης και του περιορισμένου αριθμού του προσωπικού τους. Στο χρόνο που μεσολάβησε από την έναρξη εφαρμογής του προγράμματος, οι δομές στήριξης σε πολλές περιπτώσεις, λειτούργησαν ως άτυπες υπηρεσίες διαχείρισης και όχι υποστηρικτικές, με αποτέλεσμα να διαχειρίζονται στην περιοχή τους και τα ΟΠΑΑΧ και τα τοπικά προγράμματα LEADER.

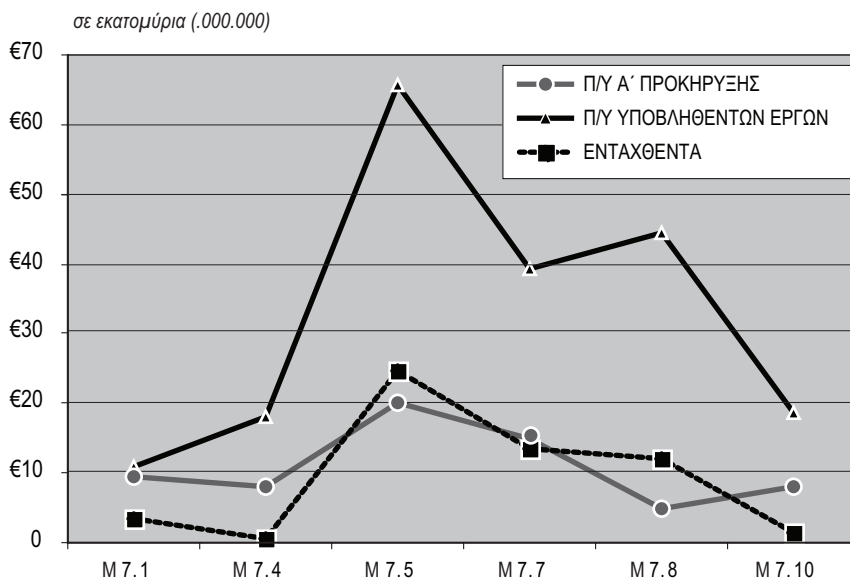
Οι προκηρύξεις-προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος προς τους τελικούς δικαιούχους και ωφελούμενους των ολοκληρωμένων προγραμμάτων πραγματοποιούνται συνήθως είτε στο σύνολο των μέτρων δημοσίων έργων, είτε στο σύνολο των μέτρων των ιδιωτικών επενδύσεων. Στα μέτρα που αφορούσαν σε δημόσια έργα, πραγματοποιήθηκαν μέχρι τα τέλη του 2005, τέσσερις Προσκλήσεις.

Η 1^η πρόσκληση των μέτρων για δημόσια έργα, προς τους δήμους-τελικούς δικαιούχους, πραγματοποιήθηκε το 2002, αφορούσε στις τριανταπέντε από τις σαράντα περιοχές των ΟΠΑΑΧ και είχε προϋπολογισμό €65 εκατομμύρια. Υποβλήθηκαν 728 προτάσεις έργων, αιτούμενης δημόσιας δαπάνης €196,8 εκατομμύρια. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε συμπληρωματική πρόσκληση, η οποία αφορούσε στις υπόλοιπες πέντε περιοχές ΟΠΑΑΧ, που ήταν εκτός της 1^{ης} προκήρυξης. Στη συμπληρωματική αυτή πρόσκληση, υποβλήθηκαν 96 προτάσεις έργων, αιτούμενης δημόσιας δαπάνης €21,6 εκατομμύρια.

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2, οι προτάσεις που υποβλήθηκαν από την πλευρά των ΟΤΑ ήταν τριπλάσιες σε προϋπολογισμό, από τον προϋπολογισμό της 1^{ης} πρόσκλησης. Στην πραγματικότητα, στην πρώτη αυτή εφαρμογή των ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου διαπιστώθηκαν, τόσο οι σημαντικές ανάγκες των περιοχών αυτών σε μικρά δημόσια έργα, όσο και η "ανωριμότητα" των προτεινόμενων έργων, εξαιτίας κυρίως της έλλειψης σχετικών υπηρεσιών για την ωρίμανσή τους και γνώσης ως προς τις ακολουθούμενες διαδικασίες από τους τοπικούς φορείς. Πρόβλημα αποτέλεσε και η τότε αλλαγή των δημοτικών αρχών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πλαίσιο των επιχειρησιακών σχεδίων υπήρχαν καταγεγραμμένα έργα πρώτης προτεραιότητας που για πολλά από αυτά, μετά τις σχετικές προσκλήσεις, δεν κατατέθηκαν τεχνικά δελτία έργων ώστε

να ενταχθούν. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι οι νέες δημοτικές αρχές που προέκυψαν μετά τις εκλογές του 2002 είχαν ενδεχομένως άλλες προτεραιότητες. Όλα τα παραπάνω είχαν σα συνέπεια την πρώτη απαξίωση των επιχειρησιακών σχεδίων που είχαν εκπονηθεί προς υλοποίηση (Χατζηθεοδωρίδης κ.ά., 2003).

Σχήμα 2. 1^η Πρόσκληση μέτρων δημοσίων έργων, Άξονα 7. Προϋπολογισμός Προσκλήσεων, υποβληθέντων έργων και εντάξεων σε δημόσια δαπάνη.

Πηγή: ίδια επεξεργασία

Το υψηλό ενδιαφέρον στράφηκε στα μέτρα 7.5 και 7.8 τα οποία αφορούν κυρίως στη βελτίωση ή αντικατάσταση δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης, στην κατασκευή, βελτίωση της εσωτερικής οδοποιίας, καθώς και στην κατασκευή ή τη βελτίωση της αγροτικής οδοποιίας (Υπουργείο Γεωργίας 2003). Η ανάγκη αντικατάστασης των παλαιών κυρίως δικτύων ύδρευσης που είναι κατασκευασμένα από σωλήνες αμιάντου, υλικό που θεωρείται επιβλαβές για την υγεία, ήταν κατά κύριο λόγο η αιτία του μεγάλου ενδιαφέροντος για το μέτρο 7.5. Την ίδια στιγμή, οι ΟΤΑ αντιμετώπισαν τα μέτρα αυτά, ως μία ευκαιρία για τη δημιουργία ή τη βελτίωση της εσωτερικής και της αγροτικής τους οδοποιίας, που σε πολλές περιπτώσεις ορεινών και μειονεκτικών δήμων, είναι ελλιπής και κακής ποιότητας. Παρά τις σημαντικές "ελλείψεις" των υποβληθέντων φακέλων των έργων γενικότερα, στα δύο αυτά μέτρα, οι εντάξεις υπερέβησαν τον προϋπολογισμό των προσκλήσεων.

Η 2^η πρόσκληση πραγματοποιήθηκε το 2003 και αφορούσε στο σύνολο των 40 περιοχών ΟΠΑΑΧ για τα μέτρα 7.1, 7.4, 7.7 και 7.10. Υποβλήθηκαν συνολικά 393 προτάσεις

έργων, αιτούμενης δημόσιας δαπάνης €79,5 εκατομμυρίων. Η δεύτερη εκείνη πρόσκληση μικρού σχετικά προϋπολογισμού (€15 εκατομμυρίων) αποσκοπούσε να "ισορροπήσει" τις εντάξεις και να καλύψει μέρος των επιχειρησιακών σχεδίων των ΟΠΑΑΧ στα μέτρα δημοσίου ενδιαφέροντος που στην προηγούμενη πρόσκληση, είτε το ενδιαφέρον από μέρους των ΟΤΑ ήταν χαμηλό, είτε δεν ήταν τα έργα που υποβλήθηκαν "ώριμα" προς ένταξη. Με το ίδιο σκεπτικό η συγκεκριμένη πρόσκληση δεν κάλυψε τα μέτρα 7.5 και 7.8 στα οποία είχαν γίνει επιπλέον εντάξεις του αρχικού σχεδιασμού.

Με δεδομένη την ενίσχυση των μέτρων που παρουσίαζαν υψηλή "ζήτηση" κατά τη 2^η ενδιάμεση αναθεώρηση, πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 2004, η 3^η πρόσκληση. Η πρόσκληση αφορούσε 48 συγκεκριμένους δήμους και κοινότητες των ΟΠΑΑΧ για τα μέτρα 7.4, 7.5 και 7.8. Στο πλαίσιο της πρόσκλησης αυτής υποβλήθηκαν συνολικά 146 προτάσεις έργων, με προϋπολογισμό €44,2 εκατομμύρια, δημόσια δαπάνη. Εντάχθηκαν έργα ύψους €38 εκατομμυρίων, από τα οποία ποσοστό 57% (€22 εκ.) αφορούσε στο μέτρο 7.5, ποσοστό 36% (€14 εκ.) στο μέτρο 7.8 και το υπόλοιπο 7% στο μέτρο 7.4. Στην πραγματικότητα, η πρόσκληση αυτή, κάλυψε κατά κύριο λόγο, όπως και η 1^η πρόσκληση, ανάγκες των ΟΤΑ σε δίκτυα ύδρευσης, εσωτερικής και αγροτικής οδοποιίας, καθώς αυτά κυριάρχησαν ως έργα που προτάθηκαν στο πλαίσιο των μέτρων 7.5 και 7.8, ενώ οι εντάξεις σε αυτά τα μέτρα ανήλθαν σε ποσοστό 93% του συνολικού προϋπολογισμού των ενταχθέντων. Οι συγκεκριμένοι ΟΤΑ μετά τις εθνικές εκλογές του 2004, επεδίωξαν την πρόσκληση αυτή, μέσω κυρίως πέσεων οι οποίες πρόβαλαν τις ανάγκες τους, ενώ παράλληλα είχαν φροντίσει να "ωριμάσουν" τα υποψήφια έργα τους, στις συγκεκριμένες κατηγορίες. Με την πρόσκληση αυτή, εγκαταλείφθηκε πλήρως από τη διαχειριστική αρχή του προγράμματος, η απόφαση να μην εντάσσονται έργα "εκτός Business plan", ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις εγκαταλείφθηκε και το ανώτατο όριο προϋπολογισμού των έργων προς ένταξη των €440.000, καθώς εντάχθηκαν έργα με μεγαλύτερο προϋπολογισμό. Στα τέλη του 2005 πραγματοποιήθηκε η 4^η πρόσκληση ενδιαφέροντος για όλους τους δήμους των ΟΠΑΑΧ και για όλα τα μέτρα των δημοσίων έργων του άξονα. Υποβλήθηκε πληθώρα προτάσεων, οι οποίες έως τον Απρίλιο του 2006, ευρίσκοντο σε στάδιο καταγραφής και αξιολόγησης.

Έως τον Απρίλιο του 2006, στα μέτρα των δημοσίων έργων, είχαν ενταχθεί συνολικά 602 δημόσια έργα το κόστος των οποίων ανήρχετο στα €152,9 εκατομμύρια δημόσια δαπάνη. Για τα έργα αυτά, είχαν πραγματοποιηθεί νομικές δεσμεύσεις ύψους €75,8 εκατομμυρίων, ενώ οι πραγματοποιηθείσες πληρωμές-απορροφήσεις των έργων αυτών ανήρχοντο στα €30,5 εκατομμύρια.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που έδωσαν οι προνομιακοί πληροφορητές στο πλαίσιο της έρευνας, τα δημόσια έργα των ΟΠΑΑΧ είναι απαραίτητα και αναγκαία, τόσο για την εξυπηρέτηση και τη βελτίωση της ζωής των κατοίκων, όσο και για τη λειτουργία των ίδιων

των ΟΤΑ Εκφράστηκε δε η εκτίμηση ότι όσα μικρά δημόσια έργα και εάν εντασσόταν και κατασκευαζόταν, δεν θα ήταν αρκετά για την κάλυψη των πραγματικά μεγάλων αναγκών των ορεινών και μειονεκτικών αυτών περιοχών.

Παράλληλα, επισημάνθηκε ο "βαρύς" χαρακτήρας του φακέλου υποψηφιότητας και των διαδικασιών, καθώς και η έλλειψη βοήθειας προς τους μικρούς ΟΤΑ, είτε για την υποβολή του φακέλου, είτε για την εκτέλεση των έργων. Γεγονός που οδήγησε, τα έργα σε πολλές περιπτώσεις, να κατευθυνθούν στους "ισχυρούς" δήμους των περιοχών ΟΠΑΑΧ. Την ίδια τύχη με τους μικρούς ΟΤΑ, σε πολλές περιπτώσεις είχαν και οι ΟΤΑ με προστατευόμενες περιοχές (συνθήκη Ramsar, κατάλογο Natura), οι οποίοι ενώ κατά τεκμήριο διαθέτουν συγκριτικό πλεονέκτημα σε ότι αφορά στο περιβάλλον, βρίσκονται σε μειονεκτική θέση έναντι των υπολοίπων, εξαιτίας των περιορισμών που απορρέουν από τις χρονοβόρες περιβαλλοντικές αδειοδοτήσεις.

Η απαξίωση των επιχειρησιακών σχεδίων, που σημειώθηκε σταδιακά, θεωρείται δεδομένο ότι δεν επέτρεψε σε μεγάλο βαθμό την κατασκευή των αρχικά προβλεφθέντων μικρών δημοσίων έργων, τα οποία προφανώς ήταν και τα πλέον αναγκαία για τις περιοχές παρέμβασης. Η μετάθεση ευθυνών κυρίως προς τους δημάρχους, οι μεγάλες και πολλές ανάγκες των ΟΤΑ σε δημόσια έργα και η προβολή της άποψης ότι θα έπρεπε το πρόγραμμα να προχωρήσει ταχύτερα, αποτέλεσαν τις κύριες αιτιολογήσεις αυτής της κατάληξης.

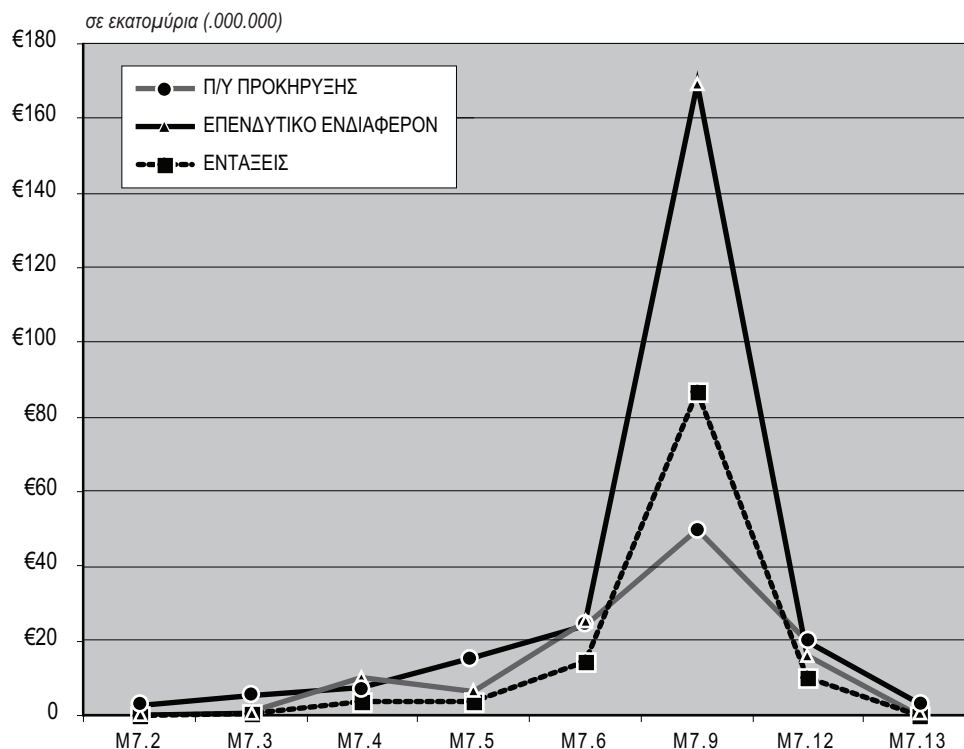
Το εφαρμοστικό πλαίσιο για τις ιδιωτικές επενδύσεις των ΟΠΑΑΧ, καθορίστηκε από την Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) 505/2002 και τις τροποποιήσεις της και με την Κοινή Υπουργική Απόφαση 471/2002 (Υπουργείο Γεωργίας, 2002). Στα μέτρα που αφορούν στις ιδιωτικές επενδύσεις, πραγματοποιήθηκαν μέχρι τον Απρίλιο του 2006, δύο προσκλήσεις.

Η 1^η προκήρυξη πραγματοποιήθηκε το 2003 και αφορούσε ποσό δημόσιας δαπάνης ύψους €129 εκατομμυρίων (Σχήμα 3). Το επενδυτικό ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε ήταν ιδιαίτερα υψηλό, αλλά επικεντρώθηκε στα μέτρα 7.9 και 7.6. Τα μέτρα αυτά αφορούν σε επενδύσεις κυρίως στον τουρισμό και δευτερευόντως στις μεταποιητικές επιχειρήσεις. Συνολικά, υποβλήθηκαν 1.731 επενδυτικές προτάσεις συνολικής δημόσιας δαπάνης €230 εκατομμυρίων. Με την ολοκλήρωση της αξιολόγησης και γνωμοδότησης από τις αρμόδιες γνωμοδοτικές επιτροπές, τα επενδυτικά σχέδια που εντάχθηκαν, ανήλθαν στις 990, συνολικής δημόσιας δαπάνης €120 εκατομμυρίων.

Ο προϋπολογισμός των επενδύσεων που εντάχθηκαν στο μέτρο 7.9 ήταν σχεδόν ο διπλάσιος του προκηρυχθέντος ποσού για το συγκεκριμένο μέτρο (εντάχθηκαν 642 επενδύσεις ύψους €86,6 εκατομμυρίων, δημόσια δαπάνη και το αντίστοιχο προκηρυχθέν ποσό ήταν €45 εκατομμύρια), ενώ οι εντάξεις αφορούσαν σε ποσοστό μεγαλύτερο του 80% σε τουριστικές δραστηριότητες και το υπόλοιπο, σε επενδύσεις στη μεταποίηση. Θα πρέπει

να σημειωθεί, ότι στο μέτρο μπορούν να ενταχθούν κάτοικοι και επιχειρήσεις που θέλουν να επενδύσουν στις περιοχές των ΟΠΑΑΧ. Σχετικά, σημαντικές ήταν και οι εντάξεις (116 επενδύσεις ύψους €14,7 εκ. δημόσια δαπάνη) στο μέτρο 7.6, το οποίο στην πραγματικότητα κατέληξε κυρίως σε επενδύσεις στον τουρισμό, αποκλειστικά από γεωργούς.

Σχήμα 3. 1^η Πρόσκληση μέτρων ιδιωτικού ενδιαφέροντος, Άξονα 7. Προϋπολογισμός, επενδυτικό ενδιαφέρον και εντάξεις σε δημόσια δαπάνη.

Πηγή: ίδια επεξεργασία

Το συντριπτικό επενδυτικό ενδιαφέρον σχετίστηκε καθαρά στην πρώτη πρόσκληση, με την ανάπτυξη του τουρισμού και ειδικότερα με την κατασκευή τουριστικών καταλυμάτων, ενώ σημαντικό ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα κατευθύνθηκε σε συμπληρωματική δραστηριότητα, σχετική με τον τουρισμό. Εκτός των αγροτών που επιδιώκουν μέσω των επενδύσεων αυτών εξασφάλιση συμπληρωματικού εισοδήματος και οι υφιστάμενες τουριστικές επιχειρήσεις και οι απασχολούμενοι σε άλλους οικονομικούς τομείς, διέκριναν την ευκαιρία επένδυσης σε ένα τομέα στον οποίο πιστεύουν ότι οι περιοχές τους διαθέτουν συγκριτικό πλεονέκτημα.

Οι υποβληθείσες επενδύσεις για τη μεταποίηση γεωργικών προϊόντων και γενικότερα για βιοτεχνικές δραστηριότητες, σχετίστηκαν κυρίως με την μεταποιητική παράδοση περιοχών, οι οποίες συνδέονται με παραγωγή προϊόντων γνωστών για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Στα τέλη του 2005 πραγματοποιήθηκε νέα πρόσκληση για υποβολή προτάσεων στο πλαίσιο των ιδιωτικών μέτρων, συνολικής δημόσιας δαπάνης €48 εκατομμυρίων. Υποβλήθηκαν περισσότερες από 1.700 προτάσεις με αιτούμενη δημόσια δαπάνη άνω των €250 εκατομμυρίων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μόνο για το Μέτρο 7.9, η προκηρυχθείσα δημόσια δαπάνη ήταν 20 εκατομμύρια, ενώ η αιτούμενη έφτασε τα €215 εκατομμύρια. Οι προτάσεις αυτές έως τα μέσα του 2006 ευρίσκοντο στο στάδιο της αξιολόγησης.

Έως τον Απρίλιο του 2006, στα μέτρα των ιδιωτικών επενδύσεων, είχαν ενταχθεί ή προκριθεί συνολικά 977 επενδύσεις, το κόστος των οποίων ανήρχετο στα €120 εκατομμύρια δημόσια δαπάνη. Για τις επενδύσεις αυτές, είχαν πραγματοποιηθεί νομικές δεσμεύσεις ύψους €99 εκατομμυρίων, ενώ οι πραγματοποιηθείσες πληρωμές-απορροφήσεις, ανήρχοντο περίπου στα €30 εκατομμύρια.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις σύμφωνα με τις απόψεις και την εμπειρία των πληροφορητών της έρευνας, επικεντρώθηκαν ουσιαστικά στο σκέλος του τουρισμού. Η ζήτηση για κατασκευή καταλυμάτων, όπως αποτυπώθηκε και στο επενδυτικό ενδιαφέρον ήταν ιδιαίτερα υψηλή και αντιμετωπίστηκε ως "ευκαιρία". Η εμπειρία από την εφαρμογή των τοπικών προγραμμάτων LEADER I και II, έδειχνε ότι η χρηματοδότηση επενδύσεων στον τουρισμό που τις περισσότερες φορές ακολουθούσε την τοπική ζήτηση, ξεπερνούσε το 50% του συνολικού προϋπολογισμού των προγραμμάτων. Το γεγονός αυτό, αιτιολογεί και τη σύνδεση της κοινοτικής πρωτοβουλίας με την ανάπτυξη του "αγροτουρισμού", στη συνείδηση των πολιτών, αλλά δείχνει και τον κίνδυνο μίας μονοδιάστατης αντίληψης των τοπικών και ολοκληρωμένων προγραμμάτων. Τον κίνδυνο αυτό, αντιμετώπισαν και τα ολοκληρωμένα προγράμματα προσαυξημένο κατά πολύ, καθώς καλύπτουν περιοχές οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις, δεν υπήρξαν κατά το παρελθόν περιοχές παρέμβασης άλλων προγραμμάτων. Αυτό που τονίστηκε στις συνεντεύξεις, είναι ότι ήταν ιδιαίτερα υψηλή η προσέλκυση για επένδυση, τουριστικών επιχειρήσεων καθώς και φυσικών προσώπων, τα οποία τύχαινε να έχουν κάποια σχέση ή κατοικία στις περιοχές των ΟΠΑΑΧ, αλλά δεν διέμεναν μόνιμα σε αυτές. Χαρακτηριστικά ανέφεραν ορισμένοι από τους πληροφορητές της έρευνας, ότι θα είχε ενδιαφέρον στο πλαίσιο του μέτρου 7.9, να μετρηθεί η συμμετοχή των μόνιμων κατοίκων των περιοχών, ερώτημα που υποδηλώνει ενδεχομένως, την περιορισμένη συμμετοχή τους ή και την αυξημένη συμμετοχή των υπολοίπων.

Η μερική επικάλυψη μεταξύ περιοχών ΟΠΑΑΧ και LEADER, καθώς και οι αντικρουόμενες πολιτικές που ασκούνται ορισμένες φορές, αποτέλεσαν επίσης ένα πρόβλημα,

σχετικά περιορισμένο, που είχε επιπτώσεις στις ιδιωτικές επενδύσεις. Για παράδειγμα, σε συγκεκριμένη περιοχή ΟΠΑΑΧ δεν επιτρεπόταν η αύξηση της δυναμικότητας των κλινών σε καταλύματα γιατί η περιοχή εθεωρείτο κορεσμένη και την ίδια στιγμή, στην ίδια περιοχή, κατασκευαζόταν νέα καταλύματα στο πλαίσιο των επισκέψιμων αγροκτημάτων του LEADER+.

Γενικότερα και σύμφωνα τόσο με τις απόψεις που εκφράστηκαν στις συνεντεύξεις, όσο και από τα στοιχεία που αφορούσαν στην υλοποίηση, διαπιστώθηκε ότι: οι προκηρύξεις δημοσίων και ιδιωτικών μέτρων πραγματοποιήθηκαν χωρίς προγραμματισμό και περιοδικότητα, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις δεν πραγματοποιήθηκε ο ίδιος αριθμός προκηρύξεων για όλους τους ΟΤΑ. Η όλη διαδικασία κατέληξε δε στο να μην υπάρχει κανένας συσχετισμός στις εντάξεις μεταξύ δημοσίων έργων και ιδιωτικών επενδύσεων.

4.2. Ενδιάμεση αναθεώρηση, τροποποιήσεις και "διαχειριστικές πρακτικές"

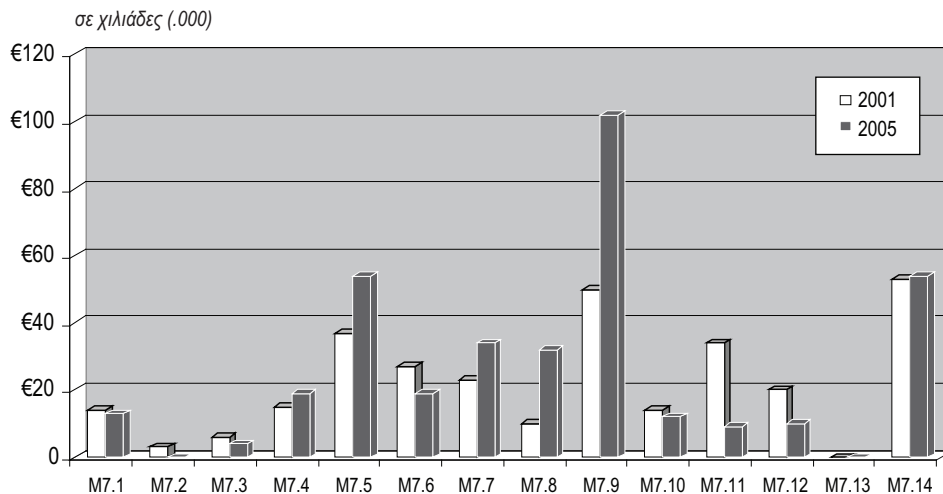
Τα σαράντα επιχειρησιακά σχέδια (business plans) που κατάρτισε το Υπουργείο Γεωργίας στο πρώτο στάδιο υλοποίησης του άξονα, διαμόρφωσαν τον αρχικό προϋπολογισμό των μέτρων και σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητες στην υλοποίηση συγκεκριμένων δημοσίων έργων και ιδιωτικών επενδύσεων, γεγονός που αποτυπώθηκε και στους αρχικούς δείκτες εκροών.

Στο διαχειριστικό πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ, υπάρχει η δυνατότητα τροποποιήσεων και αλλαγής των προϋπολογισμών: με μεταφορά χρηματικών πόρων από ένα μέτρο, σε ένα άλλο του ίδιου άξονα και μετά από σχετική απόφαση της επιτροπής παρακολούθησης του επιχειρησιακού προγράμματος, και μετά από την ενδιάμεση αξιολόγηση και αναθεώρηση του επιχειρησιακού προγράμματος. Στη δεύτερη περίπτωση, είναι δυνατή η αύξηση ή και η μείωση του προϋπολογισμού ενός επιχειρησιακού προγράμματος, ενός άξονα του και κατά συνέπεια η μετακίνηση πόρων μεταξύ των μέτρων και μεταξύ διαφορετικών αξόνων (ΥΠΟΙΟ, 2000).

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1 μετά την ενδιάμεση αξιολόγηση του προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης και μετά την 2^η αναθεώρησή του, στον άξονα 7 που περιλαμβάνει τα ολοκληρωμένα προγράμματα, σημειώθηκαν σημαντικές τροποποιήσεις (ΥΠΑΑΤ, 2004). Μειώθηκε κατά 13% ο συνολικός προϋπολογισμός του άξονα (από €582 στα €506 εκατομμύρια) και αυξήθηκε κατά 16% η συνολική δημόσια δαπάνη του άξονα (από €312 στα €362 εκατομμύρια). Η μείωση του συνολικού προϋπολογισμού, πραγματοποιήθηκε σε βάρος της ιδιωτικής συμμετοχής και των ιδιωτικών επενδύσεων, καθώς αρχικά προβλεπόταν συνολική ιδιωτική συμμετοχή στο πλαίσιο του άξονα €270 εκατομμύρια και μετά την ενδιάμεση αναθεώρηση μόνο €144 εκατομμύρια (μείωση της ιδιωτικής συμμετοχής κατά 45,5%). Η σημαντική αύξηση της δημόσιας δαπάνης διοχετεύτηκε κύρια στα δημόσια μέτρα 7.4, 7.5,

7.7 και 7.8 καθώς και στο μέτρο 7.9 των ιδιωτικών επενδύσεων, που αφορά κυρίως στον τουρισμό (Σχήμα 4).

Σχήμα 4. Μεταβολή της Δημόσιας Δαπάνης των μέτρων του Άξονα 7, μεταξύ των ετών έναρξης του προγράμματος (2001) και του έτους της τελευταίας αναθεώρησής του (2005)

Πηγή: ίδια επεξεργασία

Με βάση την τελευταία τροποποίηση του επιχειρησιακού προγράμματος, η χρηματοοικονομική βαρύτητα (%) του κάθε μέτρου, σύμφωνα με τη συνολική δημόσια δαπάνη του άξονα, διαμορφώθηκε ως εξής:

- χρηματοοικονομική βαρύτητα των μέτρων 7.1, 7.2, 7.3, 7.4, 7.6, 7.10, 7.11, 7.12 και 7.13, από 0% έως 5%
- χρηματοοικονομική βαρύτητα των μέτρων 7.5, 7.7, 7.8 και 7.14, από 9% έως 15%, και
- μέτρο 7.9, χρηματοοικονομική βαρύτητα 28%.

Το μέτρο 7.14 με χρηματοοικονομική βαρύτητα 15% της συνολικής δημόσιας δαπάνης, το οποίο καλύπτει τις λειτουργικές δαπάνες των δεκατριών δομών στήριξης, ενισχύθηκε κατά τη 2^η αναθεώρηση. Το μέτρο αυτό δεν αποφέρει σημαντικές εκροές ή αποτελέσματα, καθώς συμβάλει μόνο με απασχόληση κατά τη διάρκεια της υλοποίησης των προγραμμάτων. Επιπλέον το κόστος λειτουργίας των δομών στήριξης εκτιμάται ως ιδιαίτερα υψηλό, αν και όπως αναφέρθηκε, δεν έχουν αρμοδιότητες τελικού δικαιούχου, όπως για παράδειγμα οι ομάδες τοπικής δράσης του LEADER+, που ας σημειωθεί το κόστος λειτουργίας τους είναι χαμηλότερο των δομών στήριξης. Εάν επομένως, δεν υπολο-

γισθεί το συγκεκριμένο μέτρο στο πλαίσιο του άξονα, τότε η χρηματοοικονομική βαρύτητα των υπολοίπων μέτρων, διαμορφώνεται ως εξής:

- χρηματοοικονομική βαρύτητα των μέτρων 7.1, 7.2, 7.3, 7.4, 7.6, 7.10, 7.11, 7.12 και 7.13, από 0% έως 6%
- χρηματοοικονομική βαρύτητα των μέτρων 7.5, 7.7 και 7.8, από 11% έως 18%, και
- μέτρο 7.9, χρηματοοικονομική βαρύτητα 33%.

Με βάση τα παραπάνω, αμφισβητείται ο "ολοκληρωμένος χαρακτήρας" των ΟΠΑΑΧ καθώς μόνο τέσσερα μέτρα (7.5, 7.7, 7.8 και 7.9) συγκεντρώνουν το 73% της συνολικής χρηματοοικονομικής βαρύτητας του άξονα, ενώ τα υπόλοιπα εννέα μέτρα μόλις το 27%. Ειδικότερα, οι επενδύσεις επικεντρώνονται κυρίως στον τουρισμό (από μη γεωργούς, αλλά και από γεωργούς) συγκεντρώνοντας χρηματοοικονομική βαρύτητα 39%, ενώ τα δημόσια έργα, επικεντρώθηκαν στις "σκληρές υποδομές" της ύδρευσης, άρδευσης, εσωτερικής και αγροτικής οδοποιίας, με συνολική βαρύτητα 40% στο σύνολο της δημόσιας δαπάνης.

Από τα Σχήματα 2, 3 και 4 φαίνεται ότι οι τροποποιήσεις που σημειώθηκαν και αφορούσαν στους προϋπολογισμούς των μέτρων, βασίστηκαν αποκλειστικά στο επενδυτικό ενδιαφέρον και στο ενδιαφέρον των ΟΤΑ για συγκεκριμένες κατηγορίες έργων (Υπουργείο Γεωργίας 2003). Τα μέτρα που σημείωσαν "υψηλή ζήτηση", πριμοδοτήθηκαν με επιπλέον πόρους, ενώ στα μέτρα με "χαμηλή ζήτηση", μειώθηκε ο προϋπολογισμός τους και σε ορισμένες περιπτώσεις, σχεδόν μηδενίστηκε (μέτρα 7.2, 7.3 και 7.13). Τα επιχειρησιακά σχέδια (business plans) των 40 ολοκληρωμένων προγραμμάτων ουσιαστικά σταμάτησαν να αποτελούν "εργαλεία" για την υλοποίηση των ολοκληρωμένων προγραμμάτων και αντικαταστάθηκαν μόνο από τη λογική "απορρόφησης" των πιστώσεων.

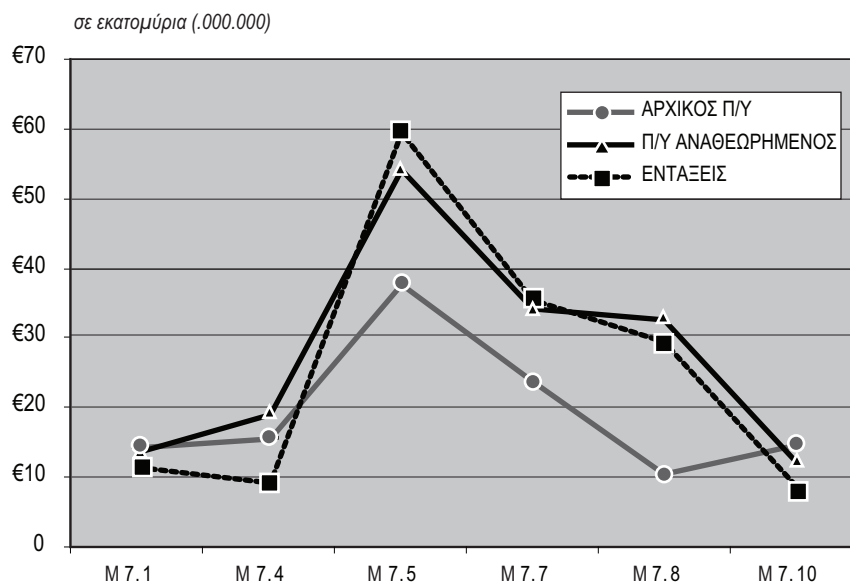
Η χρησιμοποίηση ως δείκτες εκροών, το πλήθος των παρεμβάσεων-έργων, αποτελεί μία ενέργεια που αμφισβητεί επίσης τον ορθολογικό και αποτελεσματικό σχεδιασμό του άξονα. Η μη ύπαρξη μετρήσιμων δεικτών εκροών και αποτελεσμάτων, τόσο για τις επιμέρους δράσεις του προγράμματος, όσο και για το σύνολο των ολοκληρωμένων προγραμμάτων, υποδηλώνει μία αντίληψη κακώς νοούμενης "ευελιξίας" και ουσιαστικά την αδυναμία σχεδιασμού και ελέγχου. Παρά το γεγονός αυτό, με τη 2^η αναθεώρηση του προγράμματος, μειώθηκαν δραματικά και αυτοί οι δείκτες εκροών των μέτρων (ΥΠΑΑΤ, 2004).

Με δείκτες εκροών αποκλειστικά, το πλήθος των έργων και το πλήθος των επενδύσεων, εκτιμάται ότι από περίπου 2.500 έργα και επενδύσεις που προβλεπόταν ως συνολικές εκροές αρχικά, με την ενδιάμεση αναθεώρηση ο αριθμός αυτός μειώθηκε περίπου στα 1.750 έργα και επενδύσεις (μείωση κατά 30%) στο σύνολο των μέτρων. Εάν στην εκτίμηση αυτή προστεθεί η αύξηση της συνολικής δημόσια δαπάνης κατά 16%, εξάγεται το

συμπέρασμα ότι: "με περισσότερα χρήματα, φτιάχνουμε λιγότερα έργα". Το γεγονός αυτό, υποδηλώνει ότι με την αναθεώρηση, τις τροποποιήσεις και τις διαχειριστικές "πρακτικές", άλλαξε το είδος των έργων που εντάσσονται στα ΟΠΑΑΧ, καθώς από τα μικρά σε προϋπολογισμό δημόσια έργα και τις μικρές ήπιες επενδύσεις, ο άξονας οδηγήθηκε στην ενίσχυση μεγαλύτερων και υψηλότερου κόστους δημόσια έργα και επενδύσεις.

Η εφαρμογή των ολοκληρωμένων προγραμμάτων αναμένεται να επιδεινωθεί στη συνέχεια και έως το τέλος του 2006, καθώς εκτιμάται ότι θα ενταχθούν επιπλέον έργα (overbooking) στα μέτρα των ολοκληρωμένων προγραμμάτων με υψηλό ενδιαφέρον, σε σημείο που θα υπερβούν οι εντάξεις σε δημόσια δαπάνη και τους τροποποιημένους προϋπολογισμούς των μέτρων αυτών. Επομένως, είναι σχεδόν βέβαιο ότι το τέλος του 2006 θα ακολουθήσει πρόταση για 4^η τροποποίηση που θα μεταφέρει οικονομικούς πόρους από μέτρα με χαμηλή ζήτηση, προς τα μέτρα 7.5, 7.7 και 7.9. Την εκτίμηση αυτή επιβεβαιώνει το Σχήμα 5, όπου φαίνεται ότι ήδη στα μέτρα 7.5 και 7.7, τον Απρίλιο του 2006 ο συνολικός προϋπολογισμός των ενταγμένων έργων, έχει υπερβεί τον τροποποιημένο (ενισχυμένο) προϋπολογισμό των μέτρων μετά την ενδιάμεση αξιολόγηση.

Σχήμα 5. Αρχικός (2001) και αναθεωρημένος (2005) προϋπολογισμός (ΔΔ) μέτρων Άξονα 7, που αφορούν στα δημόσια έργα και προϋπολογισμός ενταγμένων έργων ανά μέτρο (Απρίλιος 2006)

Πηγή: ίδια επεξεργασία

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική μεθοδεύει την αναμόρφωση του αγροτικού χώρου μέσω διαρθρωτικών προγραμμάτων που ενδεχομένως μπορούν να είναι αποτελεσματικότερα από τις τομεακές παρεμβάσεις. Ειδικότερα για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, η πολιτική αυτή, σύμφωνα και με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, θα πρέπει να έχει ως στόχο της να αποτρέψει την ερήμωσή τους, να εξουδετερώσει τα μειονεκτήματά τους και να εγγυηθεί την προστασία και ανάδειξη του περιβάλλοντός τους.

Η μέχρι σήμερα εφαρμογή των σαράντα ολοκληρωμένων προγραμμάτων του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, σε αντίστοιχες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας έδειξε ότι οι χώροι αυτοί έχουν σημαντικές ελλείψεις και ανάγκες σε βασικές υποδομές. Επίσης, οι κάτοικοι των περιοχών αυτών διακρίνουν ως επενδυτικές ευκαιρίες, εκείνες που συνδέονται κυρίως με την ανάπτυξη του τουρισμού. Προς την κατεύθυνση κάλυψης των αναγκών σε υποδομές για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων, την ενίσχυση της θελκτικότητας των περιοχών αυτών και τη δημιουργία επενδυτικού κλίματος, σαφώς κινείται ο άξονας των ολοκληρωμένων προγραμμάτων.

Παρά τη συμβολή των προγραμμάτων προς τις παραπάνω κατευθύνσεις, η μέχρι σήμερα εφαρμογή και διαχείρισή τους, υπονομεύει σε κάποιο βαθμό, τόσο την ολοκληρωμένη και πολυτομεακή τους προσέγγιση, όσο και τον ήπιο χαρακτήρα των παρεμβάσεων. Διαχειριστικά, η πορεία τους δείχνει ότι οι τροποποιήσεις που έγιναν, ενίσχυσαν μόνο τα τέσσερα από τα δεκατρία μέτρα, αυτά που παρουσίασαν αυξημένο επενδυτικό ενδιαφέρον και ζήτηση. Σχεδόν το 40% των δημόσιων οικονομικών πόρων δεσμεύθηκαν μέχρι σήμερα, στην ενίσχυση της τουριστικής δραστηριότητας και σχεδόν 40% των οικονομικών πόρων, δεσμεύθηκαν στην κατασκευή ή τη βελτίωση "σκληρών υποδομών" (κυρίως σε δρόμους, δίκτυα ύδρευσης και άρδευσης). Σε ορισμένα δε από τα σαράντα ΟΠΑΑΧ του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, υπάρχουν μέτρα στα οποία δεν πραγματοποιήθηκε καμία ένταξη έργου, αν και προβλεπόταν και παρά το γεγονός ότι υποβλήθηκαν σχετικές προτάσεις.

Τα επιχειρησιακά σχέδια για κάθε περιοχή, που εκπονήθηκαν αρχικά, δεν ελήφθησαν υπόψη στη συνέχεια. Το ανώτατο όριο που τέθηκε στον προϋπολογισμό των έργων που εντάσσονταν, δεν τηρήθηκε σε αρκετές περιπτώσεις. Η ιδιωτική συμμετοχή μειώθηκε σημαντικά στο σύνολο του άξονα των ολοκληρωμένων προγραμμάτων, ενώ παράλληλα αυξήθηκαν οι δημόσιες πιστώσεις και μειώθηκε ο αριθμός των έργων που αναμενόταν ως εκροές από την υλοποίηση του προγράμματος.

Οι διαχειριστικές "πρακτικές" που επιδιώκουν τον ισοσκελισμό πιστώσεων και ενταγμένων έργων ανεξάρτητα από τους στόχους και το σχεδιασμό, καθώς και η "λογική" που επιδιώκει την απορρόφηση περισσότερων κοινοτικών πόρων, ανεξάρτητα από την

αποτελεσματικότητά τους, φαίνεται να επικράτησαν τελικά και για περιοχές που χρίζουν όχι μόνο ιδιαίτερων πολιτικών, αλλά και ιδιαίτερης ευθύνης.

Σε όλα τα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν τα "φτωχά" αποτελέσματα ως προς τα συνολικά διαχειριστικά μεγέθη, καθώς όπως φαίνεται, μετά από πέντε έτη εφαρμογής, έχουν υπογραφεί νομικές δεσμεύσεις που αντιστοιχούν σε ποσοστό 60% του συνόλου των ενταχθέντων και έχει υλοποιηθεί έργο ύψους μόλις €87 εκατομμυρίων, ήτοι ποσοστό 24% της συνολικής δημόσιας δαπάνης του άξονα. Εάν υπολογισθεί δε, ότι στα 87 αυτά εκατομμύρια συμπεριλαμβάνονται πληρωμές €25 εκατομμυρίων, που αφορούν στις δομές στήριξης, γίνεται αντιληπτό ότι ούτε την λογική της απορρόφησης πόρων, υπηρετεί τελικά το υπάρχον σύστημα διαχείρισης και εφαρμογής των ολοκληρωμένων προγραμμάτων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) "Η Αγροτική Ανάπτυξη στην Υπηρεσία της Απασχόλησης και της Οικονομικής Μεγέθυνσης", Γενική Διεύθυνση Γεωργίας και Αγροτικής Ανάπτυξης, Λουξεμβούργο.
- Ευστράτογλου-Τοδούλου Σ. (1997) "Η Κοινωνικοοικονομική Ταυτότητα των Ορεινών Περιοχών και η Πρόκληση για την Ανάπτυξή τους", Πρακτικά διεθνούς συνάντησης για την καθιέρωση πολιτικής ανάπτυξης των ορεινών περιοχών, Αθήνα.
- Μέργος Γ. (1992) "Ο Ελληνικός Αγροτικός Τομέας στη Νέα Ευρωπαϊκή και Κοινοτική Προοπτική, *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων* 14-15: 137-165.
- Μπουρδάρης Δ. 2005. "Η Μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής", Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Αθήνα.
- Παυλόπουλος Π. (1987) *Η Παραοικονομία στην Ελλάδα*, Αθήνα: IOBE.
- Ρόκος Δ., (2001) "Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές: Θεωρία και Πράξη", 3^ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο Ε.Μ.Π., Αθήνα.
- Υπουργείο Γεωργίας (2001) "Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη-Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου 2000-2006", Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογής ΚΠΣ, Αθήνα.
- Υπουργείο Γεωργίας (2002) "Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ. 505", Καθεστώτα Ενισχύσεων του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 2000-2006 για τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου, Αθήνα.
- Υπουργείο Γεωργίας (2003) "Ενδιάμεση Έκθεση Αξιολόγησης του Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη-Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου 2000-2006", Σύμβουλοι Αξιολόγησης Κοινοπραξία "ΟΜΑΣ Α.Ε.-SPEED Α.Ε.", Αθήνα.

- Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων [ΥΠΑΑΤ] (2004) "Τροποποιημένο Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαιθρου 2000-2006", Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογής Κ.Π.Σ., Αθήνα.
- Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων [ΥΠΑΑΤ] (2006) "Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας για την 4^η Προγραμματική Περίοδο 2007-2013", Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογών Κ.Π.Σ., Αθήνα
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών [ΥΠΟΙΟ] (2000) Νόμος 2860/2000, Διαχείριση, Παρακολούθηση και Έλεγχος του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, ΦΕΚ-251/Α/14-11-00.
- Χατζηθεοδωρίδης Φ. (1998) "Πολυδραστηριότητα και Ειδικά Ποιοτικά Προϊόντα στο Πλαίσιο Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης των Νησιών: Η Περίπτωση της Ν.Δήμου", Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη.
- Χατζηθεοδωρίδης Φ., Πογιαρίδης, Η. και Καζάκη Σ. (2003) "Η Εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου στα Ελληνικά Νησιά", *Αειχώρος*, 2(1):160-180.

Ξενόγλωσση

- European Association for Information on Local Development [AEIDL] (1999) "Assessing the Added Value of the LEADER Approach", *Rural Innovation Dossier 4*, LEADER European Observatory, Brussels.
- Bazin G. 1993. Η Κοινωνικο-διαρθρωτική Πολιτική της Κοινότητας για τις Ορεινές και Προβληματικές Περιοχές, *Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών*, τεύχος 11:39-54
- Bryden J., Mackinnon N., Bell C., Fuller A. και Spearman M. (1991) "Pluriactivity, Structural Change and Farm Household Vulnerability in Western Europe", *Sociologia Ruralis*, XXXI - 1.
- Bryden J. (1993) "Rural Change and Rural Policy in the European Community", *LEADER Magazine*, 2: 5-8.
- Bryden J. (2003) "Rural Development Situation and Challenges in EU-25", proceedings of European Union Conference for Rural Development, Salzburg.
- Commission of the European Communities (1999) Council Regulation (EC) No.1257/1999, L160/80, May 17.
- Commission of the European Communities (2001) "Rural Development Programmes 2000-2006".
- Commission of the European Communities (2005) Council Regulation (EC) No.1698/2005, L277/1, October 21.

- Commission of the European Communities (2006) Council Decision (EC) on Community strategic guidelines for rural development (2007-2013), L55/20, February 20.
- Deaton B. and Nelson G. (1992) "Conceptual Underpinnings of Policy Analysis for Rural Development", *Southern Journal of Agricultural Economics*, σσ. 35-42.
- Koscak M. (1998) "Integral Development of Rural Areas, Tourism and village Renovation, Trebnje Slovenia", *Tourism Management*, 19(1): 81-86.
- Koutsouris A. και Hatzantonis D. (2002) "The LEADER II Initiative: Aspects of Evaluation of the Greek Programme", *Agr. Med*, 132: 198-207.

Φώτης Χατζηθεοδωρίδης

TEI Δυτικής Μακεδονίας - παράρτημα Φλωρίνας • Τέρμα Κομποπούλου, 531 00 Φλώρινα
e-mail: fxtheo@otenet.gr

Αναστάσιος Μιχαηλίδης

TEI Δυτικής Μακεδονίας - παράρτημα Φλωρίνας • Τέρμα Κομποπούλου, 531 00 Φλώρινα
e-mail: tassosm@auth.gr

Δημήτρης Τσιλοχρήστος

TEI Δυτικής Μακεδονίας - παράρτημα Φλωρίνας • Τέρμα Κομποπούλου, 531 00 Φλώρινα
e-mail: tsilochristos@gmail.com

Σοφία Καζάκη

TEI Δυτικής Μακεδονίας - παράρτημα Φλωρίνας • Τέρμα Κομποπούλου, 531 00 Φλώρινα
e-mail: kazaki@synigoros.gr

Από το τοπικό στο παγκόσμιο: Κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της μετάβασης για τους Πομάκους της συνοριακής ζώνης της Ξάνθης

Ιωάννης Φραγκόπουλος

Δρ., Εντεταλμένος διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό επιχειρούμε να αναδείξουμε την σχέση της κοινωνικής μετάβασης με τις οικονομικές και κοινωνικές μορφές οργάνωσης σε μια ορεινή μουσουλμανική κοινότητα της ορεινής Θράκης. Η κοινότητα βρίσκεται στην διασυνοριακή περιοχή Ελλάδος και Βουλγαρίας και οι κάτοικοι της είναι οι σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι γνωστοί και ως Πομάκοι. Ο χώρος και οι μετασχηματισμοί του καθώς και η αντίληψη των κοινωνικών υποκειμένων γι'αυτούς αναδεικνύει τους μετασχηματισμούς που βρίσκονται σε εξέλιξη.

Έτσι από μια οικονομία αυτάρκειας (autosubsistence) και παραδοσιακούς τρόπους κοινωνικής και χωρικής οργάνωσης, οι κάτοικοι της κοινότητας εμπλέκονται σε μορφές ευέλικτης εργασίας και μεταναστεύουν είτε μόνιμα είτε εποχικά. Διαφοροποιούνται σε ομάδες αφενός παραδοσιακής οικονομίας και αφετέρου νέας οικονομίας (αγρότες με ημερομισθιακές σχέσεις, εποχικοί μετανάστες στην Ευρώπη). Οι χωρικοί μετασχηματισμοί ορίζουν την κινητικότητα (πόλη-χωριό, Ευρώπη-χωριό) ως μέγιστη ενοποιό δύναμη ενώ πλάι στην αρχική μας τυπολογία (Τοπική, Περιφερική, Κοινωνία αναφοράς, Σύνολη περιβάλλουσα κοινωνία) ένας νέος εννοιολογικός τύπος αναδύεται, αυτός της Διεθνούς-Παγκόσμιας κοινωνίας.

Λεξεις κλειδιά

Κοινωνική και οικονομική μετάβαση, Πομάκοι, μουσουλμανική μειονότητα, εποχική μετανάστευση, παραδοσιακή/νέα οικονομία, Ξάνθη-Θράκη-Βαλκάνια, αστική και αγροτική κοινωνιολογία-ανθρωπολογία.

Local and global: Social, economic and cultural dimensions of transition in the Pomaks of Xanthi's border zone

The paper deals with the relation between social transition and economic and social organization forms in a Muslim mountainous community of Thrace. This community located in the border zone of Greece and Bulgaria and its residents are slavian-speaking Muslims known as Pomaks. Space and its transformations, as well as Muslim's perception of social subjects, constitutes transformations in process.

Thus, from an economy of self-sufficiency and traditional forms of social and spatial organization, community's residents are involved in flexible working forms and either permanently or temporary migration. They are differentiated in traditional economy groups as well as in new economy groups (wage-earner farmers, temporary immigrants in Europe). Spatial transformations define mobility (city-village, Europe-village) while besides initial typology emerges a new conceptual type of International-Global society.

Keywords

Social and economic transition, Pomaks, muslim minority, temporary migration, traditional/new economy, Xanthi-Thrace-Balkans, urban and rural sociology-anthropology.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν άρθρο βασίζεται σε επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήσαμε στο πομάκικο χωριό Χάβαρη¹ της ορεινής περιοχής του Νομού Ξάνθης. Τα συμπεράσματα που εξαγονται αφορούν τα δεδομένα της έρευνάς μας που πραγματοποιήθηκε -κατά περιόδους- από το Φεβρουάριο του 1988 έως τον Αύγουστο του 1992. Τα δεδομένα αυτά της βασικής και εκτεταμένης έρευνάς μας επανεξετάστηκαν στο μεσοδιάστημα μέχρι το Νοέμβριο του 2006 έτσι, ώστε να επιβεβαιωθεί η εγκυρότητα τους και να ελεγχθεί η πιθανή αλλαγή τους. Έτσι αφενός επαληθεύτηκαν οι αρχικές υποθέσεις εργασίας και αφετέρου, όπου υπήρξε αλλαγή των δεδομένων, επισημάνθηκε και αναφέρεται στο κείμενο που ακολουθεί.

Στόχος μας στην παρούσα εργασία είναι να αναδείξουμε τη σχέση της κοινωνικής μετάβασης με τις οικονομικές και κοινωνικές μορφές οργάνωσης της τοπικής κοινότητας και με την οργάνωση του χώρου δια μέσου των πρακτικών των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων και των κοινωνικο-οικονομικών διαφοροποιήσεων που αναδύονται στο εσωτερικό αυτής της κοινότητας.

¹ Το όνομα της κοινότητας του χωριού είναι ψευδώνυμο.

Η διαδικασία κοινωνικής μετάβασης αφορά την οικονομική και κοινωνική οργάνωση της κοινωνίας αυτής, καθώς δίπλα στις μορφές παραδοσιακής οικονομίας εμφανίζονται νέες, οι οποίες αρχικά εξελίσσονται παράλληλα και στη συνέχεια μάλιστα παρουσιάζουν την τάση να υποκαταστήσουν τις παραδοσιακές μορφές οικονομίας. Παράλληλα στο συμβολικό πεδίο παρουσιάζεται μια τάση ρήξης στην ομοιογένεια των αντιλήψεων, αναπαραστάσεων και πρακτικών των ατόμων και της ομάδας, ενώ ταυτόχρονα αναδύεται η διαφορετικότητα και η ετερογένεια αντιλήψεων και πρακτικών. Ο χώρος, ως πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, οργανώνει τις αλληλεπιδράσεις που εξελίσσονται στο εσωτερικό της ομάδας και έτσι αναδεικνύεται σε πεδίο κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής ερμηνείας.

Αρχικά θα παρουσιάσουμε τις θεωρητικές έννοιες που θεμελιώνουν την διαπραγμάτευση της κεντρικής μας υπόθεσης αναφορικά με το συσχετισμό της κοινωνικής μετάβασης και των συνακόλουθων μετασχηματισμών σε οικονομικό, κοινωνικό και χωρικό επίπεδο. Συγχρόνως θα παρουσιάσουμε τη μεθοδολογία προσέγγισης του εμπειρικού παραδείγματος της τοπικής κοινότητας δια μέσου της κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής θεωρίας. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε τη σύνθεση της γεωγραφικής και μορφολογικής πραγματικότητας του εμπειρικού παραδείγματός μας με την κοινωνική διάσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας στο συγκεκριμένο χώρο. Σε επίπεδο δομών, θα αναλύσουμε τους μετασχηματισμούς των παραδοσιακών οικονομικών δραστηριοτήτων προς την κατεύθυνση της ένταξης στην οικονομία της αγοράς. Ταυτόχρονα θα αναδείξουμε τις κοινωνικο-οικονομικές ομάδες που προκύπτουν καθώς επίσης και τις χωρικές επιπτώσεις των μετασχηματισμών.

Ο χώρος που καταλαμβάνει ο συγκεκριμένος πληθυσμός (πρώην στρατιωτική ζώνη και διασυννοριακή περιοχή μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας) αντιστοιχεί κατά κάποιον τρόπο στην ιδιαιτερότητα του πολιτισμικού περιβάλλοντος (ομιλούμενη διάλεκτος και θρησκεία) και λειτουργεί ως παράγοντας που ενισχύει τις αλληλεπιδράσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της τοπικής κοινότητας.

2. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

Σύμφωνα με τον Godelier (1987: 265) "η περίοδος μετάβασης αποτελεί μια ιδιαίτερη φάση στην εξέλιξη μιας κοινωνίας που συναντάει εσωτερικές και εξωτερικές δυσκολίες να επιβιώσει με την οικονομική και κοινωνική οργάνωση που μέχρι τώρα είχε, ενώ παράλληλα νέες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις τείνουν να γενικευθούν και να μεταβάλουν την κοινωνία αυτή. Έτσι, παραγωγικές σχέσεις, τρόποι σκέψης και δράσης του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου αντιμετωπίζουν ενδογενή και εξωγενή όρια ενώ αρχίζουν να αποσυντίθενται σε μακρές ή και βραχύτερες περιόδους". Η υλιστική προσέγγιση της θεωρίας του

Μαρξ βασίζεται στη σύνθεση τριών υποθέσεων: α)ότι ο τρόπος παραγωγής των υλικών συνθηκών ζωής καθορίζει σε τελική ανάλυση τις άλλες μορφές κοινωνικής ζωής β)ότι αυτές οι μορφές κοινωνικής ζωής εξελίσσονται στη βάση αυτού του τρόπου παραγωγής, αντιστοιχούν σ' αυτόν και μεταξύ τους και γ)ότι οι αντιθέσεις ανάμεσα στην εξέλιξη των μορφών παραγωγής και στη μορφή των ανταλλαγών μεταξύ των ανθρώπων αποτελούν την κινητήρια δύναμη της κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα προκαλούν και το μετασχηματισμό της (Godelier, 1981: 167).

Χωρίς να επιχειρήσουμε μια συζήτηση της μαρξιστικής θεωρίας της μετάβασης, που αφορά στο πέρασμα από τη φεουδαρχική οργάνωση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και κοινωνικής οργάνωσης, υπογραμμίζουμε δύο ακόμα έννοιες–εργαλεία ανάλυσης των περιόδων μετάβασης, όπως τις προσεγγίζει ο Maurice Godelier στις εισηγήσεις του στο Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβαίν με θέμα τους τρόπους παραγωγής σύμφωνα με το Μαρξ: την έννοια της φαινομενικής υπαγωγής (subsumption formelle) και την έννοια της πραγματικής υπαγωγής (subsumption réelle) των μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης σε μια νέα μορφή παραγωγικών σχέσεων. Μέσα στο πλαίσιο της ανάλυσης της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, ο Μαρξ αναφέρεται στην υπαγωγή της διαδικασίας εργασίας στο κεφάλαιο, την οποία και θεωρεί ως φαινομενική υπαγωγή, εφόσον η παραγόμενη υπεραξία δε στηρίζεται στην ανάπτυξη μιας νέας παραγωγικής βάσης αλλά στην παραγωγή της "απόλυτης υπεραξίας", όπως την ονομάζει, η οποία προκύπτει από την επιμήκυνση των ωρών εργασίας και την οικειοποίησή της από το κεφάλαιο (Godelier, 1981: 179). Η πραγματική υπαγωγή πραγματοποιείται σε μια μεταγενέστερη φάση που χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία της βιομηχανίας και την ανάπτυξη της υλικής και τεχνικής βάσης του νέου τρόπου παραγωγής, δηλαδή του καπιταλιστικού. Εφόσον, η νέα αυτή υλική βάση είναι *συμμετρική* με το νέο τρόπο παραγωγής, έχουμε την πραγματική υπαγωγή της υλικής βάσης στη μορφή των νέων παραγωγικών σχέσεων (Godelier, 1981: 181). Στο άρθρο μας αυτό δε θα επιμεινουμε στη διαφοροποίηση μεταξύ φαινομενικής και πραγματικής υπαγωγής στο νέο τρόπο παραγωγής, στον οποίο κυριαρχούν οι εκχρηματισμένες σχέσεις εργασίας, αλλά θα συζητήσουμε περισσότερο τα αποτελέσματα της μετάβασης στο εσωτερικό της τοπικής κοινότητας και τις μορφές κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων που εισάγει.

Όσον αφορά τις χωρικές διαστάσεις των κοινωνικών φαινομένων, ο χώρος ανάγεται σε κοινωνιολογική έννοια καθώς αναδεικνύεται σε ερμηνευτική, ετεροκαθοριζόμενη παράμετρο, που εξαρτάται είτε μέσω της παραγωγής είτε μέσω της χρήσης είτε μέσω της οικειοποίησής του από τα άτομα και τις ομάδες. Οι επιστημονικές εργασίες των Remy και Voye² θα μας χρησιμεύσουν, για να συνθέσουμε την ανθρώπινη δραστηριό-

² Αναφέρουμε ενδεικτικά Remy, Voye (1982, 1992), Remy (1975).

τητα με τον παράγοντα χώρο και να κατανοήσουμε τις επιπτώσεις της μετάβασης τόσο σε επίπεδο δομών όσο και αναπαραστάσεων. Επιχειρώντας σε προηγούμενη εργασία μας (Frangoroulos, 1994: 157) μια τυπολογία του χώρου σχετική με τη μουσουλμανική παρουσία και ιδιαίτερα των Πομάκων της Θράκης, μιλήσαμε για *τοπική και περιφερική κοινωνία* καθώς επίσης για *κοινωνία αναφοράς* και για *σύνολη περιβάλλουσα κοινωνία*. Θεωρήσαμε, λοιπόν, ως κέντρο αναφοράς μας την κοινότητα όπου πραγματοποιήσαμε την έρευνα μας (τοπική κοινωνία), ως περιφερική κοινωνία αυτήν που είναι συναφής στο χώρο και περιβάλλει την κοινότητα, ενώ αποτελεί ταυτόχρονα πεδίο οικονομικών ανταλλαγών και τόπο σημαντικών πολιτισμικών επαφών και αλληλεπιδράσεων. Τόσο η αστική, όσο και η αγροτική περιφερική κοινωνία διαιρείται σε δύο διακριτά μέρη: τους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς. Θεωρήσαμε τους πρώτους ως κοινωνία αναφοράς για την τοπική κοινωνία (αντίληψη που εκδηλώνεται από τους ίδιους τους ντόπιους, εκφράζεται δε και από το δικαϊκό καθεστώς της μουσουλμανικής μειονότητας που ενέχει τις εθνοτικές ομάδες των Πομάκων, των Τσιγγάνων και των Τουρκογενών). Τους χριστιανούς της περιφερικής κοινωνίας τους περιγράψαμε ως σύνολη περιβάλλουσα κοινωνία, καθώς στο πεδίο των συλλογικών αναπαραστάσεων της αγροτικής μουσουλμανικής κοινωνίας και του συγκεκριμένου χωριού αντιπροσωπεύουν την ελληνική παρουσία, το ελληνικό κράτος, αλλά, βέβαια, λειτουργούν και ως υπόδειγμα σύγχρονων πολιτισμικών αναφορών (τρόποι ζωής και αντίληψης της πραγματικότητας). Αυτή η τυπολογία του χώρου, στην οποία κυριαρχεί η μακρο-κοινωνιολογική θεώρηση, με επίκεντρο το χώρο της επιτόπιας έρευνάς μας θα χρησιμεύσει σε μία μικρο-κοινωνιολογική προσέγγιση της διαφοροποίησης των κοινωνικο-οικονομικών ομάδων στο χώρο. Έτσι, για παράδειγμα, η ομάδα των καλλιεργητών παραδοσιακών τάσεων επιβεβαιώνει τη σύγκλιση τοπικής κοινωνίας με την κοινωνία αναφοράς, ενώ αντίθετα η ομάδα των καλλιεργητών με παράλληλη απασχόληση στην πόλη και με νεωτερικές τάσεις επιβεβαιώνει τη σχέση τοπικής κοινωνίας και σύνολης περιβάλλουσας κοινωνίας ως σύγχρονου μοντέλου πολιτισμικών αναφορών.

Για τη συλλογή του υλικού εφαρμόσαμε την κατεξοχήν μέθοδο της ανθρωπολογικής ανάλυσης, δηλαδή την επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση. Η μέθοδος αυτή, αν και κυρίαρχη στο επίπεδο της θεωρίας και της πρακτικής, τα τελευταία χρόνια γνωρίζει κάποιες αμφισβητήσεις, τις οποίες θεωρούμε χρήσιμο να εξετάσουμε με συντομία. Η Γκέφου-Μαδιανού (1999: 237) επιβεβαιώνει την κυριαρχία αυτής της μεθόδου στις τρεις κύριες σχολές της ανθρωπολογίας, δηλαδή την αμερικανική, τη βρετανική και τη γαλλική παρά τους όποιους προβληματισμούς και αμφισβητήσεις που εκφράζονται για αυτή κυρίως μέσα από τα κείμενα³ αμερικανών ανθρωπολόγων όπως του Clifford (1988), Marcus και

³ Παραθέτουμε τις αναφορές στα κείμενα των αμερικανών ανθρωπολόγων, χωρίς να αποτελούν πρωτογενείς μας πηγές.

Fisher (1986) και Geertz (1988), όπως αναφέρει ο Deliege (1992: 70). Η Γκέφου-Μαδιανού σε μια εκτεταμένη διαπραγμάτευση της παραγωγής του εθνογραφικού κειμένου και ο Deliege (1992: 55-71) συγκρίνοντας το με την κυρίαρχη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης, όπως ορίστηκε από τον Malinowski, αναφέρεται στο εθνογραφικό κείμενο και στο ζήτημα του κατά πόσο αυτό αναπαριστά την πραγματική κοινωνική ζωή, εφόσον αποτελεί "μετάφραση" της εμπειρίας από την έρευνα σε μορφή κειμένου με συνακόλουθη παρουσίαση του πραγματικού συνομιλητή ως της μελετώμενης κοινωνίας στο σύνολο της (π.χ. Η αντίληψη του χώρου στους Ντογκόν, στους Nuer κ.λπ.).

Ως διέξοδος από αυτόν τον κίνδυνο προβάλλεται ο περιορισμός του έμμεσου λόγου ("οι Nuer πιστεύουν ότι...") και η ενίσχυση του άμεσου λόγου με παράθεση πραγματικών διαλόγων κ.α. Από την άλλη πλευρά η Γκέφου-Μαδιανού (1998: 11-16) αναφέρεται στα έργα του ίδιου αυτού "ρεύματος" σκέψης της αμερικάνικης ανθρωπολογίας της δεκαετίας του '80 (Clifford, 1983· Clifford και Marcus, 1986· Marcus και Fisher, 1986), τα οποία ονομάζει κείμενα πολιτισμικής κριτικής⁴, καθώς αμφισβητούν την ύπαρξη μιας μεγάλης θεωρίας που ερμηνεύει συνολικά την ανθρώπινη συμπεριφορά, ασκούν κριτική στη θεωρία του θετικισμού και θεωρούν ότι η εθνογραφία δεν είναι η "πραγματικότητα" αλλά μία αναπαράστασή της, καθόλου ουδέτερη, αλλά ιστορικά, πολιτικά και επιστημολογικά προσδιορισμένη. Η "πολιτισμική κριτική" (Γκέφου-Μαδιανού, 1998: 15) εισηγείται ως μεθοδολογικό εργαλείο την αναστοχαστική⁵ περιγραφή των συνθηκών παραγωγής του εθνογραφικού κειμένου με ρητή αναφορά στον ίδιο τον εθνογράφο ως αναπόσπαστο μέρος της εθνογραφικής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, η περιγραφή των συνθηκών παραγωγής της εθνογραφικής γραφής και οι παράγοντες (π.χ. πολιτικοί) που τις επηρεάζουν, η αναφορά βιογραφικών χαρακτηριστικών του εθνογράφου που πιθανόν σχετίζονται με την μελετώμενη κοινωνία και η περιγραφή των ενδεχόμενων δεσμών του ανθρωπολόγου με την κοινωνία αυτή αποτελούν τα τρία αιτήματα μεθοδολογικού χαρακτήρα που εισάγει η τάση της πολιτισμικής κριτικής (Γκέφου-Μαδιανού 1999: 360-364).

Όσον αφορά την μεθοδολογική προσέγγιση του χώρου, τον ανάγουμε σε αναλυτική –ετεροκαθοριζόμενη– παράμετρο της κοινωνιολογικής θεώρησης και υπογραμμίζουμε τη

⁴ Ως κείμενα που θεμελιώσαν το ρεύμα σκέψης της Πολιτισμικής Κριτικής στο πεδίο της εθνογραφικής έρευνας.

⁵ Ο αναστοχασμός είναι μια έννοια–κλειδί που αφορά το ενδιαφέρον της εθνογραφικής έρευνας να αναδείξει τους άλλους, δηλαδή τους πληροφορητές ως σημαίνοντες παράγοντες του εθνογραφικού κειμένου. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της προσέγγισης ως αντικείμενου του εαυτού ανθρωπολόγου από τον ίδιο τον ανθρωπολόγο, αφορά την ικανότητα του να μελετά ως αντικείμενο τον ίδιο του τον εαυτό και πραγματώνεται κατά τη διάρκεια της παραγωγής του εθνογραφικού κειμένου μέσω των τριών αιτημάτων μεθοδολογικού χαρακτήρα, στους οποίους αναφερόμαστε στη συνέχεια. Για μια αναλυτική προσέγγιση βλ. το άρθρο "Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκοι: Διλήμματα και αντιπαραθέσεις" της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού (1998: 365-437) και ιδιαίτερα τις σελίδες 396-399.

διάκριση (Remy, 1975: 292) μεταξύ περιγραφικών και ερμηνευτικών εννοιολογικών εργαλείων. Η διάκριση αυτή αποτρέπει τον κίνδυνο να θεωρηθεί μονοσήμαντη και μηχανιστική η σχέση ανάμεσα στο υλικό υπόβαθρο, στους πολιτισμικούς κώδικες και στις κοινωνικές επιπτώσεις. Εκκινώντας, λοιπόν, από τις μορφολογικές (Remy, 1982: 201-208) αναλύσεις του Durkheim, όπου η συγκέντρωση και η διασπορά δραστηριοτήτων και ανθρώπων σηματοδοτούν διαφορετικούς τρόπους συγκρότησης της συλλογικής ζωής, καθώς επίσης και από την έννοια του κοινωνικού περιβάλλοντος (milieu) που εισάγει ο E. Durkheim και επεξεργάζεται ο Remy (1975, 285-287) και συνθέτοντάς την με την οικολογική προσέγγιση της Σχολής του Σικάγο (Καυκαλάς, Γιαουτζή, 1977: 96-101), στο μέρος που εισηγείται τη σημασία της χωρικής πυκνώσης/διάκρισης στην κοινωνική δυναμική, θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε τη μορφολογία του χώρου, καθώς και τις μορφές οικειοποίησής του από δρώντα κοινωνικά υποκείμενα έτσι, ώστε να αναδείξουμε την ερμηνευτική του διάσταση.

3. ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ – ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Με βάση τις πλέον σύγχρονες απόψεις για τη μεθοδολογική προσέγγιση της κοινωνικής ανθρωπολογίας, τις οποίες παραθέσαμε προηγουμένως, επιχειρούμε μια αναστοχαστική περιγραφή της ερευνητικής μας παρουσίας στο χώρο της μειονότητας της Θράκης. Έτσι ο πλέον προσωπικός τόνος και η χρήση του πρώτου προσώπου περισσότερο ενισχύουν παρά αποδυναμώνουν την επιστημονική και αποδεικτική ισχύ του συλλεγέντος υλικού. Υιοθετήσαμε αυτού του είδους τη γραπτή απόδοση στις περιόδους στις οποίες πιστεύουμε ότι μ' αυτόν τον τρόπο ενισχύεται ο σύγχρονος επιστημονικός λόγος του κειμένου μας.

Με δεδομένη την αφρικανική κατεύθυνση της βελγικής "Σχολής" κοινωνικής ανθρωπολογίας, αρχική πρόθεση του προγράμματος σπουδών⁶ ήταν η επιδοτούμενη επιτόπια έρευνα στην Ακτή Ελεφαντοστού και σε κάποια συγκεκριμένη παραθαλάσσια περιοχή με λιμνοθάλασσες και ραγδαία τουριστική ανάπτυξη, πλάι σε παραδοσιακούς τρόπους ζωής. Επέλεξα ένα άλλο "terrain" εξίσου γοητευτικό με το προτεινόμενο, αυτό της Θράκης, χωρίς βέβαια, να γνωρίζω την πολιτική εμπλοκή της καθ' όλα διαφορετικής πολιτισμικής παρουσίας των μουσουλμανικών πληθυσμών της περιοχής. Διανύοντας με τραίνο η λεωφορείο τη διαδρομή Θεσσαλονίκη-Αλεξανδρούπολη στα μέσα της δεκαετίας του '80 "εντύπωνα" τις εικόνες της ετερότητας, της αίσθησης και οσμής του "άλλου": λευκά χαμηλά σπίτια με κλειστό ασπρισμένο περίβολο, γυναίκες με σάϊα και τσεμπέρια καθισμένες σε χαμηλά

⁶ Αφορμή για την επιλογή ενός χώρου επιτόπιας παρατήρησης αποτέλεσε η απαραίτητη επιτόπια έρευνα για την ολοκλήρωση ενός κύκλου μεταπτυχιακών σπουδών στο πανεπιστήμιο της Λουβαίν Βελγίου. Μια σύντομη και αντιπροσωπευτική παρουσίαση της σχολής αυτής, από τον Devisch (1992, 110-111).

παγκάκια με πλάτη στον τοίχο και παιδιά, πολλά παιδιά, να τρέχουν τριγύρω κι ακόμη παλαιά τρακτέρ Massey-Ferguson, τρίκυκλα δίχρονα μηχανάκια με καρότσα για μεταφορές, δίχρονες μοτοσικλέτες τύπου Zuntapp και απέραντα χωράφια με σκουρόχρωμο χρώμα. Αυτές οι εικόνες αποτέλεσαν την πρώτη επιτόπια παρατήρηση χωρίς να υπάρχει στόχος ή πρόθεση για σπουδές κοινωνικής ανθρωπολογίας. Μερικά χρόνια αργότερα πραγματοποίησα την πρώτη επιτόπια έρευνα σ' ένα χωριό της ορεινής ζώνης της Ξάνθης, καθώς η συγκυρία οδήγησε να γνωρίζω ένα δάσκαλο που συμμετείχε στα προγράμματα λαϊκής επιμόρφωσης (ΝΕΛΕ) της ορεινής ζώνης, στην οποία κατοικούν οι σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι, γνωστοί ως Πομάκοι. Ήταν το 1988 όταν επέλεξα αυτό το πεδίο επιτόπιας έρευνας της Θράκης αντί της Ακτής Ελεφαντοστού, χωρίς να έχω την αίσθηση ότι επιλέγω ένα θέμα στο οποίο οι πολιτικές διαστάσεις και αντιπαλότητες επικαλύπτουν συχνά τα στοιχεία της κοινωνικής και πολιτισμικής ετερότητας που επιθυμούσα να κατανοήσω και να περιγράψω.

Χωρίς ο εθνοτικός καθορισμός "Πομάκοι" να θεωρείται δεδομένος, εφόσον άλλοι τον απορρίπτουν και άλλοι τον αποδέχονται, διευκρινίζω ότι λόγω του ότι αναφέρονται ως Πομάκοι στη βιβλιογραφία από το 16^ο-17^ο αι., χρησιμοποιούμε τον καθορισμό αυτό λαμβάνοντας αποστάσεις (Frangoroulos, 1996: 211-237) από τις πολιτικές προεκτάσεις και χρήσεις του. Η εθνική τους ταυτότητα αποτέλεσε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μείζονος σημασίας γεωπολιτικό ζήτημα μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Τουρκίας, καθώς τις αντιθέσεις για τη συγκρότηση των εθνών-κρατών της περιοχής της νοτίου βαλκανικής (τέλη 19^{ου}-1922) διαδέχθηκε ο ψυχρός πόλεμος των χωρών του ανατολικού και δυτικού συνασπισμού (από το Β' Παγκόσμιο πόλεμο έως το 1989) και η ανακίνηση του μειονοτικού ζητήματος ως διαπραγματευτικού μέσου στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (από το 1955 έως σήμερα). Η εθνοτική αυτή ομάδα βρέθηκε στο μέσο των αντιθέσεων καθώς το μεγαλύτερο μέρος της ζει στη Βουλγαρία και ένα άλλο σημαντικό μέρος στην Τουρκία. Στην Ελλάδα οι ορεσίβιοι αυτοί κάτοικοι του νομού Ξάνθης και Ροδόπης ζουν σε χωριά που απλώνονται κατά μήκος των ελληνο-βουλγαρικών συνόρων. Μιλούν μια σλαβική διάλεκτο που περιλαμβάνει ελληνικά και τουρκικά στοιχεία και ο πληθυσμός τους στην Ελλάδα δεν ξεπερνά τις 35.000-40.000 κατοίκους (Brunnbauer, 2001: 43) μέσα σε ένα σύνολο 118.000 της μουσουλμανικής μειονότητας. Η μουσουλμανική μειονότητα περιλαμβάνει επίσης και τους Τουρκόφωνους ή Τουρκογενείς, όπως επίσης αναφέρονται, οι οποίοι κατοικούν στις πεδιάδες των δύο νομών, καθώς επίσης και τους Τσιγγάνους. Οι Πομάκοι ζουν στην ορεινή ζώνη –εκτός, βέβαια, από αυτούς που αστικοποιήθηκαν στα τελευταία χρόνια– και επιπρόσθετα σε αυτή τη γεωγραφική απομόνωση παλαιότερα υπήρχαν και διοικητικές δυσκολίες που περιόριζαν την πρόσβαση στις τοπικές ορεινές κοινωνίες τους. Αναφερόμαστε στο

μέτρο της "επιτηρούμενης ζώνης", όπως για δεκαετίες χαρακτηριζόταν η ζώνη κατοίκησης των Πομάκων.

Πραγματοποίησα, λοιπόν, την έρευνα μου στο πομάκικο χωριό Χάβαρη⁷ με συνεργάτιδα και βοηθό μου την απόφοιτο της παιδαγωγικής ακαδημίας Παπαίδου Μ., της οποίας ο ρόλος ήταν κεφαλαιώδης για την αποδοχή μου στο χώρο της οικογένειας⁸. Η πρόσβαση στο χωριό γινόταν με ειδική άδεια της αστυνομίας, η οποία αφορούσε την περιορισμένη διαμονή στην επιτηρούμενη ζώνη⁹. Ο έλεγχος των αδειών πραγματοποιούνταν από στρατιωτικό φυλάκιο στο 13^ο χιλιόμετρο της οδού Ξάνθης–Εχίνου, η οποία παραμένει ακόμα και σήμερα η μοναδική παρόχθια οδός πρόσβασης στη ζώνη κατοίκησης των Πομάκων. Η κατάργηση των ελέγχων και της στρατιωτικής ζώνης στα μέσα της δεκαετίας του '90 έφερε ένα άνοιγμα προς τον έξω κόσμο, πιστεύω, όμως, ότι η απομόνωση δεν αίρεται μόνο με διοικητικού τύπου μέτρα, αλλά αποτελεί θεμελιώδες και σύνθετο αναπτυξιακό ζήτημα. Τριάντα χιλιόμετρα διαδρομής, η μισή σε χωματόδρομο μέχρι πρόσφατα, αναδεικνύουν ένα εντυπωσιακό ορεινό ανάγλυφο από φτωχή βλάστηση (πουρνάρια, θάμνους) και πρόσφατα αναδασωμένες εκτάσεις πεύκου, από κλιμακωτές καλλιέργειες στις λιγότερο απότομες πλαγιές των βουνών και από οροπέδια, όπως αυτό στο οποίο βρίσκεται το χωριό Χάβαρη. Στα όρια του χωριού εκτείνονται τα χωράφια όπου καλλιεργείται ο καπνός, βασική καλλιέργεια στην ορεινή ζώνη. Η ορεινή γεωμορφολογία επιβάλλει την αξιοποίηση κάθε καλλιεργήσιμης έκτασης, τις κλιμακωτές διαμορφώσεις αγροτεμαχίων και την αξιοποίηση μικρών κήπων των κατοικιών για φυτώρια ή για ξηραντήρια φύλλων καπνού.

⁷ Η κοινότητα Χάβαρης (ψευδώνυμο) αποτελεί Κοινοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Μύκης, βλ. τον χάρτη της περιοχής μελέτης στο Σχήμα 1.

⁸ Εξαιτίας του γεγονότος ότι η κοινωνία αυτή είναι έντονα δομημένη επάνω στο θεσμό της οικογένειας, η παρουσία μου με μια αντίστοιχη σχέση πιστεύω ότι αναίρουσε ένα μέρος της καχυποψίας των ντόπιων. Είναι προφανές ότι στα κλειστά ήθη της τοπικής κοινωνίας η επαφή των δύο φύλων –εμού ως ερευνητού και των γυναικών ως πληροφορητών– θα ήταν απαγορευτική χωρίς την παρουσία της συνεργάτιδάς μου. Ταυτόχρονα η παρουσία της στα καφενεία του χωριού αντιμετωπιζόταν θετικά από τους θαμώνες άνδρες. Στα πλαίσια μιας αναστοχαστικής εθνογραφικής προσέγγισης της παρουσίας μας στο χωριό θα είχαμε να πούμε πολλά πράγματα αποκαλυπτικά των συνθηκών της συμμετοχικής μας παρατήρησης, των σχέσεών μας με την τοπική κοινωνία, της εικόνας μας ως φίλων, ξένων, κυρίαρχων ή και εχθρών. Σε κάθε περίπτωση σημειώνουμε απλώς ότι η ανθρωπολογική έρευνα σε κοινότητες, όπως αυτής των Πομάκων της Χάβαρης, μάλλον κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στη συζήτηση για το ζήτημα της σχέσης μεταξύ κλασικής ανθρωπολογικής έρευνας σε ξένους πληθυσμούς και της ανθρωπολογίας οίκου, που τελευταία έχει αναπτυχθεί και στην Ελλάδα. (για τη σχετική συζήτηση βλ. το κατατοπιστικό άρθρο της Δ. Γκέφου-Μαδιανού στο οποίο παρατέμνωρα ανωτέρω στην υποσημείωση 5). Δεν θα μακρηγορήσω σχετικά με αυτό το ζήτημα στο παρόν άρθρο, διότι οι στόχοι του διαφέρουν.

⁹ Για τις οικονομικές και αναπτυξιακές διαστάσεις του μέτρου της επιτηρούμενης ζώνης σε συγκριτική προσέγγιση με άλλες διεθνείς πραγματικότητες βλ. το άρθρο του Λαμπριανίδη (1997: 17- 47) και Labrianiδης (2001: 85-103).

Κατοικήσιμα κατά τη διάρκεια της συγκομιδής του καπνού αγροτικά σπίτια (Kislas) είναι χτισμένα σε μια ακτίνα δύο έως πέντε χιλιομέτρων από το χωριό, του οποίου ο πληθυσμός δεν ξεπερνά τους 1.100 κατοίκους. Εντός του χωριού ο χώρος είναι περιορισμένος, η δόμηση πυκνή, η πρόσβαση σχετικά δύσκολη. Ένα δίκτυο πλακόστρωτων δρομίσκων, όπου είναι σχεδόν αδύνατη η διέλευση αυτοκινήτου, διευκολύνει τις επαφές ανάμεσα στους πέντε μαχαλάδες¹⁰. Η κεντρική πλατεία¹¹ είναι ο τόπος όπου διεκπεραιώνονται οι περισσότερες από τις δημόσιες δραστηριότητες του χωριού. Εκεί είναι εγκατεστημένος ο αστυνομικός σταθμός, τα τρία παντοπωλεία και τα δυο από τα πέντε καφενεία. Στον κεντρικό δρόμο που διασχίζει την πλατεία και χωρίζει το χωριό στα δύο βρίσκονται χωροθετημένα τα δύο τεμένη, το κοινοτικό κατάστημα και το δημοτικό σχολείο της Χάβαρης. Στην έξοδο του χωριού προβάλλει ένα χριστιανικό ξωκκλήσι περιφραγμένο με συρματόπλεγμα, χαμένο μέσα σε ένα περιβάλλον με αμιγή μουσουλμανικό πληθυσμό.

Η αρχιτεκτονική των κατοικιών ακολουθεί την μακεδονίτικη τεχνοτροπία κυρίως στις παλαιότερες κατασκευές, οι οποίες είναι διώροφες με χαγιάτι. Πρόκειται για περίκλειστα από ψηλούς τοίχους σπίτια, στο ισόγειο των οποίων σταβλίζουν ζώα και αποθηκεύουν αγαθά, ενώ στον πρώτο όροφο στεγάζεται η οικογένεια. Παραδοσιακά στο πατρικό σπίτι κατοικούν και τα παντρεμένα αγόρια με τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Η πατρογραμμική συγγένεια¹², η πατροτοπική εγκατάσταση¹³ και η διαδικασία αγροτικής παραγωγής ενισχύουν αυτή την παράδοση. Ο χώρος κατοικίας γίνεται ο πόλος οργάνωσης της αγροτικής εργασίας στην οποία συμμετέχει όλη η οικογένεια. Φυσικά δε θα πρέπει να παραγνωρίζουμε τη σημασία της διάκρισης ιδιωτικού και δημόσιου, γεγονός που μαρτυρεί η ύπαρξη περιμετρικών τοίχων γύρω από τις κατοικίες. Βέβαια, στις νεότερες κατασκευές οι τοίχοι αντικαθίστανται σταδιακά από κιγκλιδώματα μικρού ύψους.

Η βαθμιαία μείωση της κτηνοτροφίας οδήγησε στον περιορισμένο αριθμό ζώων και κοπαδιών και στη διατήρηση μόνο των απολύτως αναγκαίων τόσο για την προμήθεια γαλακτοκομικών προϊόντων όσο και για τις μεταφορές. Τα ζώα αυτά σταβλίζονται στο ισόγειο των κατοικιών και η συνάφεια αυτή των ανθρώπων με τα ζώα δημιουργεί και επιτείνει συναισθηματικούς δεσμούς που συχνά εκφράζονται στις θρησκευτικές τους αντιλήψεις: ένας χωρικός επέμενε ότι αποτελεί βαρύ αμάρτημα η κακοποίηση του ζώου!

¹⁰ Λέξη τουρκική που σημαίνει ένα συνοικισμό που είναι διαχωρισμένος από το υπόλοιπο χωριό με ένα φυσικό όριο επισημαίνοντας την ύπαρξη κάποιου πολιτισμικού ή κοινωνικού ορίου. Συχνά η ιδιαιτερότητά του εκφράζει γλωσσικές ή εθνοτικές διαφοροποιήσεις π.χ. τουρκόφωνος ή βουλγαρόφωνος μαχαλάς. Στην περίπτωση μας δεν υφίστανται τέτοιες διαφοροποιήσεις αλλά συνδέεται με τη γεωγραφική μορφολογική αναγνώριση του κατοικημένου χώρου: πάνω μαχαλάς, κάτω μαχαλάς κ.λπ.

¹¹ Βλ. Σχήμα 2, το σκαρίφημα των δημόσιων χώρων της Χάβαρης.

¹² Σύστημα συγγένειας που ορίζεται από την πατρική γραμμή.

¹³ Τόπος κατοίκησης του ζευγαριού που προσδιορίζεται από την κατοικία του πατέρα του γαμπρού.

του οικοδομήματος: τόπος κατοικίας, αποθηκευτικός χώρος, στάβλος και τόπος επεξεργασίας του καπνού κατά τη διάρκεια της τελευταίας φάσης της, δηλαδή της διαλογής.

Η κεντρική πλατεία με τα δύο καφενεία που κυριαρχούν στο χώρο αυτό, τα τρία καφενεία του παράπλευρου δρόμου και τα δύο τεμένη αποτελούν χώρους κοινωνικής ζωής των οποίων η αναγνώριση (*repérage*) και ο συλλογικός σημειολογικός συμβολισμός (στο εξής "εμβληματοποίηση" κατά απόδοση του γαλλικού *emblematisation*, βλ. Remy, 1975: 280-281) αναδεικνύουν την οικονομική, πολιτισμική και πολιτική πραγματικότητα του χωριού. Η χωρική διάσταση των κοινωνικών φαινομένων αποκαλύπτει την αλληλεπίδραση και τη συνδιαλλαγή¹⁴ (*transaction*) που συγκροτούν την κοινωνική ζωή της κοινότητας και ερμηνεύουν στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στην ίδια μεταβατική πραγματικότητα.

Οι διαφορετικοί τρόποι οικειοποίησης του χώρου (Remy, 1975: 284) και η μορφολογία του ως υπόβαθρου συγκρότησης συλλογικής ταυτότητας υποδεικνύουν τη δομή των θέσεων μέσα στο χωριό, αναδεικνύουν την ύπαρξη αντίπαλων ομάδων και απεικονίζουν ξεχωριστούς τρόπους δράσης και αντίληψης της πραγματικότητας.

Η παρούσα μελέτη βασίζεται στο μέρος της έρευνας που επικεντρώνεται και αντλεί την πληροφορία από τους δημόσιους χώρους της Χάβαρης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η επικοινωνία στον ιδιωτικό χώρο δεν έδρασε συμπληρωματικά. Το καφενείο¹⁵ αποτελεί τον κυρίαρχο χώρο συλλογικής ζωής του χωριού. Ακόμη περισσότερο αποτελεί τη χωρική πραγμάτωση της ανδρικής συνεστιακότητας που θεμελιώνει την εντοπιότητα ως μια "κοινωνία ίσων" μέσα από τη ρακοποσία των ανδρών (Παπαταξιάρχης, 1990: 346-347). Βέβαια, η ανάλυση που αφορά τη ρακοποσία σε μια κοινότητα της Λέσβου δεν έχει το αντίστοιχο της στον απαγορευμένο συμποσιακό χαρακτήρα της χρήσης αλκοόλ στη μουσουλμανική κοινότητα της Χάβαρης, η χωρική όμως πραγμάτωση της εντοπιότητας θεμελιώνεται στον προνομιακό χώρο της ανδρικής συνεστίασης που είναι το καφενείο.

Στο καφενείο προβάλλει η "επίσημη" πλευρά της τοπικής ζωής και συμμετέχει κανείς στα δημόσια ζητήματα. Όπως, άλλωστε, και στις περισσότερες αγροτικές περιοχές της χώρας, η συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και σε κάθε σημαντικό ζήτημα για την κοινό-

¹⁴ Η συνδιαλλαγή ως ερμηνευτικό εργαλείο αναφέρεται στην κοινωνική δυναμική που αναπτύσσεται στο εσωτερικό των κοινωνικών πεδίων, ενέχει την έννοια της διαπραγμάτευσης –χωρίς να περιορίζεται σ' αυτήν– και αφορά, εξίσου, τόσο την κατανομή των κοινωνικών θέσεων που είναι άνισες μεταξύ τους, όσο και τους κανόνες της ανταλλαγής. Σύμφυτη με τη συγκρουσιακή διάσταση της κοινωνικής σχέσης η συνδιαλλαγή αφορά στους κοινωνικούς φορείς (*acteurs*) και τα δρώντα υποκείμενα (*agents*) (Remy, Voye, Servais, 1978: 89-90, 229-230).

¹⁵ Το καφενείο ως ανάμνηση της αρχαίας ελληνικής αγοράς, ως χώρος πολιτικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων, βλ. την ανθρωπολογική προσέγγιση του Marmarinos A. (1995: 249), βλ. επίσης σχετικά με το ρόλο του καφενείου στη δόμηση των κανόνων κοινωνικής ρύθμισης μιας τοπικής κοινωνίας (Σταυρούπολη του Ν. Ξάνθης) η οποία βρίσκεται σε διαδικασία ένταξης στο σύστημα της περιβάλλουσας κοινωνίας, (Photiadis, 1972, 1976).

τητα φέρει ένα χαρακτήρα υποχρέωσης και συγκροτεί διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους ορίζει κανείς ότι συμμερίζεται μια συλλογική ταυτότητα. Οι πόλοι που συγκροτούνται με αυτόν τον τρόπο μπορεί να είναι συμβατοί μεταξύ τους ή ακόμα και αντίθετοι. Συχνά οι πόλοι αυτοί χαρακτηρίζονται από την πολιτική ζωή της χώρας και παρουσιάζουν έτσι από τη μια πλευρά τη βιωμένη πραγματικότητα του τοπικού μικρόκοσμου και από την άλλη πλευρά την πραγματικότητα που ξεπερνά τα όρια της τοπικής κοινότητας. Ο καθορισμός μιας στάσης με αφορμή συλλογικά ζητήματα, η συγκρότηση και η έκφραση μιας συλλογικής μνήμης πραγματοποιούνται στους κοινούς αυτούς χώρους οι οποίοι στο εξής αποκτούν κοινωνική σημασία. Η αποκλειστική συμμετοχή των ανδρών στα δημόσια πράγματα προτάσσει την ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου. Πράγματι, διαπιστώσαμε ότι ο δημόσιος χώρος τόσο όσον αφορά τη χωρική πραγματικότητα (πλατεία, καφενεία, εμπορικά καταστήματα, δημόσια κτίρια, τεμένη, κεντρικοί δρόμοι) όσο και ως πεδίο συγκρότησης ρόλων, απόψεων και πολιτικής διαχείρισης των ζητημάτων της κοινότητας αποτελεί ανδρικό προνόμιο, ενώ ο ιδιωτικός χώρος (δίκτυο περιμετρικών –ως προς την πλατεία– πλακόστρωτων δρομίσκων που συνδέουν τους μαχαλάδες, πίσω πόρτες των εμπορικών καταστημάτων για την είσοδο γυναικών, είσοδοι των κατοικιών με ανοιχτή πρόσβαση στους δρομίσκους, ισόγεια ή ανώγεια χαγιάτια με όψη στους δρομίσκους) λειτουργεί σ' ένα δεύτερο πλάνο και αφορά τη γυναίκα¹⁶.

Θα πρέπει να επισημάνουμε επίσης ότι η περίοδος της πρώτης φάσης της επιτόπιας έρευνας (1988) συνέπεσε με μια περίοδο κινητοποιήσεων για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Διαδηλώσεις της μειονότητας πραγματοποιούνταν στην Κομοτηνή εξαιτίας της κατάργησης από το κράτος ενός Συλλόγου μουσουλμάνων δασκάλων, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στην Τουρκία και επιθυμούσαν να ονομάσουν το Σύλλογό τους "Τουρκικό". Είχε, λοιπόν, διαμορφωθεί ένα κλίμα έντασης στις σχέσεις κράτους και μειονότητας. Παράλληλα, το ευρύτερο πλαίσιο των κινητοποιήσεων αυτών αποτελούσαν οι συνομιλίες των πρωθυπουργών Ελλάδας και Τουρκίας, Α. Παπανδρέου και Τ. Οζάλ στο Νταβός της Ελβετίας. Άλλωστε, ένα από τα ζητήματα που προβάλλει πάγια η τουρκική διπλωματία είναι η καταπίεση της μουσουλμανικής μειονότητας. Οι διαδηλώσεις πήραν γρήγορα πολιτικό χαρακτήρα ενάντια στο ελληνικό κράτος. Ένα μέρος των κατοίκων του χωριού συμμετείχε στις κινητοποιήσεις, ιδιαίτερα η μερίδα που συγκροτείται γύρω από τον Ιμάμη του νέου τεμένους. Ισχυρά φιλοτουρκικά αισθήματα εκφράζονται από αυτήν τη

¹⁶ Χωρίς να αποτελεί στόχο του άρθρου μας η ανάδειξη της συσχέτισης έμφυλων σχέσεων και οικειοποίησης του χώρου, σημειώνουμε τις συχνές συγκεντρώσεις πολυάριθμων γυναικών για "παστάλιασμα" του καπνού τις ώρες απουσίας των ανδρών στα καφενεία, τις έντονες συζητήσεις και το έθιμο "παράθυρα" που στην ουσία οργανώνει τις γαμήλιες ανταλλαγές, βλ. Frangoroulos, (1996: 123-127). Ο Vernier, σε μια διαχρονική ανθρωπολογική προσέγγιση τριάντα χρόνια μετά την πρώτη του επιτόπια παρατήρηση, μιλά για εμφάνιση νέων θεσμολογημένων μορφών επαφής των δύο φύλων, που, ενώ δεν αναιρούν την ανδρική κυριαρχία, προσδίδουν έναν "αέρα" ελευθερίας στη θέση της γυναίκας, (Vernier, 2003: 168-170).

μερίδα, πράγμα που αντιστοιχεί σε παρόμοιες τάσεις που εκφράζονται από ένα μέρος της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης. Ωστόσο, τα ίδια αισθήματα δε συμμερίζονται οι υπόλοιποι κάτοικοι της τοπικής κοινότητας.

4. ΤΟΠΙΚΟ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ: ΜΙΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

Στο στάδιο αυτό της διαπραγμάτευσής μας επιχειρούμε να αναδείξουμε όλα εκείνα τα στοιχεία που μαρτυρούν θεμελιώδεις διαφοροποιήσεις της οικονομικής βάσης της τοπικής κοινότητας έτσι, ώστε από ένα μοντέλο οικονομίας αυτοσυντήρησης (autosubsistence), που ενσωματώνει σε ένα ενιαίο κοινωνικό σύστημα παραγωγικές σχέσεις, τρόπους σκέψης και δράσης του ατόμου και της ομάδας (Ισλάμ, θρησκευτικότητα), να βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα μοντέλο οικονομίας ή μορφής παραγωγικών σχέσεων που υποτάσσει τις πρότερες μορφές κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης (φαινομενική υπαγωγή¹⁷) ως τη στιγμή που θα αναπτύξει την υλική και τεχνική βάση του νέου τρόπου παραγωγής (πραγματική υπαγωγή). Θεωρούμε ότι ο νέος αυτός τρόπος παραγωγής αφορά τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου με τη συνακόλουθη αναδιοργάνωσή του σε παγκόσμια βάση κατά την τελευταία δεκαετία. Η διεθνοποίηση αφορά την παραγωγή, τις επενδύσεις και τις συγχωνεύσεις επιχειρήσεων και παράλληλα την αναζήτηση νέων διεθνών θεσμών και συστημάτων διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης¹⁸ με δεδομένη πλέον την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών και των αγορών χρήματος και κεφαλαίου.

¹⁷ Η φαινομενική υπαγωγή των μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης στη νέα μορφή παραγωγικών σχέσεων του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού μας θυμίζει τα λεγόμενα του Σ. Δαμιανάκου (2002: 12-13) περί "άτυπης" εξέλιξης της ελληνικής γεωργίας κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια σχετικά με την οικογενειακή εκμετάλλευση της γης και τις εξω-γεωργικές δραστηριότητες και την μετάβαση του Έλληνα χωρικού από την "υπόσταση του ως υπηκόου" στην υπόσταση του ως "πολίτη". Η θεώρηση του υπό το πρίσμα της αγροτικής κοινωνιολογίας αναφέρεται στην "αγροτική οικονομική ενσωμάτωση" και την "καπιταλιστική διείσδυση στη γεωργία" μέσα από τη μελέτη δύο "υποδειγματικών" τοπικών κοινωνιών που ακολουθούν τις δύο κυρίαρχες τάσεις της ελληνικής υπαίθρου: αφενός την αγροτική Ελλάδα σε διαδικασία εκσυγχρονισμού της οικογενειακής εκμετάλλευσης της γης (Βεργίνα του Ν. Ημαθίας) και αφετέρου την ορεινή Ελλάδα των εξω-γεωργικών δραστηριοτήτων σε διαρκή αναζήτηση λύσεων επιβίωσης και εξέλιξης (τρία χωριά της Ηλείου). Η συζήτηση για την προσηφορότερη χρήση των θεωρητικών προϋποθέσεων μελέτης της τοπικής κοινωνίας που μελετούμε θα μπορούσε να εξετασθεί και υπό το πρίσμα της θεωρητικής προσέγγισης σχετικά με την ενσωμάτωση της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης στην ευρύτερη οικονομία. Μια αναλυτική προσέγγιση της συζήτησης, βλ. Κασίμης, Παπαδόπουλος (1999: 85-114).

¹⁸ Η Παγκοσμιοποίηση (globalisation), η glocalization –ως νεολογισμός υιοθετημένος από την European Regional Science Association (ERSA) αναφορικά με την επίδραση της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στις τοπικές οικονομίες– και η νέα οικονομία (Κόππος, Τσέλιος, 2002:, 72, 74) που αφορά μια σειρά χαρακτηριστικών (όπως η διεθνοποίηση της παραγωγής, το αυξανόμενο διεθνές εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών, η ολοκλήρωση των αγορών χρήματος και κεφαλαίου κ.α.) συνδυάζονται με τη δημιουργία ενός οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος για αύξηση της κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών μεταξύ

Εύλογα θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί ποια σχέση μπορεί να έχει ένα τέτοιο θεωρητικό σχήμα με μια μικρή ορεινή κοινότητα της Θράκης. Απαντούμε θέτοντας το ερώτημα: πώς ένας νέος του χωριού χωρίς επαγγελματική ειδικευση, χωρίς γνώση ξένης γλώσσας, μειοχυρότατους συγγενικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, με δεδομένους κανόνες συγγένειας και κανόνες κατοίκησης (πατροτοπικότητα) και κατά κύριο λόγο γνώστης μεθόδων κτηνοτροφικής παραγωγής και μεθόδων μετατροπής του δάσους σε αγροτική γη (με καύση ή εκχέρωση κλπ) βρίσκεται ως μετανάστης ωρομίσθιος ανειδίκευτος εργάτης σε ναυπηγεία της Αμβέρσας ή σε συντηρήσεις γεφυρών στη Δανία;

Επιχειρούμε, λοιπόν, να εξετάσουμε μέσα από την αναδρομική ανθρωπολογική προσέγγιση τις μορφές οικονομίας από τις αρχές του αιώνα ως σήμερα που κυριαρχεί η οικονομία της αγοράς και η παγκοσμιοποίηση. Τις παραγωγικές μορφές αυτές δεν εξετάζουμε μέσα από την περιγραφή των πληροφορητών μας αλλά μέσα από τη σύγχρονη –σε σχέση με την έρευνα μας– ύπαρξή τους ως περιφερειακών ή συμπληρωματικών οικονομικών δραστηριοτήτων, οι οποίες υπάγονται πλέον σε μια νέα κυρίαρχη μορφή παραγωγικών σχέσεων. Ενώ, δηλαδή, στις αρχές του αιώνα η κτηνοτροφία, η καλλιέργεια καλαμποκιού και η ελάχιστη καπνοκαλλιέργεια αποτελούν παραγωγικές σχέσεις *συμμετρικές* με μια οικονομία αυτάρκειας, στη δεκαετία του '80 οι ίδιες παραγωγικές σχέσεις είναι εμφανώς *ασύμμετρες*¹⁹ με το νέο τρόπο παραγωγής, πράγμα που μαρτυρεί η ολοένα και δυσκολότερη επιβίωση τους (καίρια μείωση της κτηνοτροφίας, εξαφάνιση της καλλιέργειας καλαμποκιού, ποσοστώσεις στην παραγωγή του καπνού με παράλληλη επιδότηση της τιμής του).

Έτσι διαπιστώνουμε ότι σε μια πρώτη φάση υπάρχει η καλλιέργεια του καλαμποκιού, η κτηνοτροφία και η καπνοκαλλιέργεια ως συμπληρωματική δραστηριότητα, με βαθμιαία αύξηση της καλλιέργειας καπνού μέχρι το 1950-1955, οπότε σε μια δεύτερη φάση παρουσιάζεται μείωση της κτηνοτροφίας με προσανατολισμό σε μια σχεδόν μονοκαλλιέργεια καπνού. Στην τρίτη φάση η μετάβαση σε μια εκχρηματισμένη οικονομία εμφανίζεται

των οποίων βρίσκεται και η προσφορά-ζήτηση εργασίας. Η πολύ κατατοπιστική εργασία των Κότιου, Τσέλιου (2002: 67-86) προσεγγίζει τη συμβολή της διεθνούς οικονομίας στις περιφερειακές οικονομίες εξεταζόμενες πλέον ως κατά τόπους οικονομικές οντότητες της παγκόσμιας οικονομίας. Επίσης μέσα από την οπτική της τοπικής ανάπτυξης ο Παπαδόπουλος (2001) εξετάζει τη σχέση τοπικού-παγκόσμιου κάτω από το πρίσμα της θεωρητικής προσέγγισης της παγκοσμιοποίησης.

¹⁹ Σ' αυτό ακριβώς το σημείο επικεντρώνεται και η δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαθέτει το μεγαλύτερο μέρος των κοινοτικών δαπανών για την κοινή αγροτική πολιτική που δε στοχεύει σε τίποτα παραπάνω, παρά στην άρση αυτών ακριβώς των συνεπειών της ασυμμετρίας με το νέο τρόπο παραγωγής και στην ένταξη της αγροτικής οικονομίας στα νέα δεδομένα του διεθνούς ανταγωνισμού. Έτσι, ενδεικτικά αναφέρουμε (Καυκαλάς, Ανδρικοπούλου, 2000: 6,9) ότι οι δαπάνες του κοινοτικού προϋπολογισμού για το 1994 στο τομέα αυτό ανέρχονταν στο 49,6% των συνολικών δαπανών, ενώ σε δεύτερη θέση με 31,6% βρίσκονταν οι πόροι για τις διαρθρωτικές ενέργειες (διαρθρωτικά ταμεία και ταμείο συνοχής).

με τη μορφή εργασίας στο δάσος, με την ημερομισθιακή απασχόληση των ανδρών στην πόλη και, τέλος, με την εποχική μετανάστευση στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης.

5. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΑΛΑΜΠΟΚΙ

Η καλλιέργεια του καλαμποκιού δεν αποτελεί παρά μόνο μια περιορισμένη παραγωγική διαδικασία σήμερα, σε αντίθεση με το παρελθόν που αποτελούσε τη βάση της προετοιμασίας του άρτου και του καθημερινού γεύματος (κατσαμάκι). Ακόμα και σήμερα οι γυναίκες που ζυμώνουν το ψωμί προσθέτουν αλεύρι καλαμποκιού για να δώσουν "μια διαφορετική γεύση", ενώ οι άνδρες παραπονιούνται στους τοπικούς εμπόρους για την κακή ποιότητα του εισαγόμενου στο χωριό καλαμποκάλευρου. Αυτό δε συμβαίνει αναίτια, καθώς τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα γίνεται μια μεγάλη προσπάθεια εισαγωγής υβριδικών μορφών καλαμποκιού, το οποίο έχει μια μεγάλη απόδοση και αντοχή στις ασθένειες, δεν έχει όμως, τη γευστική αξία των ντόπιων προσαρμοσμένων ποικιλιών καλαμποκιού.

Μια άλλη ποικιλία καλαμποκιού είναι αυτή που έχει μαύρους κόκκους, οι οποίοι, όταν ψήνονται με λίγο λάδι, μετατρέπονται στο γνωστό ποπ-κόρν, πολύ δημοφιλές στους χωρικούς. Μετά τη συγκομιδή των μίσχων του καλαμποκιού στα τέλη Σεπτεμβρίου και στον κενό χρόνο που αφήνει η κύρια, πλέον, ασχολία, το παστάλι (διαλογή φύλλων καπνού), ολόκληρη η οικογένεια σε θέση οκλαδόν συμμετέχει στην αφαίρεση των σπόρων. Αποθηκεύουν όλη την ποσότητα σπόρων καλαμποκιού σε κάποιο ξηρό μέρος στο ισόγειο της κατοικίας και με τα μουλάρια το μεταφέρουν ανά 60-70 κιλά στο νερόμυλο, για να πάρουν αλεύρι είτε για οικιακή χρήση είτε για την εκτροφή των ζώων που διατηρούν ως κτηνοτρόφοι –όσοι απέμειναν– είτε ακόμα για την εκτροφή της αγελάδας και του μουλαριού που όλοι διαθέτουν.

Όσο για την κτηνοτροφική παραγωγή, θα λέγαμε ότι γίνεται με παραδοσιακό τρόπο σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Ελλάδας. Η γενική παραδοχή είναι ότι, καθώς είναι παραγκωνισμένη σήμερα, αποτελεί έναν από τους στόχους της αναπτυξιακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁰. Θα επανέλθουμε στο τέλος της ενότητας αυτής, εφόσον εξηγήσουμε τις βασικές γραμμές αυτής της παραδοσιακής και βασικής άλλοτε οικονομικής δραστηριότητας. Η υλική και τεχνική υποδομή της κτηνοτροφίας είναι στοιχειώδης σε σύγκριση με τις σύγχρονες εξελίξεις στον τομέα αυτό. Αφορά μικρά ζώα (αιγοπρόβατα)

²⁰ Στις κατανομές των πόρων για την ενίσχυση της κτηνοτροφίας με την μορφή πριμοδότησης και στο ιδιότυπο "παιχνίδι" των ποσοστώσεων παραγωγής σε συνδυασμό με την αντίθεση μικρών κτηνοτροφικών μονάδων και βιομηχανιών επεξεργασίας γάλακτος μια κριτική άποψη (Κοντονίκα, 2002: 3) θεωρεί μάλλον αβέβαιο το μέλλον της οικιακής κτηνοτροφίας και αναφέρεται ειδικά στους Πομάκους. Ίσως δεν είναι τυχαίες οι εξαγγελίες κατά τη διάρκεια του 2003 των προγραμμάτων "νέοι αγρότες" και "νέοι κτηνοτρόφοι", στα οποία αναφερόμαστε και παρακάτω.

και το πιο ιδιόμορφο χαρακτηριστικό της είναι ότι δεν υπάρχει οδική πρόσβαση προς τις στάνες, πράγμα που καθιστά υποχρεωτική την επεξεργασία γαλακτοκομικών προϊόντων επί τόπου, καθώς επίσης και το ότι στην εκτροφή των ζώων χρησιμοποιούνται σ' ένα ελάχιστο ποσοστό εμπορικά προϊόντα. Όσον αφορά το επίπεδο τεχνολογίας για την παραγωγή γαλακτοκομικών, δε διαφέρει σε σχέση με τις προπολεμικές τεχνικές που εφαρμόζονταν σε άλλες αντίστοιχες ορεινές περιοχές, δηλαδή πριν την μηχανοποίηση της παραγωγής τυριού, βουτύρου, μυζήθρας. Η εκτροφή των ζώων γίνεται με τη βοσκή στη διάρκεια του καλοκαιριού, ενώ την ίδια περίοδο προνοούν για τη χειμερινή τροφή των αιγοπροβάτων: κοπή χόρτου από τα βοσκοτόπια, αποξηρανση και δημιουργία θημωνιών (kouret) έως και δυο μέτρα ύψος, κοπή και δεμάτιασμα (bastirlik) ψηλά στις διχάλες των δένδρων κλαδιών βελανιδιάς και φτέρης, ώστε να αποξηρανθούν και να μεταβληθούν σε θρεπτική τροφή. Η αισθητική του χώρου μέσα από όλες αυτές τις απλές τεχνικές παραγωγής είναι ιδιαίτερη και σπάνια πλέον, για τις ορεινές κοινότητες της χώρας.

Το 1992 πέντε μικρά κοπάδια είχαν απομείνει στη Χάβαρη, ενώ το διπλανό χωριό Πλέγμα είχε απομείνει χωρίς καθόλου κτηνοτροφική παραγωγή, όταν πριν το 1950-1955 είχε 20.000 μικρά ζώα και 150 αγελάδες. Την ίδια περίοδο στην Κοτσόιτσα, ζούσαν 55 οικογένειες κτηνοτρόφων, είχαν Χότζα-δάσκαλο για το Κοράνι και την Ανάγνωση, ενώ έως το 1980 το χωριό είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους του. Η μείωση της κτηνοτροφικής παραγωγής μετά το 1950-1955 σήμανε τον περιορισμό σε μια γεωργική οικονομία και επιτάχυνε τη ρήξη με μορφές εκχρηματισμένης οικονομίας: Η εργασία στο δάσος, η εργασία στην πόλη, η εποχική και οριστική μετανάστευση σήμαιναν μεταβολή στις παραγωγικές πρακτικές και στις αντιλήψεις των ατόμων. Οι κάτοικοι του χωριού που περιορίστηκαν στη γεωργική καλλιέργεια και στο ημερομίσθιο των δασικών εργασιών, στις συζητήσεις μας επέμεναν για τις θετικές προοπτικές των παραδοσιακών οικονομικών δραστηριοτήτων (κτηνοτροφία, καπνός) αναζητώντας εναλλακτικές λύσεις προσανατολισμένες κυρίως στην κτηνοτροφία.

Οι άνθρωποι οι οποίοι μιλούσαν για μόνιμες και βιώσιμες μορφές παραγωγής, τρόπους οργάνωσης κτηνοτροφικών συνεταιρισμών, την ανάγκη επιδότησης τέτοιων συνεταιρισμών από το κράτος, τη δυνατότητα μιας ανταγωνιστικής αγροτικής οικονομίας συγκροτούν ένα πόλο που διακηρύσσει μια πολιτική συνείδηση δίπλα σ' αυτούς, οι οποίοι υποταγμένοι στο ρυθμό της καπνοκαλλιέργειας δεν αισθάνονται υποχρεωμένοι να προστρέχουν σε παράλληλες οικονομικές δραστηριότητες. Η ειδική επιδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους κτηνοτρόφους έπαιξε ένα ρόλο επιβράδυνσης της κάμψης του τομέα αυτού και αποτέλεσε κίνητρο στις πρωτοβουλίες των ανθρώπων αυτών. Το 2003-2004, δηλαδή 12 χρόνια αργότερα στα πλαίσια του 3^{ου} Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξαγγέλθηκαν επιδοτήσεις για νέους κτηνοτρόφους στην περιοχή

της Θράκης. (δημιουργία στάβλων, αγορά ζώων κ.α.). Ήδη, όμως, οι νέοι του χωριού εργάζονται σε άλλους τομείς.

6. ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΚΑΠΝΟΥ ΚΑΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η πλέον παραδοσιακή οικονομική δραστηριότητα που κυριαρχεί μεταπολεμικά και χαρακτηρίζει τους κατοίκους της ορεινής ζώνης δεν είναι άλλη από την καλλιέργεια του καπνού. Έτσι ακριβώς την αντιμετωπίζει η μοναδική και πρωτοποριακή για την εποχή της ανθρωπολογική έρευνα (Vernier, 1980: 122-142) που πραγματοποιήθηκε στην κωμόπολη του Εχίνου, καθώς την εξετάζει μέσα από τη σχέση της με τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας. Ο Vernier πραγματοποιεί στα πλαίσια της Διδακτορικής Διατριβής του (1^ο μέρος Πομάκοι, 2^ο μέρος Κάρπαθος) μια αναλυτική εθνογραφική αποτύπωση των φάσεων καλλιέργειας του καπνού υποστηρίζοντας ότι ο παραδοσιακός καταμερισμός μεταξύ των δύο φύλων αναπαράγει την ανδρική επικυριαρχία στους Πομάκους (Vernier, 1977: 1-94). Πράγματι είκοσι χρόνια αργότερα διαπιστώσαμε ότι η καλλιέργεια καπνού αποτελεί την κατεξοχήν παραδοσιακή²¹ οικονομική δραστηριότητα του χωριού. Αυτό, βέβαια, δεν αναιρεί τη διαπίστωση ότι και άλλες οικονομικές δραστηριότητες τείνουν να εμφανίζονται και να ενισχύονται σταδιακά.

Τόσο χρονικά όσο και χωρικά η καπνοκαλλιέργεια επιβάλλει σχέσεις, δραστηριότητες και αντιλήψεις που έχουν μια ιδιαιτερότητα: Χρονικά οι καλλιεργητικές φάσεις αρχίζουν το Μάρτιο και ολοκληρώνονται τον Ιανουάριο, με δεδομένο το χαμηλό δείκτη τεχνικής υποδομής. Τέσσερις είναι οι κύριες φάσεις από τις οποίες η πρώτη είναι η προετοιμασία φυτών και διαρκεί από το Μάρτιο έως τον Απρίλιο, δεύτερη είναι η μεταφύτευση και η συντήρηση των αγρών από το Μάιο έως τον Ιούνιο, τρίτη η συγκομιδή από Ιούλιο έως Σεπτέμβριο και τέταρτη η διαλογή και συσκευασία από Οκτώβριο έως Ιανουάριο. Χωρικά η πρώτη φάση πραγματοποιείται στα φυτώρια που βρίσκονται στους μικρούς κήπους των κατοικιών. Η μεταφύτευση, η συντήρηση και η συγκομιδή (2^η και 3^η φάση) επιβάλλουν μια κινητικότητα ανάμεσα στους δύο πόλους, κατοικία και αγρό, ενώ η τελευταία φάση πραγματοποιείται στις κατοικίες επιβάλλοντας ταυτόχρονα μια ιδιότυπη κίνηση των γυναικών από τη μια κατοικία στην άλλη, καθώς το έργο αυτό πραγματοποιείται αποκλειστικά από γυναίκες που εφαρμόζουν ποικίλες μορφές αλληλοβοήθειας με γνώμονα τη συγγενειακή ομάδα.

Ο τύπος του καπνού είναι ο Μπασμάς και απευθύνεται στις διεθνείς αγορές, καθώς τόσο οι καλλιεργητικές τεχνικές επεξεργασίας, όσο και η ίδια η ποικιλία εγγυάται ανώτερη

²¹ Αναλυτική εθνογραφία για την καπνοκαλλιέργεια και το πλέγμα σχέσεων οικονομικών και κοινωνικών βλ. Frangopoulos (1996: 116-126).

ποιότητα. Ο Μπασμάς Ξάνθης μαζί με τον Μπασμά Μακεδονίας και τη Ζίχνα αποτελούν τις ποικιλίες της κατηγορίας του αρωματικού καπνού των καπνών Ανατολικού τύπου που καλλιεργούνται στην Ελλάδα (Φωτόπουλος κ.ά, 1999: 187). Οι τεχνικές εξακολουθούν να είναι παραδοσιακές σε αντίθεση με τις υπόλοιπες καπνοπαραγωγικές περιοχές της χώρας. Αναφέρουμε το όργωμα με μουλάρια, το βελόνιασμα φύλλου-φύλλου με το χέρι, τη διαλογή με το χέρι όλης της παραγωγής! Οι καλλιεργήσιμη έκταση ανά οικογένεια δεν ξεπερνά τα 5-6 στρέμματα και η ετήσια παραγωγή τα 700-800 κιλά.

Συχνά οι καπνοκαλλιεργητές μιλούσαν για τα προβλήματά τους και επέμεναν στην έλλειψη καλλιεργήσιμης γης εξαιτίας μιας πολιτικής δασικής επέκτασης σε βάρος της εκμεταλλεύσιμης γης που εφαρμόζει το κράτος. Η έλλειψη βιώνεται έντονα ως μια πραγματικότητα από τους καλλιεργητές: Τα εισοδήματα της ετήσιας παραγωγής δεν αντιστοιχούν στις αυξανόμενες ανάγκες και τα έξοδα του νοικοκυριού. Δε θα έπρεπε, ωστόσο, να δούμε πίσω από αυτές τις διαπιστώσεις, τις πιθανές επιδράσεις από μια ευρύτερη μεταβολή της οικονομικής πραγματικότητας;

Η μονοκαλλιέργεια με τις διακυμάνσεις της εμπορικής αξίας του προϊόντος, η πραγματική έλλειψη καλλιεργήσιμων εκτάσεων λόγω της αυξανόμενης στροφής του πληθυσμού στη μονοκαλλιέργεια με σταδιακό αποκλεισμό της κτηνοτροφίας, ο βαθμιαίος κατακερματισμός του αγροτικού κλήρου (αν και η γεννητικότητα μεταπολεμικά δεν ξεπερνά αυτή των χριστιανών) και το χαμηλό επίπεδο τεχνολογικού εξοπλισμού δεν αποτελούν παρά τις διαφορετικές όψεις της ίδιας πραγματικότητας. Η σταδιακή αύξηση της τιμής του καπνού έπαιξε μετά το 1975-1980 ένα θετικό ρόλο για τους καλλιεργητές του καπνού. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι η αύξηση της εμπορικής τιμής ανά κιλό οφείλεται στην επιδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα πλαίσια της πολιτικής στήριξης της γεωργίας και σε μια προοπτική προώθησης νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων στις χώρες που δεν έχουν παράδοση στη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων ή στερούνται αυτής της δυνατότητας. Συγκεκριμένα η επιδότηση έφτασε να αποτελεί το 50% της τιμής αγοράς από τον παραγωγό (το 1992 τιμή 1.650 δρχ. ανά κιλό με επιδότηση 920 δρχ). Την περίοδο των επιδοτήσεων διαδέχθηκε μια φάση (δεκαετία του '90) ποσοστώσεων, δηλαδή περιορισμών στην παραγωγή του προϊόντος, με παράλληλη ενθάρρυνση νέων ποικιλιών όπως τα Βιτζίνια, που, όμως, δεν ευδοκίμουν σε ορεινά εδάφη όπως αυτά της ορεινής ζώνης. Η εμπορευματοποίηση και ο κρατικός παρεμβατισμός με τον Εθνικό Οργανισμό Καπνού²² που εφαρμόζονται μέσω της βαθμολόγησης της ποιότητας με κρατικούς εμπειρογνώμονες έλαβε τέλος το 1992.

Στο εξής, η δήλωση των στρεμμάτων που πρόκειται να καλλιεργήσει ο καπνοκαλλιεργητής και ένα συμβόλαιο αγοράς της παραγωγής από κάποιον έμπορο καπνού από

²² Για την αναθεώρηση της καπνικής πολιτικής το 1992 και μια ολοκληρωμένη ανάλυση της παραγωγής, εμπορίας και θεσμικού πλαισίου σχετικά με τον καπνό βλ. την τεκμηριωμένη τόσο σε μικρό-οικονομικό όσο και σε μακρο-οικονομικό επίπεδο μελέτη των Φωτόπουλος Χ., Τζουβελέκας Ε., Λοϊζου Ε., Σέμος Α., (1999: 193-198).

την αρχή της καλλιεργητικής περιόδου είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την έκδοση αδειάς καλλιέργειας από το Κράτος. Από το σχετικό αυτό άνοιγμα στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς παρουσιάστηκαν πολλά προβλήματα (Frangoroulios, 1996: 118-119) και κυρίως η αδυναμία προσαρμογής μιας γενιάς κατοίκων προσανατολισμένης αποκλειστικά στη μονοκαλλιέργεια του καπνού, πρακτική συνδεδεμένη με μια νοοτροπία εξάρτησης την οποία ευνόησε και ενίσχυσε για πολλά χρόνια η κρατική υποστήριξη. Βέβαια, τόσο η κτηνοτροφία μέχρι το 1950-1955, όσο και η μονοκαλλιέργεια του καπνού μέχρι σήμερα δεν αποτελούν παρά μορφές οικονομικής οργάνωσης περιφερειακές και υποταγμένες στον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής, που επιβιώνουν είτε ως περιθωριακές οικονομίες, είτε χάρη στην κρατική παρέμβαση. Δεν αποτελούν, λοιπόν, παρά μορφές φαινομενικής υπαγωγής στον παγκοσμιοποιημένο πλέον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Από τη στιγμή που ο νέος τρόπος παραγωγής φθάνει σ' ένα επίπεδο ανάπτυξης της δικής του υλικής και τεχνικής βάσης, εμφανίζονται θεμελιώδεις αλλαγές τόσο στις παραγωγικές μορφές όσο και στους τρόπους σκέψης. Στη μικρο-κοινωνία που εξετάζουμε οι νέες μορφές, που τείνουν να υποκαθιστούν τις παραδοσιακές, είναι οι σχέσεις μισθωτής εργασίας αρχικά με τη μορφή της δασικής εργασίας, στη συνέχεια με τη μισθωτή εργασία στην πόλη και τέλος με τη μισθωτή εργασία με συμβόλαιο 2-3 μηνών στην Ευρώπη.

7. ΕΝΔΙΑΜΕΣΗ ΜΟΡΦΗ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ: Η ΔΑΣΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Προηγουμένως αναφερθήκαμε στην περίπτωση του χωριού Πλέγμα²³, που επιβίωνε χάρη στην κτηνοτροφία μέχρι την κάμψη που αυτή παρουσίασε μετά το 1950-1955. Με την ελάχιστη παραγωγή καπνού η τοπική οικονομία θα κατέρρεε, εάν δεν εμφανίζονταν μια "εναλλακτική" μορφή οικονομίας, εν προκειμένω η δασική εργασία, η οποία ξεκίνησε το 1960 με την κατασκευή δασικών δρόμων και συνεχίσθηκε με την υλοτόμηση και το εμπόριο ξυλείας. Για είκοσι και πλέον χρόνια η αξιοποίηση της φυσικής πλουτοπαραγωγικής πηγής (του δάσους) και η διάνοιξη δρόμων και για τους πιο μικρούς οικισμούς των Πομάκων προσέφεραν εργασία σ' ένα αρκετά μεγάλο αριθμό ντόπιων εργαζομένων.

Η μείωση της κτηνοτροφίας στο χωριό Χάβαρη προκάλεσε, όπως εξηγήσαμε πιο πριν, τη στροφή στη μονοκαλλιέργεια του καπνού. Ταυτόχρονα, κάποιες μορφές συνεταιριστικής εργασίας οργανώθηκαν για την υλοτόμηση περιοχών του δάσους με βασικό εργοδότη τη Διεύθυνση Δασών. Τέσσερις-πέντε συγχωριανοί δημιουργούν έναν άτυπο συνεταιρισμό (με βάση συνήθως σχέσεις συγγένειας) και εμφανίζονται ως εργολήπτες, εφόσον, βέβαια, προκηρυχθεί πλειστηριασμός για την υλοτόμηση μιας δασικής έκτασης. Η χαμη-

²³ Βλ. ανωτέρω, § 5

λότερη τιμή ανά κυβικό μέτρο ξυλείας καθορίζει και τον ανάδοχο του έργου απέναντι στη Διεύθυνση Δασών, η οποία είναι υπεύθυνη για το εμπόριο της ξυλείας. Μερικοί ξυλοκόποι, οι οποίοι τα τελευταία χρόνια αγόρασαν φορτηγά, αναλαμβάνουν κατ' εντολή των εμπόρων τη μεταφορά της ξυλείας στην πόλη και έτσι αποπληρώνουν ένα μέρος του κόστους των μέσων εργασίας τους (τα άλλα μέσα παραγωγής τους είναι τα μουλάρια και οι μηχανές κοπής ξύλου). Το 1998 υπήρχαν στο χωριό Χάβαρη τέσσερις συνεταιρισμοί υλοτόμων, των οποίων τα περισσότερα μέλη μετανάστευσαν στην Ξάνθη, με αποτέλεσμα οι λίγοι υλοτόμοι του χωριού αυτού να συνεργαστούν με συνεταιρισμούς από κοντινές πιο ορεινές κοινότητες, όπως το Πλέγμα. Είναι προφανές ότι οι άτυποι αυτοί συνεταιρισμοί δεν εγγυώνται εργασιακή σταθερότητα δίνουν, όμως, τη δυνατότητα της επιβίωσης στα ορεινά.

Παράλληλα με την υλοτομία υπήρχαν και τα δασικά έργα (διάνοιξης, αντιπλημμυρικά, συλλογής όμβριων), στα οποία εργάζονταν αποκλειστικά με ημερομισθιακή σχέση και τον ίδιο τον εργοδότη οι κάτοικοι της κοινότητας. Το 1992 με τη λογική της ελαχιστοποίησης της κρατικής παρέμβασης τα έργα εκχωρήθηκαν σε εργολήπτες ιδιώτες, οι οποίοι διέθεταν τα δικά τους συνεργεία, συχνά με αλλοδαπούς εργαζομένους. Τριάντα κάτοικοι έχασαν από τη μια μέρα στην άλλη τη δυνατότητα της ημερομισθιακής αυτής σχέσης.

Σε κάθε περίπτωση μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η εργασία στο δάσος υπό οποιαδήποτε μορφή ισούται με ένα ημερομίσθιο της πόλης, ενώ παράλληλα αποφεύγεται ο έλεγχος του εργοδότη και υπάρχει η δυνατότητα καλλιέργειας καπνού, με τη συμμετοχή της οικογένειας και κυρίως της γυναίκας. Η μορφή αυτή εργασίας αποτελεί μια ενδιάμεση μορφή οικονομικής δραστηριότητας μεταξύ της αγροτικής οικονομίας και μιας νέας οικονομικής πραγματικότητας στην οποία κυριαρχούν οι μισθωτές σχέσεις εργασίας και η λογική της αγοράς.

8. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΥΠΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΝΕΟ ΤΡΟΠΟ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ, ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ, ΕΠΟΧΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Πρόθεσή μας, στα πλαίσια της διαπραγμάτευσης της κοινωνικής μετάβασης και της τεκμηρίωσης της μέσα από εμπειρικά δεδομένα της επιτόπιας έρευνας είναι αφενός να αναδείξουμε τη νέα οικονομική πραγματικότητα που επιβάλλεται στην περιοχή και στην τοπική κοινότητα, αφετέρου να αναδείξουμε τη διαφοροποίηση των κοινωνικό-οικονομικών ομάδων κυρίως εστιάζοντας στις οικονομικές τους πρακτικές και δραστηριότητες. Έχουμε ήδη αναγνωρίσει τις δύο ομάδες, των αποκλειστικών καπνοκαλλιεργητών και των καπνοκαλλιεργητών με παράλληλη απασχόληση στα δασικά έργα.

Στο σημείο αυτό θα ασχοληθούμε με τις μορφές πραγματικής υπαγωγής των παραγωγικών σχέσεων στη νέα οικονομική πραγματικότητα που λαμβάνει τη μορφή: α) μόνιμης μετανάστευσης στο αστικό κέντρο, β) ημερομισθιακής απασχόλησης στην πόλη με παράλ-

ληλη καλλιέργεια καπνού και γ) εποχικής μετανάστευσης σε χώρες της Ευρώπης. Έτσι, την αστικοποίηση του πληθυσμού της χώρας της δεκαετίας 1960-1970 δεν ακολούθησε παρά μόνο ετεροχρονισμένα η ορεινή περιοχή με καθυστέρηση δυο δεκαετιών (1980-1990) και αφού προηγουμένως κατάφερε να δημιουργήσει σχετικά ομοιογενείς πυρήνες εγκατάστασης στην πόλη της Ξάνθης (βόρεια ζώνη), καθώς και σε γύρω αγροτικές κοινότητες που έδιναν τη δυνατότητα καλλιέργειας καπνού (Χρύσα) και είχαν εν πολλοίς εγκαταλειφθεί από τους χριστιανούς κατοίκους τους.

Ο πρώτος πυρήνας μεταναστών στην Ξάνθη από την τοπική κοινότητα αποτελούνταν από εργάτες στον κατασκευαστικό τομέα, απ' όπου με το πέρασμα του χρόνου απέκτησαν τη φήμη τους ως "καλοί μάστορες". Το μεγαλύτερο, λοιπόν, μέρος τους απασχολήθηκε στο δευτερογενή ιδιωτικό τομέα (οικοδομή, βιομηχανία) και στον τριτογενή ιδιωτικό (εστιατόρια, ξενοδοχεία). Η σχέση με το χωριό καταγωγής, ωστόσο, παραμένει ισχυρή, ιδιαίτερα λόγω της ισχυρής εθνοτικής ενδογαμίας.

Για τους αγρότες που απασχολούνται με ημερομισθιακή σχέση εργασίας στην πόλη ενώ παράλληλα καλλιεργούν καπνό στο χωριό, η εισπραξη ενός ποσού σε καθημερινή βάση κατά την περίοδο απασχόλησης αποτελεί μια σημαντική συμβολή στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Η μισθωτή εργασία στην πόλη παρουσιάζει ομοιότητες με τη συμπληρωματική οικονομική δραστηριότητα, που είναι η εργασία στο δάσος. Τόσο για τους μεν όσο και για τους δε η παράλληλη δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από την τακτική εισπραξη ενός ποσού χρημάτων. Βεβαίως, η εργασία στην πόλη αποτελεί πιο εξατομικευμένη δραστηριότητα σε σχέση με το συνεταιρισμό της δασικής εργασίας όσον αφορά τουλάχιστον την υλοτόμηση. Έτσι, αν και η καπνοκαλλιέργεια παραμένει ως κυρίαρχη δραστηριότητα, τείνει, εντούτοις, να υποβαθμίζεται σε σχέση με εκχρηματισμένες μορφές εργασίας (δασικά έργα, εργασία στην πόλη).

Η εποχική μετανάστευση για οικονομικούς λόγους δεν αποτελεί ένα νεωτερισμό για τους κατοίκους της ορεινής κοινότητας της Χάβαρης. Εφαρμόζεται σταθερά από τους άνδρες ως μια σύντομη και αποδοτική δραστηριότητα που επιτρέπει στους έγγαμους να συμπληρώσουν το εισόδημα της καπνικής παραγωγής και στους άγαμους να αποταμιεύσουν ένα κεφάλαιο απαραίτητο για την ανέγερση κατοικίας (που αποτελεί, άλλωστε, υποχρέωσή τους σύμφωνα με την πατρογραμμική και πατροτοπική εγκατάσταση). Και για τις δύο ομάδες αποτελεί ένα είδος "ένταξης" στις συνθήκες της ελεύθερης αγοράς εργασίας που άλλοτε εντυπωσιάζει με τις παροχές της και άλλοτε απογοητεύει με τη σκληρότητα των όρων εισαγωγής που επιβάλλει. Η πρώτη μορφή εποχικής μετανάστευσης εμφανίστηκε όταν άρχισαν να εργάζονται ως ανειδίκευτο προσωπικό στα πλοία της ελληνικής εμπορικής ναυτίας με συμβόλαια έως έξι μήνες. Η κάμψη του τομέα αυτού στα μέσα της δεκαετίας του '80 λόγω του εισαγόμενου εργατικού δυναμικού (από Πακιστάν και

Φιλιππίνες) δημιούργησε φυγόκεντρες τάσεις προς άλλους τομείς δραστηριότητας, όπως η εποχική εργασία στον κατασκευαστικό τομέα (λεκανοπέδιο Αττικής), κυρίως, όμως, στη ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη του Πειραιά και της Ελευσίνας. Βέβαια, ο τομέας αυτός δεν είχε τη δυνατότητα να απορροφήσει το ολοένα αυξανόμενο ρεύμα ζήτησης εργασίας και οι διακυμάνσεις που παρουσίασε οδήγησαν σε μέγιστη κρίση και τελικά στο κλείσιμο της ναυπηγοεπισκευαστικής ζώνης του Περάματος.

Ένα νέο είδος εποχικής μετανάστευσης για εργασία σε πόλεις της Βόρειας Ευρώπης με λιμάνια και ναυπηγεία εμφανίστηκε το 1985-1990 και συνεχίζεται με ρυθμούς σταθερά ανοδικούς μέχρι και σήμερα. Η μεταναστευτική αυτή κίνηση αφορά τις χώρες Δανία, Γερμανία και Βέλγιο. Σε επιτόπια παρατήρησή μου στις πόλεις Temse και Sint. Nikolaas του Βελγίου γνώρισα για λίγο από κοντά τις συνθήκες ζωής εκτός ναυπηγείου, με φίλους που είχα γνωρίσει κατά την επιτόπια έρευνα στη Χάβαρη της Ξάνθης. Η ομαδική διαμονή σε ξενοδοχείο και η προετοιμασία του φαγητού τους από έλληνα μάγειρα –του μοναδικού, άλλωστε, εργαζόμενου που δεν προέρχεται από τη μειονότητα της Θράκης– είναι προσφορά της επιχείρησης που τους προσλαμβάνει. Εργάζονται σε 2 βάρδιες από τις επτά το πρωί έως τις έξι το απόγευμα η πρώτη, και από τις έξι το απόγευμα ως τις πέντε τα χαράματα η δεύτερη. Η εργασία τους συνίσταται στη συντήρηση παλαιών πλοίων και το βάψιμο νέων. Η συντήρηση αφορά δεξαμενόπλοια, ενώ η αφαίρεση της σκουριάς πραγματοποιείται με αμμοβολή. Εργάζονται στις δεξαμενές από δέκα ως είκοσι μέτρα χαμηλότερα από την επιφάνεια του νερού, δηλαδή στο βύθισμα του πλοίου, ενώ ο αέρας διοχετεύεται μηχανικά σε ειδικούς αναπνευστήρες που φορούν υποχρεωτικά. Ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται από ανάδοχη εταιρεία²⁴ η οποία αναθέτει σε άλλη εταιρεία την αναζήτηση υπεργολάβων σε τρίτες χώρες, όπως η Ελλάδα, η Πορτογαλία και πιο πρόσφατα η Αίγυπτος. Οι Έλληνες υπεργολάβοι παρακρατούν ένα ποσό από τους εργάτες (συνήθως αφορά τα ένσημα ασφάλισης), η δε αμοιβή την ώρα το 1992 ήταν 310 βελγικά φράγκα, ενώ η αεροπορική μεταφορά βαρύνει την εταιρεία. Σε κάθε περίπτωση η εργασία αυτή είναι ανθυγιεινή λόγω σκόνης και αναθυμιάσεων, αλλά αποδίδει σε τρεις μήνες τα χρήματα που εισπράττει μια οικογένεια με τέσσερα ενεργά μέλη σε ετήσια βάση –και αν, βέβαια, οι καιρικές συνθήκες ευνοήσουν την καλλιέργεια του καπνού. Πιο πρόσφατα οι εργασίες αφορούν και συντηρήσεις γεφυρών στη Δανία, εργασία επικίνδυνη λόγω ύψους και καιρικών συνθηκών.

Οι μισθωτές σχέσεις εργασίας στην πόλη, όμως, και κυρίως η εποχική απασχόληση ενός ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού σε συνθήκες δύσκολες δεν εγγυώνται εργασιακή

²⁴ Στις ευκαιρίες της παγκοσμιοποίησης και της νέας οικονομίας ως στόχου της περιφερειακής πολιτικής αναφέρεται (Κότιος, Τσέλιος, 2002: 81-82) η ανάληψη υπεργολαβιών από επιχειρήσεις αναπτυσσόμενων χωρών, οι μικτές παραγωγικές μονάδες, η διείσδυση σε νέες αγορές κ.ά. κάτι που αποτελεί μια πραγματικότητα σε μία μάλλον υποβαθμισμένη περιφέρεια της χώρας, δηλαδή τη Θράκη και πιο συγκεκριμένα σε μια υπό-περιοχή της περιφέρειας αυτής (ορεινά Ν. Ξάνθης).

σταθερότητα και εκφράζουν την αναδιάρθρωση των παραγωγικών δυνάμεων μ' ένα νέο τρόπο παραγωγής, που απαιτεί χαμηλό κόστος εργασίας για να αντεπεξέλθει σε συνθήκες διευρυμένου ανταγωνισμού.

Η χωρική προβολή της αναδιάρθρωσης αυτής επιβάλλει πλέον κινητικότητα και ευελιξία στις μορφές παραγωγικότητας ιδιαίτερα όταν δεν απαιτείται ειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Εξετάσαμε τέτοιες μορφές στο ανωτέρω παράδειγμα, όπου η γεωγραφική κινητικότητα των εργαζομένων εντείνεται (Ξάνθη, Πειραιάς, Β. Ευρώπη) και ακολουθεί την ευελιξία της νέας μορφής παραγωγικών σχέσεων, η οποία κατ' αρχήν υποτάσσει τις πρότερες μορφές (κτηνοτροφία, καπνός) και στη συνέχεια τις αναδιαρθρώνει με νέους προσανατολισμούς-συνθέσεις (όπως αγροτουριστικές μονάδες, προγράμματα "νέοι αγρότες", "νέοι κτηνοτρόφοι" κ.λπ.), ενώ συγχρόνως κατευθύνει το πλεόνασμα της εργατικής δύναμης εκεί όπου έχει αναπτύξει τις συνθήκες ζήτησης (π.χ. πόλεις-λιμάνια της πρώην Αν. Γερμανίας και της Ευρώπης γενικότερα).

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος μας στην παρούσα εργασία ήταν να αναδείξουμε την σχέση κοινωνικής μετάβασης με τις οικονομικές και κοινωνικές μορφές οργάνωσης της τοπικής κοινότητας. Έτσι, αφού αναδείξαμε τα θεωρητικά μας εργαλεία (θεωρία της μετάβασης: έννοιες της φαινομενικής και πραγματικής υπαγωγής, κοινωνιολογική θεωρία του χώρου: έννοιες της οικειοποίησης, της ερμηνευτικής ετεροκαθοριζόμενης παραμέτρου που αποτελεί ο χώρος, της έννοιας του κοινωνικού περιβάλλοντος-milieu), επεξεργαστήκαμε μια τυπολογία του χώρου λαμβάνοντας ως κέντρο την τοπική κοινωνία (περιφερική κοινωνία, κοινωνία αναφοράς, σύνολη περιβάλλουσα κοινωνία). Στη συνέχεια εξηγήσαμε τη μεθοδολογία προσέγγισης του εμπειρικού παραδείγματός μας αναδεικνύοντας τους περιορισμούς και τις νέες μεθοδολογικές θεωρήσεις, όπως εκφράζονται μέσα από τα κείμενα σύγχρονων αμερικανών ανθρωπολόγων (περιορισμός έμμεσου λόγου, αναστοχαστική περιγραφή των συνθηκών παραγωγής του εθνογραφικού κειμένου).

Όσον αφορά τη μεθοδολογική προσέγγιση του χώρου επιμείναμε στη διάκριση περιγραφικών και ερμηνευτικών εννοιών έτσι, ώστε μέσα από τις μορφολογικές αναλύσεις του δομημένου χώρου και την έννοια της πύκνωσης/διάκρισης ομάδων και δραστηριοτήτων, που εισηγείται η Σχολή του Σικάγο, να αναδείξουμε τη σύγχρονη κοινωνική δυναμική και τη συνέχεια/ασυνέχεια αγροτικού και αστικού χώρου.

Η σύνθεση μορφολογικής και κοινωνιολογικής προσέγγισης του χώρου μέσω της αναστοχαστικής περιγραφής των συνθηκών επιτόπιας μελέτης ανέδειξε τη διάσταση της εθνοτικής ετερότητας του γηγενούς πληθυσμού (Πομάκοι), της θρησκευτικής ετερότητας (μουσουλμάνοι) και της χωρικής ιδιαιτερότητας (διασυνοριακή περιοχή, πρώην επιτη-

ρούμενη Ζώνη). Η χωροταξική διάρθρωση της ορεινής κοινότητας σε συσχετισμό με τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές (πατρογραμμικότητα, ανδρο-πατροτοπικότητα, έμφυλος καταμερισμός της εργασίας) χαρακτηρίζει τη χωρική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα της τοπικής κοινωνίας.

Επιχειρήσαμε μια ανάλυση σε επίπεδο δομών η οποία αφορά το μετασχηματισμό της οικονομικής βάσης προς την κατεύθυνση της πραγματικής υπαγωγής σ' ένα νέο τρόπο παραγωγής, ο οποίος επιβάλλει παγκοσμίως αναδιάρθρωση των παραγωγικών δυνάμεων. Αναφερθήκαμε στη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και μια από τις μορφές ευέλικτης εργασίας που αυτή επιβάλλει (εποχική μετανάστευση). Η μετάβαση ανέδειξε τη διαφοροποίηση των παραδοσιακών ομάδων (καλλιεργητές καπνού, κτηνοτρόφοι) σε σχέση με αναδυόμενες ομάδες (αγρότες-μισθωτοί στην πόλη, εποχικοί μετανάστες) και αποκάλυψε τη ρήξη του ομοιογενούς μοντέλου οικονομίας και ζωής με την παράλληλη εμφάνιση ενός άλλου ετερογενούς.

Ένα σημείο που έχει ανάγκη περαιτέρω επεξεργασίας αφορά την τυπολογία του χώρου. Προέκυψε από την επιτόπια παρατήρηση και από την ανάλυση σε επίπεδο δομών και αναπαραστάσεων. Πλάι στις έννοιες της τοπικής, της περιφερικής, της κοινωνίας αναφοράς και της σύνολης περιβάλλουσας κοινωνίας αναδύεται η έννοια της *διεθνούς-παγκόσμιας κοινωνίας* η οποία ενέχει όλα τα προηγούμενα και αναφέρεται στη διεθνή και παγκόσμια οικονομία που είτε "εισβάλλει" στην τοπική κοινότητα με τους τρόπους που εξηγήσαμε, είτε αναδύεται ως ένα ευρύτερο πεδίο συνδιαλλαγής των κατοίκων της κοινότητας ή των μεταναστών τους στην πόλη και το εξωτερικό.

Η διεθνής-παγκόσμια κοινωνία μέσα σ' ένα περιβάλλον κινητικότητας ιδεών, αντιλήψεων, μορφών οικονομίας και ενοποιημένων μορφών πολιτικής προβάλλει ολοένα και συχνότερα είτε με τις μορφές οικονομικής και κοινωνικής ετερότητας, όπως δείξαμε, είτε με τις μορφές του ενοποιημένου χώρου μεταξύ Ελλάδος, Ευρωπαϊκής Ένωσης και διεθνούς περιβάλλοντος, είτε με τις μορφές ενός ευρύτερου πολιτισμικού χώρου κατασκευής και διανομής εικόνας που διακινείται μέσω δορυφορικής και διαδικτυακής σύνδεσης.

Έτσι όσον αφορά το πρώτο σημείο διαπραγματευθήκαμε μια σειρά δομικούς μετασχηματισμούς που βιώνει η τοπική κοινωνία σε επίπεδο οικονομίας και κοινωνικής οργάνωσης. Η ετερότητα στην διαδικασία αυτή αναδύεται μέσω της διεθνούς-παγκόσμιας κοινωνίας η οποία γίνεται ορατή μεταξύ άλλων μέσω της επιδότησης του καπνού, της άρσης της κρατικής παρέμβασης, της εξαγοράς από πολυεθνικές εταιρίες των βιομηχανιών επεξεργασίας καπνού, της αδυναμίας προσαρμογής μιας γενιάς καλλιεργητών, της εποχικής μετανάστευσης των ανδρών και της μετανάστευσης στα αστικά κέντρα ή την Ευρώπη.

Δευτερευόντως, η διεθνής-παγκόσμια κοινωνία ενοποιεί το χώρο μεταξύ της τοπικής κοινότητας και της διεθνούς "κοινότητας" αποδυναμώνοντας έμμεσα την σύνολη περιβάλουσα κοινωνία (Κράτος) ενώ γίνεται ορατή μεταξύ άλλων με την ενίσχυση των κάθε λογής υποδομών (συγκοινωνίες, υγεία, κ.ά.) στην ορεινή ζώνη, με τις επιδοτήσεις νέων γυναικών²⁵ και ανδρών για έναρξη επιχειρήσεων, με το δικαίωμα ελεύθερης μετανάστευσης, ευρωπαϊκής περίθαλψης στους μετανάστες κ.ά., ενώ διευρύνει τον χώρο εντάσσοντας "τόπους-ταμπού" του παρελθόντος όπως η Τουρκία και η Βουλγαρία (πρόσφατη διάνοιξη συνοριακού σταθμού με τη Βουλγαρία στο γειτονικό Νομό Δράμας και σχεδιασμένη διάνοιξη στο Νομό Ξάνθης).

Τέλος, η διεθνής-παγκόσμια κοινωνία αφορά τη δημιουργία ενός ενιαίου πολιτισμικού χώρου όπου οι δορυφορικές και διαδικτυακές συνδέσεις παίζουν κυρίαρχο ρόλο. Η δορυφορικοί δέκτες "δέχονται" προγράμματα στα τουρκικά, βουλγαρικά, ελληνικά ενώ μπορούν να συντονιστούν και σε προγράμματα άλλων γλωσσών του κόσμου. Δεν είναι τυχαίο ότι τα "παιδιά" από την τοπική κοινότητα που σπουδάζουν σε πανεπιστήμια πόλεων της Ελλάδος έχουν εφεύρει και μιλούν μεταξύ τους μια "εσπεράντο" γλώσσα με πομάκικα, ελληνικά και τουρκικά στοιχεία!

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γκέφου-Μαδιανού Δ. (1998) *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ. (1999) *Πολιτισμός και εθνογραφία: από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δαμιανάκος Σ. (2003) *Από τον χωρικό στον αγρότη. Η ελληνική αγροτική κοινωνία απέναντι στην παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών/Εξάντας
- Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επ.) (1977) *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Καυκαλάς Γ., Ανδρικοπούλου Ε. (2000) "Χωρικές επιπτώσεις των Ευρωπαϊκών Πολιτικών, Η ελληνική εμπειρία 1989-1999", Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων-Διεύθυνση Χωροταξίας και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Θεσσαλονίκη.

²⁵ Ανύπαρκο κατά το παρελθόν και πραγματικότητα σήμερα.

- Κοντονίκα Κ. (2002) "Ο Ηλίας, το γάλα και οι παχιές αγελάδες...", *εφημερίδα Οικονομική Καθημερινή*, Κυριακή 23 Ιουνίου, Αθήνα.
- Κασίμης Χ., Παπαδόπουλος Α.Γ. (1999) "Η διατήρηση της οικογενειακής Γεωργίας και η καπιταλιστική ανάπτυξη της Γεωργίας στην Ελλάδα: Μια κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας", στο Κασίμης Χ., Λουλούδης Λ. (επ.) *Υπαιθρος χώρα. Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*, Αθήνα: Πλέθρον/Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σσ. 85-114.
- Κότσιος Α., Τσέλιος Β. (2002) "Παγκοσμιοποίηση, νέα οικονομία και περιφερειακή ανάπτυξη", *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, 8(4) 67-86, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ηλεκτρονική πρόσβαση στο: http://www.prd.uth.gr/research/DP/2002/uth-prd-dp-2002-4_gr.pdf
- Λαμπριανίδης Λ. (1997) "Τοπική ανάπτυξη και περιοριστικές ρυθμίσεις: η περίπτωση της επιτηρούμενης ζώνης στα χωριά των Πομάκων της Ξάνθης", *Τόπος*, 13: 17- 47.
- Παπαδόπουλος Α. (2001) "Από το τοπικό στο παγκόσμιο: παγκοσμιοποίηση και τοπική ανάπτυξη", στο Ανθοπούλου Θ., Μωυσιδής Α. (επ.) *Από τον αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 217-248.
- Παπαταξιάρχης Ε. (1990) "Δια την σύστασιν και ωφέλειαν της κοινότητος του χωριού: Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια αιγαιακή κοινωνία", στο Κομνηνού Μ., Παπαταξιάρχης Ε. (επ.) *Κοινότητα, κοινωνία και ιδεολογία: ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματική των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 332-372.
- Φωτόπουλος Χ., Τζουβελέκας Ε., Λοϊζου Ε., Σέμος Α. (1999) "Κεφάλαιο 8^ο : Καπνός", στο Αποστολόπουλος Κ.Δ., Φωτόπουλος Χ.Β., (επ.) *Τα μεσογειακά προϊόντα ως παραδοσιακά ελληνικά προϊόντα και το μέλλον των μηχανισμών στήριξης τους*, Εθνικό Ίδρυμα Αγροτικής Έρευνας (Ε.Θ.Ι.Α.Γ.Ε.) – Ινστιτούτο Γεωργοοικονομικών και Κοινωνιολογικών ερευνών (Ι.Γ.Ε.Κ.Ε.) Αθήνα, Υπουργείο Γεωργίας, σσ. 184-207.

Ξενογλωσση

- Brunnbauer U. (2001) "The perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self' and the 'Other'", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21(1): 39-61.
- Clifford J. (1983) "On ethnographic authority", *Representations*, 1.
- Clifford J. (1988) *The Predicament of culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*, Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Clifford J. και Marcus E.G. (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Deliège R. (1992) *Anthropologie sociale et culturelle*, Bruxelles: De Boeck- Wesmael.
- Devisch R. (1992) "Belgique. L'anthropologie belge", στο Bonte P., Izard M. (eds) *Dictionnaire de l'Ethnologie et de l'Anthropologie*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Frangopoulos Y. (1994) "La minorité musulmane et les Pomaques de la Thrace: entre islam et ethnisme", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-iranien*, 17: 153-166.
- Frangopoulos Y. (1996) "*Une minorité musulmane en transition: Approche anthropologique des Pomaques grecs*", Thèse de Doctorat, Université Catholique de Louvain, Faculté des Sciences Economiques, Sociales et Politiques, Nouvelle série - No 273, Louvain-la-Neuve. CIACO.
- Geertz C. (1988) *Works and lives: The Anthropologist as an Author*, Cambridge: Polity Press.
- Godelier M. (1981) "D'un mode de production à l'autre: théorie de la transition", *Recherches Sociologiques*, XII(2): 161-195.
- Godelier M. (1987) "L'analyse des processus de transition", *Information sur les Sciences Sociales*, 26(2): 265- 283.
- Labrianidis, L. (2001) "'Internal frontiers' as a hindrance to development", *European Planning Studies*, 9(1): 85-103.
- Marcus G. και Fisher M. (1986) *Anthropology as Cultural critique: An experimental moment in the Human Sciences*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Marmarinos A. (1995) 'The coffeehouse as a locus of social intercourse', *Ανθρωπολογία του Χώρου*, 1^η Διεθνής Συνάντηση Σύρου, Αθήνα, Εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης Ε.Μ.Π., σσ. 246-255.
- Photiadis J. (1972) "Stavroupolis Revisited : The restudy of a mountainous Greek village", *Greek Review of Social Research*, pp. 138-162.
- Photiadis J. (1976) "Changes in the social organisation of a Greek village", *Sociologia Ruralis*, 16(1-2): 25-40.
- Remy J. (1975) "Espace et theorie sociologique. Problématique de la recherche", *Recherches Sociologiques*, no 3 : 279-293., και στο Remy J., Leclercq E. (1998) "*Sociologie urbaine et rurale. L'espace et l'agir*", entretiens et textes présentés par E. Leclercq, Paris, Montréal, Québec: L' Harmattan, σσ. 89-102.
- Remy J. και Voyé L. (1982) *La ville et l'urbanisation*, Bruxelles: Cabay.
- Remy J. και Voyé L. (1992) *La ville: vers une nouvelle définition ?*, Paris: L'Harmattan.
- Remy J., Voyé L., Servais E. (1978) *Produire ou reproduire ? I. Conflits et transaction sociale*, Bruxelles,: Vie Ouvrière.

- Vernier B. (1977) " Rapport de parenté et rapports de domination. Etude de cas : représentation mythique du monde et domination masculine chez les Pomaques ; 2. L' ordre social des aines Canacares a Carpathos et sa reproduction", thèse de 3eme cycle a l' Ecole Pratique de Hautes Etudes (EPHE) Paris (ανέκδοτο).
- Vernier B. (1981) "Représentation mythique du monde et domination masculine chez les Pomaques grecs", *Greek Review of Social Research*, ειδικό τεύχος, σσ. 122-142.
- Vernier B. (2003) "Galimessé 1966-1997, L'invention de nouvelles formes de flirt chez les Pomaques musulmans de Grèce: structures, histoire et stratégies", *Travail, genre et sociétés*, 9: 137-170.

Ιωάννης Φραγκόπουλος

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης • Αγία Βαρβάρα, 591 00 Βέροια,
email: yfrago@uth.gr, yfrago@plandevol.auth.gr

Ανάπτυξη Εφαρμογών Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης: Πολιτική και χωρικές συσχετίσεις

Ευάγγελος Ασπρογέρακας

Δρ., Εντεταλμένος Διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Η δημόσια διοίκηση, προσαρμοζόμενη στις απαιτήσεις της σύγχρονης οικονομίας, υιοθετεί σταδιακά εφαρμογές Τεχνολογίας Πληροφορικής και Επικοινωνιών. Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την πολιτική ανάπτυξης των εφαρμογών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης αλλά και τον τρόπο που η χρήση τους επηρεάζεται και καθορίζει χωρικά δεδομένα. Συγκεκριμένα, διερευνάται η σχετική πολιτική της ΕΕ, η πορεία και το επίπεδο ανάπτυξης των εφαρμογών στην Ελλάδα και η γεωγραφική κατανομή της χρήσης σε μια προσπάθεια να εντοπισθούν χωρικές συσχετίσεις. Συνολικά, η προσπάθεια φαίνεται να βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο, εξυπηρετώντας στόχους που σχετίζονται με τη μείωση του κόστους και την αμεσότητα παροχής υπηρεσιών. Απώτερος στόχος εμφανίζεται η συνεισφορά των ηλεκτρονικών εφαρμογών στη βελτίωση των διαδικασιών διακυβέρνησης ως προς τη δημοκρατικότητα και τη συνεκτικότητά τους, χωρίς ωστόσο να είναι διακριτή η πολιτική και οι μηχανισμοί επίτευξής του. Οι ροές που αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα της χρήσης των συγκεκριμένων εφαρμογών συμβάλλουν στην κινητικότητα των υπηρεσιών και επηρεάζουν τη δικτύωση του χώρου συσχετιζόμενες με χωρικά χαρακτηριστικά όπως η προσβασιμότητα, η πολυδιάσπαση, η αστικότητα και οι οικονομικές δραστηριότητες.

Λέξεις Κλειδιά

Διακυβέρνηση, διαδίκτυο, Τεχνολογία Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), δίκτυα.

Development of electronic Governance applications: Policy and Spatial Correlations

Public administration, in the process of adjusting to the requirements of contemporary economy is gradually adopting applications of Information and Communications Technology. This paper is both about the policy concerning the development of electronic Governance applications and about the way their use is affected by and determines spatial features. More specifically, what is investigated in the paper has to do with the relevant EU policy, the course and the level of development of these applications in Greece and the geographical distribution of their use in order to detect any possible spatial correlations. Viewed as a whole, this attempt seems to be at a premature stage serving goals related mostly with cost reduction and the immediacy of services provision. The ultimate goal seems to be the contribution of electronic applications to the improvement of governance procedures as far as their democratic nature and cohesion is concerned. However, the policy and the mechanisms of achieving this goal are not really distinct. The flows developed by the use of the specific applications contribute to the mobility of services and they also affect space interconnectivity as they correlate with spatial features such as accessibility, multi-fragmentation, urbanity and economic function.

Keywords

Governance, internet, Information and Communications Technology, networks.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η παρούσα εργασία αφορά στη συμβολή της Τεχνολογίας Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) και ειδικότερα των εφαρμογών ηλεκτρονικής-Διακυβέρνησης (ηΔ) στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και στη διαδικασία δικτύωσης του χώρου. Η ΤΠΕ αποτελεί μέρος των τεχνολογιών υποδομής (infrastructural technologies), τυγχάνει δηλαδή ευρείας χρήσης πέρα από τον αρχικό κλάδο. Μπορεί να αξιοποιηθεί σε τομείς όπως η υγεία και πρόνοια, η προστασία του περιβάλλοντος και οι μεταφορές, συμβάλλοντας έτσι στη γενική ανάπτυξη και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου.

Διακρίνονται δύο βασικοί στόχοι. Αρχικά, γίνεται διερεύνηση των δυνατοτήτων συμβολής της ΤΠΕ στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης όπως προκύπτει από την ανάπτυξη και χρήση εφαρμογών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Ενώ ο όρος κυβέρνηση (government) αποδίδει την επικράτηση της κρατικής εξουσίας οργανωμένης θεσμικά και ιεραρχικά μέσω της λειτουργίας δημόσιων οργανισμών και γραφειοκρατικών διαδικασιών,

ο όρος διακυβέρνηση (governance) αναφέρεται στην εμφάνιση επικαλυπτόμενων και περίπλοκων σχέσεων οι οποίες εμπλέκουν οργανισμούς εξωτερικούς του πολιτικού χώρου (Painter και Goodwin 1995). Σε κείμενα της ΕΕ αποδίδονται 5 βασικές αρχές της καλής διακυβέρνησης (CEC, 2001: 10-11):

- *ανοικτή*: οι αρχές και διαδικασίες οφείλουν να είναι διαθέσιμες και κατανοητές στο ευρύ κοινό,
- *συμμετοχική*: στη διαμόρφωση και εφαρμογή πολιτικών είναι απαραίτητη η ευρεία συμμετοχή των πολιτών,
- *λογοδοτική-υπεύθυνη*: οι ρόλοι των οργανισμών οφείλουν να είναι ξεκάθαροι έτσι ώστε να είναι δυνατή η ανάληψη ευθύνης από μέρους τους,
- *αποτελεσματική*: οι πολιτικές πρέπει να είναι αποτελεσματικές και σύγχρονες των καταστάσεων που καλούνται να αντιμετωπίσουν, βασισμένες σε ξεκάθαρους στόχους,
- *συνεκτική*: οι διαδικασίες διακυβέρνησης πρέπει να συμβάλλουν στη συνοχή των πολιτικών και δράσεων κάνοντας άμεσα κατανοητή τη λειτουργία και τους στόχους τους.

Ο όρος ηλεκτρονική διακυβέρνηση, όπως έχει καθιερωθεί, παραπέμπει (ΥΠΟΙΟ, 1999, 2002) στη διαδικασία προσαρμογής των διαδικασιών λειτουργίας της κυβέρνησης στα πλαίσια ευρύτερων κοινωνικό-οικονομικών αλλαγών των μεταφορτικών προτύπων παραγωγής (Piove και Sabel, 1984). Τίθεται το ερώτημα κατά πόσο οι εφαρμογές αυτές αποτελούν απλώς έναν αμεσότερο τρόπο επαφής του πολίτη με υπηρεσίες του δημοσίου και μηχανισμό επίστευσης των διοικητικών διαδικασιών ή πρόκειται για ένα διαφορετικό τρόπο προσέγγισης και λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης στο πλαίσιο των αρχών καλής διακυβέρνησης. Απάντηση στο ερώτημα αναμένεται να προκύψει μέσω βιβλιογραφικής διερεύνησης με στόχο την ανάλυση και αξιολόγηση της σχετικής πολιτικής και της χρήσης των υπηρεσιών στην ΕΕ και ειδικότερα στην Ελλάδα.

Στη συνέχεια, επιχειρείται η αναγνώριση γεωγραφικών παραμέτρων στη χρήση εφαρμογών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης με στόχο τη γενικευμένη αξιολόγηση χωρικών εκφάνσεων των άυλων ροών που παράγει η ανάπτυξη των εφαρμογών ως προϊόντων της ΤΠΕ.

Οι αυξημένες δυνατότητες και η μείωση του κόστους των εφαρμογών ΤΠΕ αναμένεται να αλλάξει τον τρόπο που λειτουργεί η οικονομία, δομείται η κοινωνία και αναπτύσσεται ο πολιτισμός, επαναπροσδιορίζοντας τις χωρικές εκφάνσεις τους (Crang, 2000· Graham, 1997, 1995· Winger, 1997). Σημαντική ως προς τα αποτελέσματα που επιφέρει στη λειτουργία της οικονομίας συνολικά θα πρέπει να θεωρείται η επίδραση των εφαρμογών ΤΠΕ στη δικτύωση του οικονομικού χώρου (Asprogerakas και Ioannou, 2007)

που κατά τους Graham και Marvin (2002: 305) οδηγεί στη διαμόρφωση ενός "οικονομικού αρχιπελάγους" όπου οριζόντιες, πολλές φορές, διεθνικές συνδέσεις υπερτερούν των κάθετων σχέσεων μεταξύ πόλης και περιφέρειας. Μέσω της ανάπτυξης τηλεπικοινωνιακών υποδομών, τη συγκρότηση δικτύων τηλεματικής και τη χρήση τεχνολογικών εφαρμογών, επιβάλλεται ένας διαφορετικός τρόπος θεώρησης του χώρου ο οποίος αποσυντίθεται για να επανοργανωθεί μέσω των δικτύων, μορφώνοντας την έννοια του "ηλεκτρονικού χώρου". Σημασία δεν έχει η θέση στο χώρο αλλά η θέση στην ιεραρχία του δικτύου ή η δυνατότητα πρόσβασης (Ασπρογέρακας, 2002· Graham και Marvin 2002· Little, 2000· Σκάγιαννης, 1999). Σταδιακά, οργανώνεται ένα δυναμικό σύστημα, το οποίο ο Castells (1997: 412) προσδιορίζει ως το "χώρο των ροών", δηλαδή μια "υλική οργάνωση των ταυτόχρονων κοινωνικών πρακτικών που λειτουργούν μέσα από ροές". Ο ίδιος περιγράφει το σύστημα αυτό ως αποτελούμενο από τρεις "επάλληλες στρώσεις" (layers) υλικών υποστηρικτικών δομών (Castells, 1997: 412-413):

- *Το δίκτυο των μεταφορών και κυρίως των τηλεπικοινωνιών.* Η τεχνολογική υποδομή που συνθέτει τα επικοινωνιακά δίκτυα ορίζει τη νέα δομή του χώρου, όπως ο σιδηρόδρομος καθόρισε τις οικονομικές ενότητες και τις εθνικές αγορές της βιομηχανικής εποχής.
- *Τους κόμβους, ή συμβολές.* Ο χώρος των ροών στηρίζεται σε ένα ηλεκτρονικό δίκτυο το οποίο όμως συνδέει συγκεκριμένους τόπους με ιδιαίτερα κοινωνικά, πολιτισμικά, φυσικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά. Ορισμένοι τόποι έχουν το ρόλο των συμβολών (hubs), δηλαδή κέντρων συντονισμού των διαδράσεων μεταξύ των στοιχείων του δικτύου ενώ άλλοι λειτουργούν ως κόμβοι στρατηγικών λειτουργιών του δικτύου.
- *Τη χωρική οργάνωση των κυρίαρχων διευθύνοντων ελίτ.* Ο χώρος των ροών δεν αποτελεί τη μόνη δομή χωρικής οργάνωσης της κοινωνίας, αλλά είναι η κυρίαρχη δομή καθώς αντιστοιχεί στη χωρική δομή των κυρίαρχων συμφερόντων και λειτουργιών της.

Η αναγνώριση γεωγραφικών παραμέτρων στη χρήση εφαρμογών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης επιδιώκει να σκιαγραφήσει χαρακτηριστικά της ηλεκτρονικής δικτύωσης του ελληνικού χώρου και ταυτόχρονα να επιδείξει χωρικής φύσεως ιδιαιτερότητες στη δεκτικότητα των νέων μορφών διακυβέρνησης όπως εκφράζονται μέσω της λειτουργίας ηλεκτρονικών εφαρμογών. Θα αποκαλυφθεί έτσι η θέση και ο τρόπος ανάπτυξης των "κόμβων" του δικτυωμένου χώρου και η γεωγραφία των πιθανών ανισοτήτων στη διαμόρφωσή του. Η αξιολόγηση των χωρικών παραμέτρων στην ανάπτυξη και χρήση των εφαρμογών ηΔ θα προκύψει μέσα από τη μελέτη περίπτωσης των ηλεκτρονικών εφαρμογών φορολογίας στην Ελλάδα οι οποίες αναδείχθηκαν από την έρευνα ως οι πλέον δημοφιλείς.

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΠΕ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΕ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Η υιοθέτηση τεχνολογικών καινοτομιών συνδέεται άμεσα με την προσπάθεια βελτίωσης της παραγωγικότητας και αύξησης των κερδών σε συνθήκες ανταγωνισμού (Castells, 1997). Με την αναγνώριση της ανάγκης βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της Ευρωπαϊκής οικονομίας, στόχος που τέθηκε με τη στρατηγική της Λισσαβόνας, οι κυβερνήσεις ανέλαβαν σημαντικό ρόλο δράσης στην προσπάθεια αυτή. Αρχικά κάνοντας καλύτερη χρήση των παραδοσιακών εργαλείων βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας, της φορολογίας, των δαπανών σε E&T, εκπαίδευση και υποδομές καθώς και των ρυθμιστικών κανονισμών λειτουργίας της οικονομίας. Αναγνωρίζεται ωστόσο και η σημασία της ανταγωνιστικότητας της ίδιας της δημόσιας διοίκησης προς την κατεύθυνση της παροχής υπηρεσιών με συνέπεια και αποτελεσματικότητα, προωθώντας παράλληλα την καινοτομία ως πολιτική (IDABC, 2005).

Στην περίπτωση της δημόσιας διοίκησης στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ¹, έγινε αντιληπτό από τη δεκαετία του 1990 ότι η ΤΠΕ και ειδικότερα οι εφαρμογές ηΔ είναι δυνατό να αποτελέσουν σημαντικό εργαλείο για τη συνολικά καλύτερη απόδοσή της (CEC, 2004· Cave και Walshok, 1999). Είναι φανερό ότι υπήρξε γενική καθυστέρηση στη βελτίωση της τεχνολογικής υποδομής του δημοσίου και ειδικότερα στην εκμετάλλευση των ΤΠΕ με βασικό εργαλείο το διαδίκτυο. Τα αίτια μπορούν να αναζητηθούν στον τρόπο λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης.

Η υιοθέτηση πρακτικών που σχετίζονται με τη χρήση τεχνολογικά προηγμένων εφαρμογών προϋποθέτει την εξοικείωση του κοινού με την τεχνολογία. Καθώς οι δημόσιοι οργανισμοί απευθύνονται συνήθως στο σύνολο των πολιτών ή σε διευρυμένες πληθυσμιακές ομάδες, ήταν απαραίτητη προϋπόθεση η ευρεία αποδοχή της εισαγωγής τεχνολογικών εφαρμογών στην καθημερινότητα και η δυνατότητα χρήσης τους από όσο το δυνατό μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Ακόμα και σήμερα ο μέσος όρος πρόσβασης των νοικοκυριών της ΕΕ25 στο διαδίκτυο, βασική πλατφόρμα εφαρμογών ηΔ, παραμένει σε ποσοστό χαμηλότερο του 50% (ΠΚτΠ, 2005: 5), ενώ συνολικά τα τεχνολογικά δίκτυα, με αιχμή τους τα δίκτυα πληροφοριών, παρουσιάζουν τάση χωρικής επιλεκτικότητας που ευνοεί τα μεγάλα αστικά κέντρα (Hall, 2002, 2000).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), όπως και ο ΟΟΣΑ, έχουν ασχοληθεί εκτενώς τα τελευταία χρόνια με το θέμα της εισαγωγής πρακτικών με βάση την ΤΠΕ στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, διαθέτοντας σημαντικά ποσά για την προώθηση συγκεκριμένων προγραμμάτων (Dai, 2003). Η ΕΕ δε διαθέτει θεσμοθετημένο όργανο με την αρμοδιό-

¹ Για σχετικά παραδείγματα εφαρμογών βλ. ενδεικτικά για την Ευρώπη: EPAN, 2004· IAP, 2002 και για τις ΗΠΑ: IAB, 2003.

τητα οργάνωσης της πολιτικής για την ηΔ. Την ευθύνη επωμίζεται το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημόσιας Διοίκησης (EPAN²), στο πλαίσιο του οποίου συνεδριάζουν τακτικά οι υπεύθυνοι δημόσιας διοίκησης των χωρών μελών, σε επίπεδο υπουργών ή γενικών διευθυντών.

Η αρχική αναφορά στις πρακτικές ηΔ χρονολογείται στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας (Μάρτιος 2000), στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας "eEurope 2002", εντασσόμενη στο ευρύτερο πρόγραμμα "Κοινωνία της Πληροφορίας". Το σχέδιο ενεργοποίησης της πρωτοβουλίας (CEC, 2000) περιλαμβάνει δράσεις εφαρμογής πρακτικών ηΔ με ιδιαίτερα στενά χρονικά περιθώρια υλοποίησής τους. Στο κείμενο αποτίμησης της εφαρμογής της (CEC, 2003α: 19) εκτιμάται ότι οι αρχικοί στόχοι επιτεύχθηκαν, επισημαίνεται ότι βασικές λειτουργίες ηΔ έχουν εφαρμοστεί και ζητείται συνεργασία μεταξύ των υπεύθυνων φορέων και αναδιοργάνωση των "βοηθητικών εργασιών γραφείου" (back office) για την περαιτέρω ανάπτυξη των πρακτικών.

Συνέχεια της προσπάθειας υπήρξε η πρωτοβουλία "eEurope 2005" που παρουσιάστηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Σεβίλλης (Ιούνιος 2002). Από τα σημαντικά σημεία του σχεδίου εφαρμογής (CEC, 2002) αποτελεί η επισήμανση της ανάγκης αξιοποίησης της συσσωρευμένης πληροφορίας του δημόσιου τομέα. Συνολικά, η πρωτοβουλία eEurope συνέθεσε μια συγκεκριμένη στρατηγική ως προς τους στόχους της ΕΕ στην ανάπτυξη πρακτικών ηΔ, ωστόσο, δεν οργάνωσε κάποιο κανονιστικό πλαίσιο εφαρμογής ενώ η χρηματοδότηση των προτεινόμενων δράσεων παρέμεινε ανεξάρτητη της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας (Alabau, 2004).

Μόλις στο τέλος του 2003 επιχειρείται από την ΕΕ μια πρώτη οργάνωση θέσεων συνολικής πολιτικής για την ηΔ (CEC, 2003β). Περιελάμβανε ένα συνεκτικό χάρτη δράσεων για την ηΔ οι οποίες ήταν προγραμματισμένες ή υπό εξέλιξη, καθώς και νέες δράσεις (π.χ. διαχείριση ταυτότητας, επόμενο στάδιο των πανευρωπαϊκών υπηρεσιών, ενίσχυση της ανταλλαγής των βέλτιστων πρακτικών, αξιοποίηση κοινών προσεγγίσεων, κ.λπ.) με στόχο τη στήριξη και ενίσχυση του έργου προς την κατεύθυνση νέων σχετικών πρωτοβουλιών.

Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση ορίζεται ως (CEC, 2003β) "η αξιοποίηση των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών στη δημόσια διοίκηση, σε συνδυασμό με οργανωτικές αλλαγές και νέες δεξιότητες, ώστε να βελτιωθούν η παροχή δημοσίων υπηρεσιών και οι δημοκρατικές διαδικασίες καθώς και να ενισχυθεί η υποστήριξη των πολιτικών που ασκεί το δημόσιο". Αναφέρεται ως μέσο για την επίτευξη "ορθής διακυβέρνησης" με βασική κατεύθυνση τη βελτίωση της παραγωγικότητας και την προσφορά εξατομικευμένων υπηρεσιών για όλους, με ανοικτό και διαφανή τρόπο. Τον Απρίλιο του 2006 διατυπώνονται 5 βασικοί στόχοι του σχεδίου δράσης (action plan) της κοινότητας για την ηΔ (CEC, 2006):

² European Public Administration Network, από το τέλος του 2004 μετονομάστηκε σε EUPAN (βλ. ιστοσελίδα: <http://www.eupan.org>).

- Συμμετοχή όλων των πολιτών στις εφαρμογές ηΔ ως το 2010.
- Επίτευξη αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας μέσω της διαφάνειας, υπευθυνότητας, και συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα.
- Εφαρμογή-διάθεση ορισμένων υπηρεσιών κλειδιών για πολίτες και επιχειρήσεις.
- Δυνατότητα στους πολίτες και τις επιχειρήσεις να ωφεληθούν από εύκολη, ασφαλή, πιστοποιημένη πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες σε όλη την Ευρώπη.
- Ενίσχυση της συμμετοχικότητας και των δημοκρατικών μηχανισμών, με διάθεση ως το 2010 των κατάλληλων και αποτελεσματικών εργαλείων για συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Συνολικά, και όπως προκύπτει και από σχετική έρευνα αξιολόγησης του A. Alabau (2004) η ΕΕ δε διαθέτει μια συνολικά συνεκτική, υλοποιήσιμη και βιώσιμη στρατηγική για την υποστήριξη της χρήσης της ΤΠΕ στη δημόσια διοίκηση. Παρατηρείται ότι η προσέγγιση που ακολουθείται χαρακτηρίζεται από μεγαλεπήβολους στόχους (Στρατηγική της Λισσαβόνας, πρωτοβουλία "eEurope") και μικρά προγράμματα (eTEN, IDA, eGOV, ...). Ανάμεσά τους απουσιάζει η στρατηγική που θα εξασφάλιζε τη συνοχή της πολιτικής και τη λειτουργία των προγραμμάτων εις όφελος των συνολικών επιδιώξεων.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΤΠΕ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Έρευνα με αντικείμενο συγκεκριμένες μελέτες περίπτωσης, χωρών της ΕΕ (EPAN, 2004), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, συνολικά, η χρήση ΤΠΕ στη δημόσια διοίκηση είναι δυνατό να βελτιώσει τις προσφερόμενες υπηρεσίες, μειώνοντας το κόστος παροχής τους. Επίσης, η χρήση του διαδικτύου για τη δημοσιοποίηση στοιχείων βελτιώνει την απόδοση δημόσιων οργανισμών καθώς αυξάνει την υπευθυνότητά τους (Meijer, 2007).

Οι δημόσιοι οργανισμοί ωφελούνται άμεσα από την υιοθέτηση εφαρμογών ηΔ, χωρίς να χρειάζεται ταυτόχρονα σημαντική βελτίωση ή αλλαγή της οργάνωσης των εργασιών γραφείου, ιδιαίτερα στην περίπτωση υπηρεσιών με μεγάλη ζήτηση. Για τους μεμονωμένους πολίτες, οι ωφέλειες από τις επενδύσεις σε εφαρμογές ηΔ παραμένουν περιορισμένες. Οι επιχειρήσεις ωφελούνται περισσότερο καθώς, συνήθως, έχουν συχνότερες επαφές με τη δημόσια διοίκηση ενώ, παράλληλα, η αναμενόμενη μείωση των διοικητικών περιορισμών και των γραφειοκρατικών καθυστερήσεων αντιστοιχεί σε άμεση μείωση του κόστους παραγωγής (EPAN, 2004).

Ανεξάρτητες έρευνες (Pina *et al.*, 2006· Komito, 2005· Dai, 2003) γύρω από τις εφαρμογές ΤΠΕ στη δημόσια διοίκηση επισημαίνουν τους περιορισμούς ως προς τα αποτε-

λέσματα της εν δυνάμει αξιοποίησής τους. Η ΤΠΕ λειτουργεί ως εργαλείο υλοποίησης εντός προϋπάρχοντων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δομών χωρίς να αποτελεί μέσο προαγωγής δημοκρατικών διαδικασιών ή να επηρεάζουν, εξ ορισμού και βραχυπρόθεσμα, τη σχέση πολίτη-κράτους. Για παράδειγμα, η έρευνα των Pina *et al.* (2006) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ΤΠΕ δεν είναι δυνατό να ενισχύσει τη δημοσιονομική αξιοπιστία του δημόσιου τομέα σε βαθμό μεγαλύτερο από τον προβλεπόμενο από νομικές ή θεσμικές δεσμεύσεις. Η αποτελεσματικότητα της ηΔ θα εξαρτηθεί από το βαθμό ένταξης στη διαδικασία αναμόρφωσης των διοικητικών δομών και την ένταση αυτής (Pina *et al.*, 2006). Οι διαδικασίες αλλαγών της οργάνωσης και των συνηθειών είναι χρονοβόρες, ενώ αναμένεται να αντιμετωπισθούν προβλήματα στην προσαρμογή των οργανισμών της διοίκησης (CEC, 2003β: 9). Όταν η χρήση των εφαρμογών δε συνδυάζεται με αλλαγές στην οργάνωση των εργασιών γραφείου οι ωφέλειες είναι ποιοτικά περιορισμένες και αφορούν κυρίως στην ταχύτητα και στο κόστος παροχής των υπηρεσιών (IDABC, 2005· EPAN, 2004).

Ο Gil-Garcia (2007) αναγνωρίζει δύο χαρακτηριστικά στη δυναμική ανάπτυξης των εφαρμογών ηΔ:

- η διαδικτυακή παρουσία της δημόσιας διοίκησης εξελίσσεται σε περισσότερο ολοκληρωμένες και διαδραστικές εφαρμογές,
- ως γενική αρχή, οι τοπικές αρχές ακολουθούν την κεντρική διοίκηση στην υιοθέτηση προηγμένων τεχνολογικά εφαρμογών.

Η εξέλιξη των εφαρμογών ηΔ αναφέρεται από τους Finger και Pecoud (2003: 8) ως μια δυναμική διαδικασία ενίσχυσης της διάδρασης μεταξύ φορέων (ιδιωτών και διοίκησης), σε διαφορετικά επίπεδα (τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό) και διαφορετικές λειτουργίες (ανάπτυξη κανονισμών, έλεγχος, διαμόρφωση πολιτικής). Σταδιακά, η προσπάθεια ανάπτυξης νέων εφαρμογών στρέφεται προς πρότυπα που επιτρέπουν τη συμμετοχή μη κρατικών φορέων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και διαμόρφωσης πολιτικής σε όλα τα επίπεδα της διοίκησης, με τη χρήση λογισμικών διαβούλευσης και ηλεκτρονικής ψήφου (Keskinen, 2004· Bouras *et al.*, 2003· Carlitz και Gunn, 2002). Υπάρχουν σχετικά παραδείγματα εφαρμογών όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο (Liptrott, 2006) και την Ιρλανδία (Komito, 2005b), ωστόσο, στο σύνολό τους οι προσπάθειες παραμένουν σε ερευνητικό ή πιλοτικό στάδιο ανάπτυξης και χρήσης.

Μια συνολικά αισιόδοξη άποψη για το μέλλον αναδεικνύει τις εφαρμογές ηΔ σε φορέα δομικών αλλαγών της δημόσιας διοίκησης με στόχο τη γενικότερη ποιοτική αναβάθμιση της λειτουργίας του δημοσίου. Οι προκλήσεις που προκύπτουν προς αυτή την κατεύθυνση αφορούν στο σχεδιασμό πέρα από βραχυπρόθεσμους στόχους, στην κινητοποίηση και συνεργασία της διοίκησης των παραγωγικών φορέων και της ακαδημαϊκής κοινότητας, στη συνειδητοποίηση του εύρους της διαφοροποίησης που μπορεί να συναντηθεί

στην πολιτική και διοικητική κουλτούρα, στην εξασφάλιση σύγκλισης των συστημάτων και δομών και ταυτόχρονα στην αποφυγή της μη επιθυμητής και άλλωστε μη δυνατής απόλυτης συστηματοποίησης των ροών (EIPA, 2003).

Για την επίτευξη των στόχων αυτών, απαραίτητη προϋπόθεση, εκτός της μεταβολής των δομών και σχέσεων εντός της δημόσιας διοίκησης, θεωρείται η ανθρωποκεντρική δομή του συστήματος σε αντίθεση με την αρχικά διαφαινόμενη προσέγγιση που αναδεικνύει κυρίως το ρόλο της τεχνολογίας. Ο ρόλος της τεχνολογίας οφείλει να είναι επικεντρωμένος στην ανάπτυξη και διαχείριση γνώσης και όχι στη διαχείριση πληροφορίας. Να υποστηρίζει δηλαδή συστήματα αλληλεπιδράσεων έντασης γνώσης και όχι απλώς αυτοματοποίησης διαδικασιών (EIPA, 2003). Οι στόχοι αυτοί δεν έχουν αποκτήσει επιχειρησιακό χαρακτήρα, ωστόσο, αποτελούν διατυπωμένη κατεύθυνση για τη διαμόρφωση των μηχανισμών ηΔ σε μακροπρόθεσμη βάση. Τονίζεται ότι "τα οφέλη της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης υπερβαίνουν κατά πολύ τα αρχικά επιτεύγματα των ηλεκτρονικά παρεχόμενων δημόσιων υπηρεσιών" (CEC, 2003β: 29). Διαφοροποιείται έτσι η διαδικασία υιοθέτησης πρακτικών ηΔ από τις απλές εφαρμογές της ΤΠΕ στη δημόσια διοίκηση.

4. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην Ελλάδα, η υλοποίηση δράσεων σχετικών με τις εφαρμογές ΤΠΕ στη δημόσια διοίκηση εντάσσεται κυρίως στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για την Κοινωνία της Πληροφορίας (ΕΠ ΚτΠ) στο πλαίσιο του 3^{ου} Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Τα βασικά σημεία της σχετικής πολιτικής παρουσιάζονται στο κείμενο της "Λευκής Βίβλου", "Η Κοινωνία της Πληροφορίας στην Ελλάδα: Στρατηγική και Δράσεις" (ΥΠΟΙΟ, 1999) το οποίο αποτέλεσε τη βάση για την πρόταση στο Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006 και το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα το οποίο ενέκρινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Απρίλιο του 2000.

Συνοψίζοντας την πολιτική που σχετίζεται με τις πρακτικές διακυβέρνησης (ΥΠΟΙΟ 2002: 6), επισημαίνεται ότι οι νέες τεχνολογίες αποτελούν "σημαντικό εργαλείο για τη δημιουργία σύγχρονου δημοκρατικού κράτους" μέσω του εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης και τη βελτίωση των σχέσεων κράτους-πολίτη. Η ανάπτυξη εφαρμογών ΤΠΕ έχει ως βασικούς στόχους τη δημιουργία ενός ενιαίου περιβάλλοντος λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης μέσω της δικτύωσης των υπηρεσιών, τη μετατροπή και διάθεση της υπάρχουσας πληροφορίας σε ψηφιακή μορφή, τη δημιουργία και συντήρηση βάσεων δεδομένων, την υποστήριξη της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, την παροχή πληροφοριών και τη διάδοση της πρακτικής ηλεκτρονικών συναλλαγών με τους πολίτες και τις επιχειρήσεις. Τα βασικά χαρακτηριστικά-στόχοι που αποδίδονται στο ηλεκτρονικό κράτος είναι "διαφάνεια" και

"συμμετοχικότητα" (ΥΠΟΙΟ, 2002: 9). Ωστόσο, στο επίπεδο αυτό δεν είναι διατυπωμένη η διαδικασία επιχειρησιακής υλοποίησης της πολιτικής και οι στόχοι παραμένουν μάλλον γενικοί χωρίς ξεκάθαρο περιεχόμενο.

Το πρόγραμμα ΚτΠ χρηματοδοτεί κυρίως την ανάπτυξη βασικών υποδομών (80%) και σε μικρότερο βαθμό (16%) τη βελτίωση των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού³. Η γεωγραφική κατανομή του προϋπολογισμού των ενταγμένων στο πρόγραμμα έργων καταδεικνύει την πλεονεκτική θέση στην οποία περιέρχονται οι μητροπολιτικές περιοχές και οι μεγάλες πόλεις και τη σχετική ομοιομορφία ως προς τις επενδύσεις στο υπόλοιπο της χώρας⁴. Συγκεκριμένα, και ως τον Απρίλιο του 2006, οι νομοί της Αττικής και της Θεσσαλονίκης παρουσίαζαν τα υψηλότερα συνολικά ποσά ως προς τους προϋπολογισμούς των ενταγμένων έργων. Στην αμέσως επόμενη κατηγορία κατατάσσονται οι νομοί Αχαΐας, Ηρακλείου, Λάρισας και Δωδεκανήσων. Υστερούν ως προς την τιμή του δείκτη ορισμένοι ορεινοί νομοί της ενδοχώρας (Γρεβενών, Κιλκίς, Καστοριάς, Ευρυτανίας) και της Δυτικής Ελλάδας (Λευκάδας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Θεσπρωτίας). Ο εκσυγχρονισμός της Δημόσιας Διοίκησης και η οργάνωση και ανάπτυξη εφαρμογών ηΔ εντάσσεται κυρίως στο 2^ο άξονα που αφορά στην εξυπηρέτηση του πολίτη και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής ο οποίος και φέρει τη μεγαλύτερη βαρύτητα ως προς το ποσοστό της προβλεπόμενης χρηματοδότησης (περίπου 40%).

5. ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΜΕΣΩ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ

Η πορεία της ανάπτυξης εφαρμογών ηΔ από την ελληνική διοίκηση παρουσιάζει μια σχετικά σταθερή πρόοδο τα τελευταία χρόνια. Σε σχετική έρευνα (Hahamis *et. al.*, 2005) διαπιστώνεται η σχετική καθυστέρηση των τοπικών αρχών σε σχέση με την πρόοδο του κεντρικού κράτους, γεγονός το οποίο συμφωνεί με τις επιστημονικές του Gil-Garcia (2007). Η ίδια έρευνα αναφέρει ως βασικά εμπόδια της προσπάθειας την έλλειψη εξοικείωσης του ανθρώπινου δυναμικού με τις νέες τεχνολογίες και την ανεπαρκή διαχείριση των σχετικών προγραμμάτων (Hahamis *et. al.*, 2005). Πρέπει να σημειωθεί ότι τα ελληνικά νοικοκυριά διαθέτουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε ποσοστό 24%, σημαντικά μικρότερο του μέσου όρου για την ΕΕ25 (49%) και ΕΕ15 (55%) (ΠΚτΠ, 2005β).

Αναλύοντας τη χωρική κατανομή των νοικοκυριών με πρόσβαση στο διαδίκτυο, προκύπτει, όπως ίσως ήταν αναμενόμενο, ότι οι αστικές περιοχές υπερτερούν παρουσιάζοντας στις περισσότερες περιφέρειες της χώρας μεγαλύτερα ποσοστά από τις ημιαστικές και

³ έχοντας συνολικό προϋπολογισμό €2.675.974.859, Πηγή: ΥΠΟΙΟ, ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www3.mnec.gr/ergorama/operational_data_docs/poroi/tomeaka/ktp.xls (Ημερομηνία Αναφοράς 28.02.2007).

⁴ Πηγή (πρόσβαση 13.04.2007): <http://www3.mnec.gr/ergorama/xartografikes/nomo/KTP.jpg>

αγροτικές (Πίνακας 1). Η Αθήνα (36,4%) και η Θεσσαλονίκη (29,9%) παρουσιάζουν τιμές σημαντικά αυξημένες σε σχέση με το μέσο όρο για τη χώρα (24%). Σε επίπεδο περιφερειών, υψηλότερες είναι οι τιμές του δείκτη των αστικών περιοχών για το Ν. Αιγαίο (25,6%) και την Κρήτη (25,1%), με την περιφέρεια της Αττικής να ακολουθεί (23,0%). Στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές υψηλή τιμή παρουσιάζεται στις περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας (20,0%), Αττικής (19,9%) και Ν. Αιγαίου (19,3). Τα μικρότερα ποσοστά πρόσβασης στις αστικές περιοχές παρουσιάζει η περιφέρεια Πελοποννήσου (14,7%) και στις ημιαστικές / αγροτικές η Δ. Ελλάδα (6,7%). Τα ποσοστά του δείκτη φαίνεται να είναι ανεξάρτητα του ΑΕΠ των περιφερειών.

Πίνακας 1. Ποσοστό νοικοκυριών με πρόσβαση στο διαδίκτυο ανά περιφέρεια

Περιφέρειες	Συνδεδεμένα νοικοκυριά (%)	
	Αστικά	Ημιαστικά / Αγροτικά
Ανατολική Μακεδονία / Θράκη	19.1	10.6
Αττική	23.0	19.9
Βόρειο Αιγαίο	18.4	18.4
Δυτική Ελλάδα	19.3	6.7
Δυτική Μακεδονία	19.7	20.0
Ήπειρος	21.0	16.9
Θεσσαλία	19.1	14.7
Ιόνια Νησιά	21.8	11.3
Κεντρική Μακεδονία	15.2	13.4
Κρήτη	25.1	10.9
Νότιο Αιγαίο	25.6	19.3
Πελοπόννησος	14.7	15.1
Στερεά Ελλάδα	17.7	11.1
Αθήνα	36.4	
Θεσ/νίκη	29.9	
Ελλάδα (μ.ο.)	24	

Πηγή: ΠΚΤΠ, 2005β

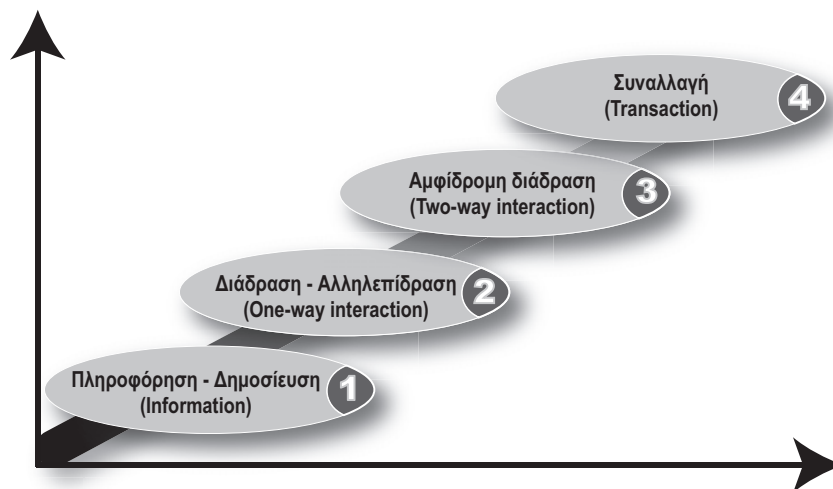
Για την εκτίμηση του βαθμού εξυπηρέτησης πολιτών αλλά και επιχειρήσεων από τις ηλεκτρονικές εφαρμογές της δημόσιας διοίκησης, η ΕΕ έχει θεσπίσει ετήσια σχετική

έρευνα⁵. Για τις χώρες που συμμετέχουν στην έρευνα εκτιμάται η διάθεση και χρήση μέσω ηλεκτρονικών διαδικτυακών εφαρμογών συνολικά 20 υπηρεσιών, 12 διαθέσιμων στους πολίτες και 8 σε επιχειρήσεις.

Η δυνατότητα εξυπηρέτησης ως προς τις υπηρεσίες αυτές διακρίνεται σε τέσσερα επίπεδα (Σχήμα 1) τα οποία καθορίζονται από το βαθμό επιγραμμικής (on-line) διαθεσιμότητάς τους (CEC 2005):

- *Πληροφόρηση–Δημοσίευση (Information)*: Επιγραμμική διάθεση της απαραίτητης πληροφορίας για την εκκίνηση της διαδικασίας παροχής της υπηρεσίας.
- *Διάδραση–Αλληλεπίδραση (One-way interaction)*: ιστότοπος, προσβάσιμος από το κοινό, δίνει τη δυνατότητα κτήσης υλικού σε μη ηλεκτρονική μορφή (φόρμες προς εκτύπωση) για την εκκίνηση της διαδικασίας παροχής της υπηρεσίας.
- *Αμφίδρομη διάδραση (Two-way interaction)*: ιστότοπος, προσβάσιμος από το κοινό, δίνει τη δυνατότητα ηλεκτρονικής διάθεσης επίσημης ηλεκτρονικής φόρμας για την εκκίνηση της διαδικασίας παροχής της υπηρεσίας. Στο στάδιο αυτό είναι απαραίτητη η δυνατότητα επιβεβαίωσης της ταυτότητας του ενδιαφερόμενου.
- *Συναλλαγή (Transaction)*: ιστότοπος, προσβάσιμος από το κοινό, δίνει τη δυνατότητα πλήρους διάθεσης της υπηρεσίας περιλαμβανομένης της απόδοσής της. Καμιά άλλη μορφή "επαφής" με τη δημόσια υπηρεσία δεν είναι απαραίτητη.

Σχήμα 1: Επίπεδα ηλεκτρονικής εξυπηρέτησης δημόσιων υπηρεσιών

Πηγή: CEC, 2005

⁵ Η 5^η σχετική έρευνα (2004) αφορά στο σύνολο των 25 μελών της ΕΕ καθώς και στις χώρες Ισλανδία, Νορβηγία, Ελβετία.

Τα αποτελέσματα της έρευνας για τις συγκεκριμένες υπηρεσίες, όπως προσφέρονται από τους δημόσιους οργανισμούς στην Ελλάδα, είναι διαθέσιμα από το Παρατηρητήριο για την ΚΤΠ (2007). Όπως φαίνεται και στο σχετικό πίνακα (Πίνακας 2), στο ανώτερο επίπεδο (4^ο) βρίσκονται οι υπηρεσίες Καταβολής Φόρου Εισοδήματος και Καταχώρησης Αυτοκινήτου από τους πολίτες, ενώ για τις επιχειρήσεις, οι υπηρεσίες Φορολογίας, καταβολής ΦΠΑ και κοινωνικών εισφορών. Η κατηγορία κοινωνικών εισφορών αναφέρεται κυρίως στις διαθέσιμες από το ΙΚΑ ηλεκτρονικές υπηρεσίες στα πλαίσια της προσπάθειας για μείωση της φυσικής παρουσίας του συναλλασσόμενου εργοδότη στις υπηρεσίες του Ιδρύματος.

Πίνακας 2. Ηλεκτρονική διαθεσιμότητα βασικών δημόσιων υπηρεσιών (2006)

α/α	Πολίτες	επίπεδο	α/α	Επιχειρήσεις	επίπεδο
1	Φόρος εισοδήματος	4	1	Κοινωνικές εισφορές	4
2	Εύρεση εργασίας	3	2	Φορολογία	4
3	Κοινωνική ασφάλιση	2	3	ΦΠΑ	4
4	Προσωπικά έγγραφα	2	4	Σύσταση εταιρείας	2
5	Καταχώρηση αυτοκινήτου	4	5	Στατιστικά δεδομένα	3
6	Οικοδομική άδεια	1	6	Δηλώσεις στα τελωνεία	2
7	Δήλωση στην αστυνομία	1	7	Περιβαλλοντικές άδειες	2
8	Δημόσιες βιβλιοθήκες	1	8	Δημόσιες προμήθειες	1
9	Πιστοποιητικά	3			
10	Ανώτερη εκπαίδευση	2			
11	Υπηρεσίες υγείας	1			
12	Αλλαγή Διεύθυνσης <i>(Στην Ελλάδα δεν υπάρχει υποχρέωση κοινοποίησης στις αρχές)</i>				

Πηγή: ΠΚΤΠ, 2007

Η διαθεσιμότητα των υπηρεσιών αυτών ηλεκτρονικά, τοποθετεί την Ελλάδα στη 16^η θέση μεταξύ 18 χωρών της Ευρώπης (ΕΕ15+3) με το σχετικό δείκτη να φτάνει στο 62% (Πίνακας 3) και στην ίδια θέση ως προς τις υπηρεσίες με πλήρη διαθεσιμότητα on-line με τιμή δείκτη 30%. Είναι αξιοσημείωτο ότι στη δεύτερη περίπτωση ο δείκτης παρέμεινε σταθερός την περίοδο 2002-2004 και μειώθηκε το 2006.

Η χρήση των υπηρεσιών από το κοινό κρίνεται ικανοποιητική μόνο στην περίπτωση των επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα το 8% των πολιτών χρησιμοποιεί το διαδίκτυο στις συναλλαγές του με το δημόσιο, έναντι του 81% των επιχειρήσεων. Η τιμή δείκτη για τις

χώρες της ΕΕ είναι μόλις 18%. Το υψηλό ποσοστό χρήσης του διαδικτύου από επιχειρήσεις αποδίδεται κατά βάση στη χρήση του ηλεκτρονικού συστήματος φορολογίας TAXIS.net, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η έρευνα αφορά σχετικά μεγάλες επιχειρήσεις (με περισσότερους από 10 εργαζόμενους) (ΠΚτΠ, 2005).

Πίνακας 3. Επιγραμμική (OnLine) διαθεσιμότητα δημόσιων υπηρεσιών στις χώρες της ΕΕ (15+3), 2001-2006

OnLine διαθεσιμότητα υπηρεσιών (%)					Πλήρης OnLine διαθεσιμότητα υπηρεσιών (%)						
	2006	2004	2003	2002	2001		2006	2004	2003	2002	2001
A	95	87	83	56	40	A	83	72	68	20	15
S	90	89	87	87	61	S	74	74	67	67	28
NOR	90	82	75	66	63	NOR	72	56	47	35	35
UK	89	84	71	62	50	UK	71	59	50	33	24
F	85	74	73	63	49	F	65	50	45	35	15
FIN	85	83	80	76	66	DK	63	58	72	61	32
DK	85	81	86	82	59	FIN	61	67	61	50	33
IRL	84	84	86	85	68	P	60	40	37	32	32
P	83	68	65	54	37	I	58	53	45	35	15
I	80	72	59	57	39	E	55	55	50	40	30
E	79	73	68	64	50	NL	53	32	26	21	5
NL	79	70	65	54	37	IRL	50	50	56	50	22
ISL	78	76	56	53	38	ISL	47	50	28	28	11
B	74	67	58	47	23	D	47	47	40	35	20
D	74	66	52	48	40	B	47	35	35	25	32
EL	62	61	54	52	39	EL	30	32	32	32	11
CH	62	60	55	49	-	L	25	20	15	5	5
L	60	53	47	32	15	CH	11	6	0	0	-

Πηγή: CEC, 2005, 2006b

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας (ΠΚτΠ, 2005), μόλις το 12% των χρηστών του διαδικτύου – άτομα 35-44 ετών, ανώτατης μόρφωσης– χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να αντικαταστήσουν κάποιες προσωπικές επαφές ή επισκέψεις σε δημόσιες υπηρεσίες. Αν και το 46% των χρηστών πιστεύουν ότι είναι πιθανό να εκμεταλλευτούν τη δυνατότητα αυτή στο μέλλον, ένα σχεδόν αντίστοιχο ποσοστό χρηστών (41%) διάκειται αρνητικά και επικαλείται, κατά σειρά προτεραιότητας, λόγους που αφορούν κυρίως:

- απουσία προσωπικής επαφής,
- αβεβαιότητα για προστασία και ασφάλεια στοιχείων,
- πολυπλοκότητα της συγκεκριμένης χρήσης και
- έλλειψη άμεσης ανταπόκρισης.

Σημειώνεται ότι το προφίλ των χρηστών που διάκεινται θετικά περιλαμβάνει άτομα ανώτατης μόρφωσης, κατοίκους της περιοχής των Αθηνών, ενώ οι χρήστες που διάκεινται αρνητικά είναι νεότεροι (16-24 ετών), κάτοικοι αστικών κέντρων και ημιαστικών/αγροτικών περιοχών.

6. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΧΡΗΣΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

6.1. Η ηλεκτρονική υπηρεσία TAXISNET

Οι ηλεκτρονικές υπηρεσίες εξυπηρέτησης φορολογούμενων είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς ως εφαρμογές ηΔ. Απευθύνονται σε συγκεκριμένη ομάδα πολιτών με σταθερή σχέση και επαναλαμβανόμενες συναλλαγές με τη δημόσια διοίκηση, εξασφαλίζοντας σταθερή, κρίσιμη μάζα χρηστών, γεγονός το οποίο αποτελεί ίσως και τη βασική παράμετρο επιτυχίας παρόμοιων προγραμμάτων σε κράτη της ΕΕ. Συνολικά στην Ευρώπη παρατηρείται συνεχής διεύρυνση της διαφοράς των δεικτών λειτουργίας μεταξύ εφαρμογών που δημιουργούν εισόδημα για το δημόσιο και των υπολοίπων (CEC, 2005). Υπολογίζεται⁶ ότι οι πολίτες των χωρών-μελών της ΕΕ εξοικονομούν 7 εκατ. ώρες το χρόνο από την ηλεκτρονική υποβολή των φορολογικών τους δηλώσεων, ενώ οι επιχειρήσεις της ΕΕ εξοικονομούν περίπου € 10 για κάθε ηλεκτρονική υποβολή ΦΠΑ.

Στην Ελλάδα οι υπηρεσίες οι σχετικές με τη φορολογία πολιτών και επιχειρήσεων είναι διαθέσιμες μέσω του ιστοτόπου TAXISnet (www.taxisnet.gr) της **Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων (ΓΓΠΣΣ)** του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών. Οι προσπάθειες αυτές υλοποιούνται με χρηματοδότηση του προγράμματος "Κλεισθένης", του 2^{ου} ΚΠΣ και του ΕΠ ΚτΠ. Ως βασικοί στόχοι φέρονται η βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών προς όλους τους συναλλασσόμενους με το Υπουργείο, η αποτελεσματική υποστήριξη της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, η αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής και η μείωση των δημόσιων δαπανών. Μέσω της εφαρμογής του TAXISnet είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν πράξεις που αντικαθιστούν τη φυσική παρουσία στις αρμόδιες υπηρεσίες και συγκεκριμένα:

⁶ Η έρευνα διενεργήθηκε το 2004 σε δείγμα 19.896 πολιτών και 28.332 επιχειρήσεων της ΕΕ και αποσκοπούσε στο να διαπιστώσει την πρόοδο στον τομέα της ηΔ στα πλαίσια της πρωτοβουλίας eEurope. Η έρευνα είναι διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση (τελευταία πρόσβαση 18/02/06): http://europa.eu.int/egovernment_research

- Να υποβληθεί δήλωση φορολογίας εισοδήματος από πολίτες (Ε1, Ε2, Ε3, Ε9 και ειδικό ενημερωτικό σημείωμα).
- Να υποβληθούν περιοδικές δηλώσεις ΦΠΑ από πολίτες και επιχειρήσεις.
- Να υποβληθούν τριμηνιαίοι ανακεφαλαιωτικοί πίνακες ενδοκοινοτικών αποκτήσεων/παραδόσεων (δηλώσεις VIES) από πολίτες και επιχειρήσεις.
- Πολίτες και επιχειρήσεις που το επιθυμούν να αποκτήσουν κωδικούς πρόσβασης για τις λοιπές Ηλεκτρονικές Υπηρεσίες της ΓΓΠΣ (e-Εισόδημα, e-ΚΒΣ, Έκδοση πιστοποιητικών, και e-Οχήματα).

Στην προσπάθεια προσδιορισμού χωρικών παραμέτρων στη χρήση των εφαρμογών του taxisnet χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία χρήσης της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων του Υπουργείου Οικονομίας & Οικονομικών στα οποία περιλαμβάνονται (ΥΠΟΙΟ, 2006):

- Οι εγγεγραμμένοι στις ηλεκτρονικές υπηρεσίες χρήστες ανά ΔΟΥ
- Οι δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν εντός του Απριλίου 2006 (δηλώσεις 1ου τριμήνου για τις μικρές επιχειρήσεις και τους ελεύθερους επαγγελματίες, και δηλώσεις Μαρτίου 2006 για τις επιχειρήσεις που τηρούν βιβλία Γ' κατηγορίας του ΚΒΣ).
- Ο αριθμός των παραπάνω δηλώσεων που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά (ανά ΔΟΥ).

Τα στοιχεία αφορούν στις ΔΟΥ όλης της Ελλάδας (εκτός των ΔΟΥ Πλοίων Πειραιά και Αγ. Αθανασίου Θεσσαλονίκης που δεν εξυπηρετούνται από το σύστημα TAXIS), συνολικά 280 (Πίνακας 4). Η χωρική αρμοδιότητα των ΔΟΥ αφορά κατά κανόνα περιοχή που αντιστοιχεί στη διοικητική διαίρεση των πρώην επαρχιών. Ορισμένα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα, Βόλος, Ηράκλειο, Ιωάννινα, Καβάλα) διαθέτουν περισσότερες από μια ΔΟΥ.

Πίνακας 4. Συνολικά στοιχεία χρήσης εφαρμογής TAXISnet (Απρίλιος 2006)

Χρήστες λοιπών υπηρεσιών (περιλαμβάνονται οι χρήστες ΦΠΑ)	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο Δηλώσεων ΦΠΑ με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ ίδιας περιόδου που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	
			Αριθμός	Ποσοστό (%)
1.492.140	744.364	832.487	429.771	51,62

Πηγή: ΥΠΟΙΟ, 2006

6.2. Κατανομή χρήσης σε επίπεδο νομού

Στον Πίνακα 5 εμφανίζονται τα στοιχεία χρήσης των υπηρεσιών TAXISnet σε επίπεδο νομού. Διακρίνονται δύο δείκτες χρήσης:

- δείκτης συγκέντρωσης χρηστών (ποσοστό χρηστών στο συνολικό πληθυσμό), ενδεικτικός της γενικής εισχώρησης της χρήσης της εφαρμογής στον πληθυσμό,
- ποσοστό των δηλώσεων ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά ως δείκτης χρήσης της εφαρμογής από τους επαγγελματίες και τις επιχειρήσεις.

Με εξαίρεση τη Μαγνησία και το νομό Λάρισας, οι νομοί που περιλαμβάνουν τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας παρουσιάζουν δείκτη συγκέντρωσης χρηστών πάνω από το μέσο όρο (Θεσσαλονίκης, Ηρακλείου, Καβάλας, Αττικής) ή πολύ κοντά σε αυτόν (Αχαΐας). Το ίδιο συμβαίνει με τους 8 από τους 12 καθαρά νησιωτικούς νομούς της χώρας, που καταλαμβάνουν και τις 4 πρώτες θέσεις του σχετικού πίνακα (Πίνακας 5). Ποσοστό ίσο και μεγαλύτερο του μέσου όρου εμφανίζουν οι περισσότερο δημοφιλείς τουριστικοί προορισμοί (Κυκλάδες, Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Δωδεκάνησα, Χαλκιδική, Κρήτη). Τα χαμηλότερα ποσοστά (οι 10 νομοί με τη μικρότερη τιμή του δείκτη) συναντώνται κυρίως σε ορεινούς νομούς της ενδοχώρας (Φλώρινα, Γρεβενά, Αρκαδία, Ευρυτανία) και σε περιοχές με παράδοση στον πρωτογενή τομέα (Φωκίδα, Αιτωλοακαρνανία, Ηλεία).

Στην περίπτωση του ποσοστού δήλωσης ΦΠΑ, οι παράμετροι που εξασφαλίζουν υψηλές επιδόσεις δε φαίνεται να διαφοροποιούνται σημαντικά. Δείκτη πάνω από το μέσο όρο παρουσιάζουν νομοί πάνω στον αναπτυξιακό άξονα "S" της χώρας (Αχαΐας, Αττικής, Πιερίας, Θεσ/νίκης, Ξάνθης, Καβάλας, Ροδόπης), νομοί που διαθέτουν μεγάλα αστικά κέντρα (Θεσ/νίκης, Ηράκλειο, Αθήνα, Πάτρα, Καβάλα) και 6 από τους 12 καθαρά νησιωτικούς νομούς. Μεγάλη σταθερότητα ως προς τις τιμές των δεικτών παρουσιάζει η Κρήτη όπου οι ηλεκτρονικές υπηρεσίες φαίνεται να έχουν εισχωρήσει ουσιαστικά στην παραγωγική διαδικασία, γεγονός που αποδίδεται και στη συνολική ανάπτυξη των υπηρεσιών που σχετίζονται με τις ΤΠΕ στα αστικά κέντρα του νησιού (Ασπρογέρακας, 2004).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των ενδονομαρχιακών διαφοροποιήσεων. Επιλέχθηκαν οι νομοί των Πόλεων Μεσαίου Μεγέθους (ΠΟΜΕΜ: Πάτρα, Ηράκλειο, Ιωάννινα, Βόλος, Λάρισα, Καβάλα⁷) και στη συνέχεια συγκεντρώθηκαν και αναλύθηκαν τα στοιχεία για τις αστικές και μη περιοχές. Σε όλες τις περιπτώσεις, εκτός του Ν. Λάρισας, η πρωτεύουσα παρουσιάζει δείκτη χρήσης από επαγγελματίες μεγαλύτερο από το μέσο του νομού (Πίνακες 6 και 7). Ωστόσο, το υψηλότερο ποσοστό συναντάται σε ΔΟΥ εκτός της πρωτεύουσας του νομού. Στους νομούς που υπάρχουν τουριστικές περιοχές (Χερσόνησος Ηρακλείου, Σκιάθος Μαγνησίας) οι ΔΟΥ που τις εξυπηρετούν παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά.

⁷ Πρόκειται για τις πόλεις με πληθυσμό πάνω από 60.000 κατοίκους εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης, όπως προσδιορίζονται στο Ασπρογέρακας, 2003.

Πίνακας 5. Κατανομή Χρηστών εφαρμογής TAXISnet ανά νομό

Νομός	Χρήστες λοιπών υπηρεσιών (περιλαμβάνονται οι χρήστες ΦΠΑ)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (Πραγματικός, ΕΣΥΕ, 2001)	ΔΕΙΚΤΗΣ	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο Δηλώσεων ΦΠΑ με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ ίδιας περιόδου που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
ΡΟΔΟΠΗΣ	11.376	110.828	10,26%	5.769	5.401	4.413	81,71
ΡΕΘΥΜΝΟΥ	11.937	81.936	14,57%	7.101	7.174	5.299	73,86
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	10.391	39.015	26,63%	5.547	5.522	3.995	72,35
ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	179.158	1.057.825	16,94%	83.669	83.724	59.616	71,21
ΠΙΕΡΙΑΣ	19.409	129.846	14,95%	10.209	10.140	6.719	66,26
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	17.383	104.894	16,57%	9.980	10.448	6.505	62,26
ΔΩΔ/ΝΗΣΟΥ	37.823	190.071	19,90%	19.155	20.002	11.618	58,08
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	46.571	292.489	15,92%	22.226	24.298	13.953	57,42
ΑΤΤΙΚΗΣ	580.535	3.761.810	15,43%	264.760	286.485	163.787	57,17
ΚΥΚΛΑΔΩΝ	24.248	112.615	21,53%	15.023	16.459	9.355	56,84
ΞΑΝΘΗΣ	9.154	101.856	8,99%	5.413	6.232	3.489	55,99
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	23.330	111.975	20,84%	12.790	13.446	7.415	55,15
ΑΧΑΪΑΣ	41.700	322.789	12,92%	18.986	21.058	11.578	54,98
ΚΑΒΑΛΑΣ	22.947	145.054	15,82%	10.840	11.802	6.218	52,69
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	10.161	76.319	13,31%	5.594	6.389	3.303	51,70
ΕΒΡΟΥ	14602	149354	9,78%	8984	9909	5114	51,61
ΗΜΑΘΙΑΣ	17.681	143.618	12,31%	9.040	9.980	4.984	49,94
ΔΡΑΜΑΣ	11.927	103.975	11,47%	6.814	7.241	3.610	49,85
ΧΑΝΙΩΝ	19.646	150.387	13,06%	11.751	13.451	6.576	48,89
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	21.339	170.239	12,53%	11.546	12.896	6.274	48,65
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	13.732	138.047	9,95%	9.004	9.681	4.372	45,16
ΦΩΚΙΔΑΣ	3.422	48.284	7,09%	2.015	2.326	1.037	44,58
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	7.561	53.483	14,14%	5.088	5.749	2.539	44,16
ΣΑΜΟΥ	6.412	43.595	14,71%	3.889	4.596	2.027	44,10
ΚΙΛΚΙΣ	9.514	89.056	10,68%	5.254	5.974	2.556	42,79
ΓΡΕΒΕΝΩΝ	3.156	37.947	8,32%	2.004	2.379	1.011	42,50
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	18.203	154.624	11,77%	8.796	10.758	4.555	42,34
ΛΑΡΙΣΙΑΣ	31.516	279.305	11,28%	16.324	19.284	8.068	41,84
ΛΕΣΒΟΥ	12.720	109.118	11,66%	6.329	8.469	3.542	41,82
ΕΥΒΟΙΑΣ	28.539	215.136	13,27%	13.421	16.689	6.881	41,23
ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ	11.417	105.770	10,79%	7.207	8.756	3.437	39,25
ΧΙΟΥ	5.674	53.408	10,62%	3.374	4.213	1.652	39,21
ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ	15.816	178.771	8,85%	8.944	10.911	4.087	37,46
ΒΟΙΩΤΙΑΣ	11.498	131.085	8,77%	7.281	8.264	3.060	37,03
ΠΕΛΛΑΣ	15.211	145.797	10,43%	9.185	10.508	3.732	35,52
ΣΕΡΡΩΝ	18.152	200.916	9,03%	11.068	12.969	4.523	34,88
ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	13.018	129.541	10,05%	6.123	7.548	2.574	34,10
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	15.919	176.876	9,00%	8.896	11.316	3.772	33,33
ΚΟΖΑΝΗΣ	21.193	155.324	13,64%	9.892	11.331	3.775	33,32
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	23.031	206.995	11,13%	12.611	15.726	5.039	32,04
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	6.274	39.488	15,89%	3.682	4.576	1.153	25,20
ΗΛΕΙΑΣ	14.169	193.288	7,33%	6.786	9.721	2.441	25,11
ΑΙΤΩΛ/ΝΙΑΣ	15.759	224.429	7,02%	9.374	13.816	3.437	24,88
ΑΡΚΑΔΙΑΣ	7.190	102.035	7,05%	4.582	6.368	1.431	22,47
ΛΑΚΩΝΙΑΣ	7.294	99.637	7,32%	4.357	6.543	1.424	21,76
ΠΡΕΒΕΖΑΣ	4.062	59.356	6,84%	1.922	3.047	639	20,97
ΑΡΤΑΣ	7.632	78.134	9,77%	4.210	5.419	1.067	19,69
ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	4.506	46.091	9,78%	2.840	5.117	974	19,03
ΦΛΩΡΙΝΑΣ	4.580	54.768	8,36%	2.454	3.896	563	14,45
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	2.405	22.506	10,69%	1.378	3.248	469	14,44
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	1.247	32.053	3,89%	877	1.232	113	9,17
ΣΥΝΟΛΟ	1.492.140	10.961.758	13,61%	744.364	832.487	429.771	51,62

Πηγή: ΥΠΟΙΟ, 2006, ίδια επεξεργασία

Πίνακας 6. Σύνολο Ηλεκτρονικών Δηλώσεων ΦΠΑ στις ΠΟΜΕΜ

Περιγραφή ΔΟΥ	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Β' ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	7.502	8.191	4.755	58,05
Α' ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	8.364	9.283	5.476	58,99
ΣΥΝΟΛΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	15.866	17.474	10.231	58,55
Β' ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	5.878	6.418	3.141	48,94
Α' ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	4.703	5.134	2.925	56,97
ΣΥΝΟΛΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	10.581	11.552	6.066	52,51
Β' ΚΑΒΑΛΑΣ	2.915	3.210	1.876	58,44
Α' ΚΑΒΑΛΑΣ	2.404	2.700	1.438	53,26
ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΒΑΛΑΣ	5.319	5.910	3.314	56,07
ΙΩΝΙΑ ΒΟΛΟΥ	1.739	2.400	634	26,42
Β' ΒΟΛΟΥ	4.415	5.217	1.902	36,46
Α' ΒΟΛΟΥ	3.738	4.647	1.542	33,18
ΣΥΝΟΛΟ ΒΟΛΟΥ	9.892	12.264	4.078	33,25
Γ' ΛΑΡΙΣΑΣ	2.713	3.303	1.307	39,57
Β' ΛΑΡΙΣΑΣ	4.265	5.165	2.068	40,04
Α' ΛΑΡΙΣΑΣ	3.548	4.388	1.774	40,43
ΣΥΝΟΛΟ ΛΑΡΙΣΑΣ	10.526	12.856	5.149	40,05
Γ' ΠΑΤΡΩΝ	4.632	5.265	2.646	50,26
Β' ΠΑΤΡΩΝ	4.135	4.536	2.561	56,46
Α' ΠΑΤΡΩΝ	5.223	5.548	3.172	57,17
ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΤΡΑΣ	13.990	15.349	8.379	54,59

Πηγή: ΥΠΟΙΟ, 2006, ίδια επεξεργασία

Καθώς το συγκεκριμένο τμήμα της έρευνας αφορά στη συμπεριφορά επαγγελματιών και επιχειρήσεων, δεν πρέπει να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο μεγάλο μέρος αυτής της κατηγορίας χρηστών να εξυπηρετείται σε υπηρεσίες λογιστικής από επαγγελματίες του αστικού κέντρου της περιοχής οι οποίοι δεν έχουν άμεση πρόσβαση στις τοπικές ΔΟΥ και άρα είναι πιθανότερο να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο. Σε κάθε περίπτωση είναι φανερό ότι το διαδίκτυο αυξάνει την κινητικότητα των υπηρεσιών και συγκεκριμένα τη διαθεσιμότητα από απόσταση.

Πίνακας 7. Σύνολο Ηλεκτρονικών Δηλώσεων ΦΠΑ στις ΔΟΥ επιλεγμένων νομών

Περιγραφή ΔΟΥ	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
ΛΙΜΕΝΑ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	2.785	2.742	1.923	70,13
ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ	807	982	581	59,16
Α' ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	8.364	9.283	5.476	58,99
Β' ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	7.502	8.191	4.755	58,05
ΜΟΙΡΩΝ	1.615	1.733	783	45,18
ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ	859	935	336	35,94
ΚΑΣΤΕΛΙΟΥ ΠΕΔΙΑΔΟΣ	294	432	99	22,92
<i>ΣΥΝΟΛΟ Ν. Ηρακλείου</i>	<i>22,226</i>	<i>24,298</i>	<i>13,953</i>	<i>57,42</i>
ΕΛΑΣΣΩΝΑΣ	2.046	2.116	1.199	56,66
ΤΥΡΝΑΒΟΥ	1.741	1.863	949	50,94
ΦΑΡΣΑΛΩΝ	1.113	1.196	608	50,84
Α' ΛΑΡΙΣΑΣ	3.548	4.388	1.774	40,43
Β' ΛΑΡΙΣΑΣ	4.265	5.165	2.068	40,04
Γ' ΛΑΡΙΣΑΣ	2.713	3.303	1.307	39,57
ΔΕΣΚΑΤΗΣ	365	536	28	5,22
ΑΓΙΑΣ	533	717	135	18,83
<i>ΣΥΝΟΛΟ Ν. Λάρισας</i>	<i>16,324</i>	<i>19,284</i>	<i>8,068</i>	<i>41,84</i>
ΣΚΙΑΘΟΥ	947	1.099	640	58,23
Β' ΒΟΛΟΥ	4.415	5.217	1.902	36,46
Α' ΒΟΛΟΥ	3.738	4.647	1.542	33,18
ΙΩΝΙΑ ΒΟΛΟΥ	1.739	2.400	634	26,42
ΣΚΟΠΕΛΟΣ	696	1.014	151	14,89
ΑΛΜΥΡΟΥ	1.076	1.349	170	12,6
<i>ΣΥΝΟΛΟ Ν. Μαγνησίας</i>	<i>12,611</i>	<i>15,726</i>	<i>5,039</i>	<i>32,04</i>
ΑΙΓΙΟΥ	2.858	3.145	2.098	66,71
ΑΚΡΑΤΑΣ	523	522	308	59
Α' ΠΑΤΡΩΝ	5.223	5.548	3.172	57,17
Β' ΠΑΤΡΩΝ	4.135	4.536	2.561	56,46
Γ ΠΑΤΡΩΝ	4.632	5.265	2.646	50,26
ΚΑΤΩ ΑΧΑΪΑΣ	1.182	1.408	584	41,48
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	173	333	132	39,64
ΚΛΕΙΤΟΡΙΑΣ	260	301	77	25,58
<i>ΣΥΝΟΛΟ Ν. Αχαΐας</i>	<i>18,986</i>	<i>21,058</i>	<i>11,578</i>	<i>54,98</i>
ΧΡΥΣΟΥΠΟΛΗΣ	1.558	1.653	981	59,35
Β' ΚΑΒΑΛΑΣ	2.915	3.210	1.876	58,44
Α' ΚΑΒΑΛΑΣ	2.404	2.700	1.438	53,26
ΘΑΣΟΥ	1.959	2.102	990	47,1
ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΗΣ	2.004	2.137	933	43,66
<i>ΣΥΝΟΛΟ Ν. Καβάλας</i>	<i>10,840</i>	<i>11,802</i>	<i>6,218</i>	<i>52,69</i>
ΔΕΛΒΙΝΑΚΙΟΥ	154	151	99	65,56
Α' ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	4.703	5.134	2.925	56,97
Β' ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	5.878	6.418	3.141	48,94
ΜΕΤΣΟΒΟΥ	411	638	77	12,07
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	400	555	32	5,77
<i>ΣΥΝΟΛΟ Ν. Ιωαννίνων</i>	<i>11,546</i>	<i>12,896</i>	<i>6,274</i>	<i>48,65</i>

Πηγή: ΥΠΟΙΟ 2006, ίδια επεξεργασία

Διαπιστώνοντας ότι η πολυδιάσπαση της επικράτειας του νομού αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της χρήσης των υπό μελέτη υπηρεσιών, διερευνήθηκε η ζήτηση στο εσωτερικό του νομού Κυκλάδων, του πλέον πολυδιασπασμένου της χώρας. Το συνολικά υψηλότερο δείκτη εξυπηρέτησης από τις ηλεκτρονικές εφαρμογές του TAXISnet παρουσιάζει η ΔΟΥ Μήλου (29,15%). Σε αυτή υπάγονται, εκτός από τη Μήλο, η Σέριφος, η Σίφνος και η Κίμωλος με αποτέλεσμα το 49% του εξυπηρετούμενου πληθυσμού να κατοικεί εκτός του νησιού όπου βρίσκεται η υπηρεσία. Παρόμοια η περίπτωση της ΔΟΥ Κέας στην οποία υπάγεται η Κύθνος με το 40% του συνολικού εξυπηρετούμενου πληθυσμού (Πίνακας 8).

Πίνακας 8. Χρήστες υπηρεσιών TAXISnet σε νησιά του Ν. Κυκλάδων

Περιγραφή ΔΟΥ	Χρήστες υπηρεσιών TAXISnet	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (Πραγματικός, ΕΣΥΕ, 2001)	ΔΕΙΚΤΗΣ	Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά (%)
ΜΗΛΟΥ	2.739	9.396	29,15%	57,91
ΠΑΡΟΥ	3.791	13.890	27,29%	64,33
ΚΕΑΣ	1.010	4.025	25,09%	85,40
ΘΗΡΑΣ	4.144	16.738	24,76%	61,45
ΜΥΚΟΝΟΥ	2.247	9.320	24,11%	70,50
ΝΑΞΟΥ	3.947	20.933	18,86%	23,36
ΣΥΡΟΥ	3.559	19.782	17,99%	51,69
ΤΗΝΟΥ	1.374	8.574	16,03%	72,91
ΑΝΔΡΟΥ	1.437	10.069	14,27%	68,13

Πηγή: ΥΠΟΙΟ 2006, ίδια επεξεργασία

Η χρήση των υπηρεσιών ηΔ από επαγγελματίες και επιχειρήσεις παρουσιάζει μειωμένη εξάρτηση από τον παράγοντα της πολυδιάσπασης. Η ΔΟΥ Κέας (85,4%) βρίσκεται στην πρώτη θέση στην κατηγορία αυτή (Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά, Πίνακας 8) και ακολουθούν η Τήνος (72,9%) και η Μύκονος (70,5%) χωρίς όμως στις δύο τελευταίες περιπτώσεις να μπορεί να αποδοθεί το μέγεθος του δείκτη σε πολυδιάσπαση του γεωγραφικού χώρου καθώς η αρμοδιότητα των κατά τόπους ΔΟΥ περιορίζεται στο ίδιο νησί.

Παρατηρείται μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο δείκτη συγκέντρωσης χρηστών (σύνολο πληθυσμού) και το ποσοστό των δηλώσεων που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά (επαγγελματίες) για τις ΔΟΥ της Τήνου και της Άνδρου, γεγονός το οποίο προκαλεί μια σειρά προβληματισμών. Ο δείκτης χρηστών επί του πληθυσμού είναι ενδεικτικός του γενικού ενδιαφέροντος των κατοίκων για τις νέες εφαρμογές, ενώ το ποσοστό ηλεκτρονικής υποβολής δήλωσης ΦΠΑ αντιστοιχεί σε πρόσφατα ενεργούς χρήστες και πιθανό να είναι περισσό-

τερο αξιόπιστο ως δείκτης χρήσης. Ωστόσο, το υψηλό ποσοστό χρήσης από επαγγελματίες ίσως οφείλεται σε ιδιαιτερότητες των τοπικά προσφερόμενων υπηρεσιών λογιστικής. Σε μικρές οικονομίες ο αριθμός των λογιστικών γραφείων είναι περιορισμένος (τοπικό ολιγοπώλιο). Ως αποτέλεσμα, και καθώς το δείγμα είναι μικρό, οι πιθανότητες εμφάνισης ακραίων στατιστικών αποτελεσμάτων είναι μεγαλύτερες στην περίπτωση που τα γραφεία αυτά κάνουν την ίδια επιλογή ως προς τη χρήση ή όχι του διαδικτύου. Επίσης, θα πρέπει να ελεγχθεί κατά πόσο είναι ενεργοί οι εγγεγραμμένοι χρήστες του συστήματος σε κάθε περίπτωση, κάτι που δε μπορεί να γίνει με τα διαθέσιμα στοιχεία.

6.3. Κατανομή χρήσης στα αστικά κέντρα

Από τις 30 ΔΟΥ με τα υψηλότερα ποσοστά ηλεκτρονικής υποβολής δηλώσεων ΦΠΑ, οι 17 (57%) βρίσκονται στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη (Πίνακας 9), ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό ηλεκτρονικής υποβολής δηλώσεων ΦΠΑ εμφανίστηκε στη ΔΟΥ ΦΑΕΕ Αθηνών (96,27%). Επικεντρώνοντας την έρευνα εκτός της ευρύτερης περιοχής των δύο μητροπολιτικών κέντρων (νομοί Αττικής και Θεσσαλονίκης), το ποσοστό ηλεκτρονικής υποβολής παρουσιάζεται μειωμένο (44,64%). Στον Πίνακα 10 εμφανίζονται οι 30 ΔΟΥ εκτός μητροπολιτικών κέντρων με το υψηλότερο ποσοστό ηλεκτρονικών δηλώσεων ΦΠΑ. Η ΔΟΥ Κομοτηνής βρίσκεται στην πρώτη θέση του πίνακα με ποσοστό 88,24%. Από το σύνολο των 30 ΔΟΥ, οι 16 εξυπηρετούν νησιωτικές περιοχές και από αυτές οι 6 (20% του συνόλου) περιοχές της Κρήτης. Από τις 30 ΔΟΥ με το χαμηλότερο ποσοστό υποβολής ηλεκτρονικών δηλώσεων μόνο 2 εξυπηρετούν νησιωτικές περιοχές (Κυθήρων, Ιθάκης).

Οι Πόλεις Μεσαίου Μεγέθους (ΠΟΜΕΜ) συγκεντρώνουν περίπου το 19% των χρηστών (138.953) εκτός μητροπολιτικών κέντρων χωρίς να παρουσιάζουν ομοιομορφία ως προς τα ποσοστά του δείκτη (Πίνακας 11). Ο συνολικός μέσος όρος για τις ΠΟΜΕΜ είναι 49%, ενώ η υψηλότερη τιμή του δείκτη παρουσιάζεται στο Ηράκλειο (ΔΟΥ Α' Ηρακλείου με 59%), την Καβάλα (Β' Δ.Ο.Υ, 58%) και την Πάτρα (Α' ΔΟΥ, 57%). Σε ενδοαστικό επίπεδο οι διαφορές μεταξύ των ΔΟΥ δεν κρίνονται μεγάλες στις περιπτώσεις της Καβάλας (53-58%), της Πάτρας (50-57%) και των Ιωαννίνων (49-57%). Αξιοσημείωτο είναι ότι παρατηρείται ομοιομορφία στα ποσοστά διαφορετικών ΔΟΥ εντός του ίδιου κέντρου στις περιπτώσεις του Ηρακλείου (58-59%) και της Λάρισας (40%), ενώ οι ΔΟΥ της περιοχής του Βόλου (Α' & Β' Βόλου και Ιωνίας) βρίσκονται στις 3 τελευταίες θέσεις του σχετικού πίνακα με ποσοστά 26-36%. Συνολικά, στις πρώτες θέσεις βρίσκεται το μόνο νησιωτικό κέντρο της κατηγορίας (Ηράκλειο), ένα ακριτικό ως προς την απόσταση από τα μητροπολιτικά (Καβάλα) και το μεγαλύτερο πληθυσμιακά (Πάτρα).

Πίνακας 9. Οι 30 ΔΟΥ με τα υψηλότερα ποσοστά ηλεκτρονικής υποβολής Δηλώσεων ΦΠΑ

Περιγραφή ΔΟΥ	Χρήστες λοιπών υπηρεσιών (περιλαμβάνονται οι χρήστες ΦΠΑ)	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο Δηλώσεων ΦΠΑ με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
ΦΑΕΕ ΑΘΗΝΩΝ	13.095	11.255	9.347	8.998	96,27
ΦΑΒΕ ΑΘΗΝΩΝ	4.941	4.594	3.861	3.638	94,22
ΦΑΕ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	4.431	4.018	3.435	3.219	93,71
ΦΑΕ ΠΕΙΡΑΙΑ	5.505	4.850	4.134	3.823	92,48
ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ	9.854	5.026	4.635	4.090	88,24
ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ	2.059	1.548	1.402	1.217	86,80
ΚΕΑΣ	1.010	517	500	427	85,40
ΝΕΑ ΜΟΥΔΑΝΙΑ	5.673	3.362	3.265	2.702	82,76
ΜΗΘΥΜΝΑΣ	1.263	716	735	598	81,36
ΝΕΑΠΟΛΗΣ	824	574	579	464	80,14
Ζ' ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	19.018	8.315	8.187	6.183	75,52
Α' ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	10.454	6.200	5.924	4.456	75,22
ΡΕΘΥΜΝΟΥ	11.937	7.101	7.174	5.299	73,86
ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ	23.085	8.445	8.480	6.243	73,62
Δ' ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	7.815	3.921	3.944	2.884	73,12
Ε ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	8.790	3.442	3.415	2.497	73,12
ΤΗΝΟΥ	1.374	986	1.019	743	72,91
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	10.391	5.547	5.522	3.995	72,35
ΙΩΝΙΑΣ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	12.606	7.298	7.164	5.182	72,33
ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΩΝ	18.746	8.759	8.604	6.189	71,93
Β' ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ (Β,Γ)	7.413	4.646	4.622	3.298	71,35
ΠΟΛΥΓΥΡΟΥ	5.634	2.890	3.091	2.205	71,34
ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	16.018	6.881	6.828	4.839	70,87
ΜΥΚΟΝΟΥ	2.247	1.565	1.668	1.176	70,50
ΛΙΜΕΝΑΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	4.121	2.785	2.742	1.923	70,13
ΤΟΥΜΠΑΣ ΘΕΣ/ΚΗΣ	9.706	3.634	3.759	2.611	69,46
Β' ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	11.038	5.922	5.963	4.140	69,43
Η' ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	11.946	4.919	5.038	3.445	68,38
ΑΝΔΡΟΥ	1.437	992	1.023	697	68,13
ΑΜΑΡΟΥΣΙΟΥ	20.841	8.198	8.520	5.782	67,86

Πηγή: ΥΠΟΙΟ 2006, ίδια επεξεργασία

Πίνακας 10. Οι 30 ΔΟΥ με τα υψηλότερα ποσοστά ηλεκτρονικής υποβολής Δηλώσεων ΦΠΑ εκτός μητροπολιτικών κέντρων

Περιγραφή ΔΟΥ	Χρήστες λοιπών υπηρεσιών (περιλαμβάνονται οι χρήστες ΦΠΑ)	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο Δηλώσεων ΦΠΑ με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ	9.854	5.026	4.635	4.090	88,24
ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ (Αργολίδας)	2.059	1.548	1.402	1.217	86,8
ΚΕΑΣ	1.010	517	500	427	85,4
ΝΕΑ ΜΟΥΔΑΝΙΑ (Χαλκιδικής)	5.673	3.362	3.265	2.702	82,76
ΜΗΘΥΜΝΑΣ (Λέσβου)	1.263	716	735	598	81,36
ΝΕΑΠΟΛΗΣ	824	574	579	464	80,14
ΡΕΘΥΜΝΟΥ	11.937	7.101	7.174	5.299	73,86
ΤΗΝΟΥ	1.374	986	1.019	743	72,91
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	10.391	5.547	5.522	3.995	72,35
ΠΟΛΥΓΥΡΟΥ	5.634	2.890	3.091	2.205	71,34
ΜΥΚΟΝΟΥ	2.247	1.565	1.668	1.176	70,50
ΛΙΜΕΝΑΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	4.121	2.785	2.742	1.923	70,13
Β' ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	11.038	5.922	5.963	4.140	69,43
ΑΝΔΡΟΥ	1.437	992	1.023	697	68,13
Α' ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	7.012	3.549	3.457	2.343	67,78
ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ	4.063	2.237	2.317	1.562	67,41
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗΣ	8.372	4.798	4.985	3.335	66,90
ΑΙΓΙΟΥ	5.778	2.858	3.145	2.098	66,71
ΚΑΡΠΑΘΟΥ	2.419	977	1.053	692	65,72
ΔΕΛΒΙΝΑΚΙΟΥ (Ιωάννινα)	269	154	151	99	65,56
ΚΑΛΥΜΝΟΥ	4.643	1.804	1.764	1.156	65,53
ΒΕΡΟΙΑΣ	9.812	5.021	5.115	3.328	65,06
ΠΑΡΟΥ	3.791	2.556	2.501	1.609	64,33
ΑΤΑΛΑΝΤΗΣ	3.161	1.987	2.007	1.269	63,23
ΡΟΔΟΥ	23.266	11.882	11.790	7.252	61,51
ΘΗΡΑΣ	4.144	3.244	3.442	2.115	61,45
ΚΙΣΣΑΜΟΥ	1.237	943	1.107	679	61,34
ΧΡΥΣΟΥΠΟΛΗΣ (Καβάλας)	3.081	1.558	1.653	981	59,35
ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ (Ηρακλείου)	2.917	807	982	581	59,16
ΑΚΡΑΤΑΣ	784	523	522	308	59,00

Πηγή: ΥΠΟΙΟ 2006, ίδια επεξεργασία

Το μέσο ποσοστό δηλώσεων ΦΠΑ για τις ΔΟΥ των ΠΟΜΕΜ δεν ξεπερνά κατά πολύ το μέσο σε επίπεδο χώρας. Τα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις με τις τοπικές ΔΟΥ να είναι οι μόνες με ποσοστά κάτω από το μέσο όρο. Για τον προσδιορισμό των αιτιών του φαινομένου αυτού απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση που πιθανό θα αφορά ιδιαιτερότητες ως προς το αντικείμενο των επιχειρήσεων του νομού και τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των επαγγελματιών και των τοπικών ΔΟΥ. Από τον Πίνακα 11 δεν προκύπτει κάποια αναλογία μεταξύ μεγέθους της ΔΟΥ (όπως προσδιορίζεται από το "Σύνολο Δηλώσεων ΦΠΑ" κατά την περίοδο της έρευνας) και ποσοστού του δείκτη, αν και το Ηράκλειο που προηγείται διαθέτει τις μεγαλύτερες ΔΟΥ και παρουσιάζει συνολικά το μεγαλύτερο αριθμό δηλώσεων (17.474).

Πίνακας 11. Ηλεκτρονική Δήλωση ΦΠΑ στις ΠΟΜΕΜ

Περιγραφή ΔΟΥ	Χρήστες λοιπών υπηρεσιών (περιλαμβάνονται οι χρήστες ΦΠΑ)	Χρήστες ΦΠΑ	Σύνολο Δηλώσεων ΦΠΑ με λήξη 31/03/2006	Δηλώσεις ΦΠΑ που υποβλήθηκαν ηλεκτρονικά	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Α' ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	18.293	8.364	9.283	5.476	58,99
Β' ΚΑΒΑΛΑΣ	6.318	2.915	3.210	1.876	58,44
Β' ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	16.985	7.502	8.191	4.755	58,05
Α' ΠΑΤΡΩΝ	11.419	5.223	5.548	3.172	57,17
Α' ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	9.030	4.703	5.134	2.925	56,97
Β' ΠΑΤΡΩΝ	8.431	4.135	4.536	2.561	56,46
Α' ΚΑΒΑΛΑΣ	5.916	2.404	2.700	1.438	53,26
Γ' ΠΑΤΡΩΝ	11.188	4.632	5.265	2.646	50,26
Β' ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	11.013	5.878	6.418	3.141	48,94
Α' ΛΑΡΙΣΑΣ	7.149	3.548	4.388	1.774	40,43
Β' ΛΑΡΙΣΑΣ	7.718	4.265	5.165	2.068	40,04
Γ' ΛΑΡΙΣΑΣ	6.278	2.713	3.303	1.307	39,57
Β' ΒΟΛΟΥ	6.729	4.415	5.217	1.902	36,46
Α' ΒΟΛΟΥ	8.358	3.738	4.647	1.542	33,18
ΙΩΝΙΑ ΒΟΛΟΥ	4.128	1.739	2.400	634	26,42
ΣΥΝΟΛΟ	138.953	66.174	75.405	37.217	49,36%

Πηγή: ΥΠΟΙΟ 2006, ίδια επεξεργασία

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάπτυξη εφαρμογών ΤΠΕ στην ελληνική δημόσια διοίκηση εντάσσεται κυρίως στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για την Κοινωνία της Πληροφορίας στο πλαίσιο του 3ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Ως κύρια στρατηγική κατεύθυνση εμφανίζεται η επίτευξη "διαφάνειας" και "συμμετοχικότητας". Οι χρηματοδοτήσεις στρέφονται κυρίως στην ανάπτυξη βασικών υποδομών μαρτυρώντας το αρχικό στάδιο διαμόρφωσης του κλάδου στην Ελλάδα. Η γεωγραφική κατανομή των κονδυλίων καταδεικνύει την πλεονεκτική θέση στην οποία περιέρχονται οι μητροπολιτικές περιοχές και οι μεγάλες πόλεις και τη σχετική ομοιομορφία ως προς τις επενδύσεις στο υπόλοιπο της χώρας. Το γεγονός αποτελεί επιβεβαίωση της επιλεκτικότητας στην ανάπτυξη εφαρμογών ΤΠΕ με ευνοημένες τις αστικές συγκεντρώσεις, οι οποίες ωστόσο φαίνεται να παρουσιάζουν και μεγαλύτερες ανάγκες καθώς κάνουν αυξημένη χρήση των συγκεκριμένων υπηρεσιών.

Η διαθεσιμότητα των υπηρεσιών της ελληνικής δημόσιας διοίκησης ηλεκτρονικά υπολείπεται του μέσου όρου της ΕΕ χωρίς μάλιστα να παρατηρείται σημαντική πρόοδος τα τελευταία χρόνια. Η χρήση των υπηρεσιών είναι περιορισμένη σε ό,τι αφορά συνολικά το κοινό και κρίνεται ικανοποιητική μόνο στην περίπτωση των επιχειρήσεων. Η διαμόρφωση του πλαισίου λειτουργίας εφαρμογών ηΔ γίνεται και προς την κατεύθυνση προσαρμογής της χώρας στις βασικές αρχές της πρωτοβουλίας "eEurope 2005".

Η διατυπωμένη πολιτική ανάπτυξης εφαρμογών ηΔ της ΕΕ φαίνεται να χαρακτηρίζεται από γενικότητα και έλλειψη στρατηγικής συνεκτικής και υλοποιήσιμης που να εξασφαλίζει τη λειτουργία των προγραμμάτων προς όφελος των συνολικών επιδιώξεων. Εκτός των άμεσων αναμενόμενων συνεπειών της εφαρμογής των διαδικασιών ηΔ (μείωση κόστους, βελτίωση ποιότητας υπηρεσιών), ως απώτερος και ιδιαίτερα φιλόδοξος στόχος διαφαίνεται η ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών και της διαφάνειας στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και η συνολική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Οι στόχοι αυτοί είναι συμβατοί με τις βασικές αρχές "καλής διακυβέρνησης" της ΕΕ. Οι σχετικές εφαρμογές εξυπηρετούν το στόχο για "ανοικτή" και "υπεύθυνη" διακυβέρνηση επιτρέποντας διαφάνεια και αμεσότητα στην επαφή με τον πολίτη και τη λειτουργία των δημόσιων οργανισμών. Η μείωση κόστους και η βελτίωση της ποιότητας υπηρεσιών, που φέρονται ως άμεσες συνέπειες των εφαρμογών ηΔ, βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών χωρίς ωστόσο να προβλέπονται παρεμβατικοί μηχανισμοί στις διαδικασίες διαμόρφωσης ή επικαιροποίησης πολιτικών. Κατά τον ίδιο τρόπο διαφαίνεται η απουσία συμβολής στη συνεκτικότητα πολιτικών και δράσεων και τη συμμετοχικότητα των διαδικασιών. Η συμμετοχικότητα θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω βελτιωμένων εφαρμογών ενταγμένων στο μηχανισμό λήψης αποφάσεων, διαδικασία η οποία, προς το παρόν, δεν τυγχάνει ευρείας και σίγουρα όχι συστηματικής χρήσης. Στην πραγματι-

κότητα, οι αναπτυγμένες ηλεκτρονικές εφαρμογές διοίκησης στην Ευρώπη εξυπηρετούν απλές γραφειοκρατικές διαδικασίες, ενώ οι πλέον δημοφιλείς αφορούν στην εξυπηρέτηση φορολογούμενων, υπηρεσίες οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία εισοδήματος για το δημόσιο, όπως προκύπτει και από το παράδειγμα της Ελλάδας. Πρόκειται ουσιαστικά για υπηρεσίες που θα αποδίδονταν συνεπέστερα με τον όρο "ηλεκτρονική κυβέρνηση" ή, καλύτερα, "ηλεκτρονική διοίκηση".

Σε ό,τι αφορά τις χωρικές συσχετίσεις των εφαρμογών ηΔ, έγινε φανερό ότι η ύπαρξη μεγάλου αστικού κέντρου αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της ζήτησης για ηλεκτρονικές υπηρεσίες διακυβέρνησης. Ωστόσο, η διερεύνηση ενδονομαρχιακών διαφοροποιήσεων απέδειξε ότι τα μέγιστα των δεικτών εμφανίζονται εκτός της περιοχής της πρωτεύουσας του νομού. Συμπερασματικά και σε συνδυασμό με τα όχι υψηλά ποσοστά ηλεκτρονικής υποβολής δηλώσεων ΦΠΑ στις ΔΟΥ εντός των ΠΟΜΕΜ (καμιά δεν συμπεριλαμβάνεται στον πίνακα 9), αναδεικνύεται η διαμόρφωση παράδοσης προσωπικής επαφής στην περίπτωση των μεσαίων πόλεων, όπου οι δυσκολίες στις ενδοαστικές μετακινήσεις δεν είναι τόσο έντονες όσο στις μητροπολιτικές περιοχές. Σημαντικός επίσης παράγοντας για τη χρήση των εφαρμογών από το σύνολο των πολιτών φαίνεται να είναι η μειονεκτική θέση σε ό,τι αφορά τη συμβατική προσβασιμότητα, καθώς και η πολυδιάσπαση μιας χωρικής ενότητας. Ωστόσο, η παρατήρηση αυτή, δεν επιβεβαιώνεται για την περίπτωση της χρήσης από επαγγελματίες.

Συνολικά, οι διαπιστώσεις ως προς τη γεωγραφική κατανομή της χρήσης της συγκεκριμένης ηλεκτρονικής εφαρμογής συμφωνούν με συμπεράσματα προγενέστερων ερευνών (Asprogerakas και Ιωάννου, 2007α, 2007β· Ασπρογέρακας και Ιωάννου, 2006) και παρά το γεγονός ότι στην παρούσα περίπτωση η διερεύνηση αφορά σχέσεις που περιορίζονται σε επίπεδο γεωγραφικής ενότητας (περιοχές αρμοδιότητας των ΔΟΥ). Προκύπτει έτσι ότι η χρήση των εφαρμογών ηΔ συνδέεται με τη συνολική εξωστρέφεια της κοινωνικής ή οικονομικής λειτουργίας των περιοχών και τις ανάγκες που την προκαλούν.

Ομοίως, η επίδραση της σύνθεσης της οικονομικής βάσης της περιοχής θα πρέπει να γενικευθεί ως παράγοντας καθορισμού του ποσοστού χρήσης ηλεκτρονικών υπηρεσιών. Ο τουρισμός και οι σχετικές δραστηριότητες αποτελούν παράγοντα εξοικείωσης με το διαδίκτυο και τις εφαρμογές που φιλοξενεί, τουλάχιστον σε επίπεδο απλών, επαναλαμβανόμενων διαδικασιών όπως η δήλωση ΦΠΑ. Αντίθετα, περιοχές με παράδοση στον πρωτογενή τομέα παρουσιάζουν μειωμένη χρήση ηλεκτρονικών υπηρεσιών.

Είναι φανερό ότι η φύση της υπηρεσίας στην οποία αναγκαστικά κατέληξε η μελέτη περίπτωσης περιορίζει σημαντικά τη δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων που να αφορούν στη δεκτικότητα εφαρμογών ηΔ σε επίπεδο γεωγραφικών ενότητων και ακόμα περισσότερο στη γενίκευση, σε σχέση με μορφές διακυβέρνησης, στις ενότητες αυτές. Οι

γεωγραφικές εκφάνσεις θα είχαν περισσότερη σημασία στην περίπτωση πλήρωσης αρχών όπως η συμμετοχικότητα. Ωστόσο, ακόμα και σε αυτό το στάδιο διαμόρφωσης των εφαρμογών ηΔ, η χρήση τους από γεωγραφικά προβληματικές χωρικές ενότητες αποτελεί στοιχείο ενίσχυσης της δημοκρατικότητας των συγκεκριμένων μηχανισμών επιτρέποντας την ομοιόμορφη χωρικά κατανομή των υπηρεσιών, ξεπερνώντας ίσως, τουλάχιστον στο συγκεκριμένο παράδειγμα, τις "διευθύνουσες ελίτ" του κατά Castells (1997) "χώρου των ροών", δυνατότητα που άλλωστε προκύπτει ως βασικό χαρακτηριστικό της λειτουργίας του διαδικτύου (Malecki, 2002).

Ξεπερνώντας την αφετηριακή διαμόρφωση χρήσης του διαδικτύου, η εμπλοκή του στις διάφορες εκφάνσεις της τοπικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής φαίνεται να γενικεύεται πέρα από την κάλυψη των αρχικών αναγκών. Με δεδομένο και το ενδιαφέρον των πολιτών και τη διαπιστωμένη από την παρούσα έρευνα προσπάθειά τους για άρση των πιθανών γεωγραφικών περιορισμών, προκύπτει η ανάγκη σχεδιασμού της ισόρροπης ανάπτυξης των σχετικών υποδομών που από τη φύση τους παρουσιάζουν επιλεκτικότητα εις βάρος λειτουργικά περιφερειακών ενοτήτων. Μαζί με την απαραίτητη εκπαίδευση του έμπυχου δυναμικού, οι τεχνικές υποδομές προκύπτουν ως αναγκαίες συνθήκες για την επόμενη φάση ανάπτυξης εφαρμογών ηΔ, οι οποίες θα κατευθύνονται αμεσότερα και ουσιαστικότερα στην επίτευξη των βασικών αρχών καλής Διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ασπρογέρακας Ε. (2002) "Ο Χώρος ως Τμήμα μιας Συνολικής Οικονομικής Θεώρησης", *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Φ.4 (2490), 26.01.02, σσ. 63-64.
- Ασπρογέρακας Ε. (2003) "Χαρακτηριστικά και Αναπτυξιακό Δυναμικό των Πόλεων Μεσαίου Μεγέθους", Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα.
- Ασπρογέρακας Ε. (2004) "Ο Τομέας των Υπηρεσιών ως Πεδίο Αστικού Ανταγωνισμού: Ο Ρόλος των Πόλεων Μεσαίου Μεγέθους", *Γεωγραφίες*, 8: 50-66.
- Ασπρογέρακας Ε. και Ιωάννου Β. (2006) "Προσβασιμότητα στο διαδίκτυο και αναπτυξιακές προοπτικές των μικρών και μεσαίων ελληνικών πόλεων", *Τόπος*, 26-27: 95-120.
- Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας [ΠΚτΠ] (2005) "Συγκριτική παρουσίαση αποτελεσμάτων για τους δείκτες eEurope", Περίοδος 2005, Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, Αθήνα.
- Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας [ΠΚτΠ] (2005β) "Μελέτη για τον προσδιορισμό και την παρακολούθηση των δεικτών του σχεδίου eEurope στην Ελλάδα, Έκθεση αποτελεσμάτων έρευνας σε ιδιώτες, νοικοκυριά". Συντάχθηκε

από την OPINION ΑΕ για το Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, Μάρτιος, Αθήνα.

Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας [ΠΚτΠ] (2007) "Ετήσια Μέτρηση των δεικτών των σχεδίων δράσης eEurope & i2010e για το έτος 2006, Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας", διαθέσιμο on-line (05.05.07): http://www.observatory.gr/files/meletes/eEuropei2010_year2006.pdf

Σκάγιαννης Π. (1999) "Πόλεις και Τηλεπικοινωνίες", στο Οικονόμου, Πετράκος (επ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg,.

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών [ΥΠΟΙΟ] (1999) "Η Κοινωνία της Πληροφορίας στην Ελλάδα: Στρατηγική και Δράσεις", κείμενο που παρουσιάστηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο το 1999, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, Αθήνα.

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών [ΥΠΟΙΟ] (2002) "Η Κοινωνία της Πληροφορίας στην Ελλάδα: Στρατηγική και Δράσεις", επικαιροποίηση του κειμένου στρατηγικής το οποίο εγκρίθηκε το 1999 από το Υπουργικό Συμβούλιο, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, Αθήνα.

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών [ΥΠΟΙΟ] (2006) "Μη δημοσιευμένα στοιχεία χρήσης της εφαρμογής TAXISnet (Απρίλιος 2006)", Παραχωρήθηκαν από τη Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων (ΑΠ 4002157/545/08.06.2006), Υπουργείο Οικονομίας & Οικονομικών, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Alabau A. (2004) *The European Union and its E-Government Development Policy*, Valencia Polytechnic University, Función Vofafone España.

Asprogerakas E. και Ioannou B. (2007α) "Accessibility and Development Prospects: The Web implications for local economy extroversion in Greece", *International Planning Studies*, 12(2): 89-106.

Asprogerakas E. και Ioannou B. (2007β) "Redefining space: The web access profile of the small and medium sized Greek cities", στο Buchet U., Finka M. (επ.), *The Electronic City*, Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag BWV, (υπό έκδοση).

Bouras C., Katris N., Triantafillou V. (2003) "An electronic voting service to support decision-making in local government", *Telematics and Informatics*, 20: 255-274.

Castells M. (1997) *The rise of the network society*, Oxford: Blackwell.

Caves R., Walshok M. (1999) "Adopting innovation in information technology. The California municipal experience", *Cities*, 16(1): 3-12.

Commission of the European Communities [CEC] (2000) "eEurope 2002. Action Plan", prepared by the Council and the European Commission for the Feira European

- Council, Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2001) "European Governance: A White Paper", COM (2001) 428, 25.07.2001, Commission of the European Communities, Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2002) "eEurope 2005: An Information Society for all - An Action Plan to be presented in view of the Seville European Council", COM 263 final, European Commission, Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2003α) "eEurope 2002. Final Report", COM 66 final, Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2003β) "The Role of eGovernment for the Europe's Future", COM 567, Commission of the European Communities , Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2004) "European Competitiveness Report 2004", Commission Staff Working Paper SEC 1397, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική σελίδα (πρόσβαση 05.05.07): http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/competitiveness/doc/comprep_2004_en.pdf
- Commission of the European Communities [CEC] (2005) "Online availability of public services: How in Europe Progressing? Report of the 5th measurement", Capgemini, Directorate General for Information Society and Media, European Commission , Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2006) "i2010 eGovernment Action Plan: Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All", Communication from the commission to the council, the EU parliament, the European economic and social committee and the committee of the regions, COM 173 (final), European Commission, Brussels.
- Commission of the European Communities [CEC] (2006b) *Online availability of public services: How in Europe Progressing? Report of the 6th measurement*, Capgemini, Directorate General for Information Society and Media, European Commission , Brussels.
- Crang M. (2000) "Public space, urban space and electronic space: would the real city please stand up?", *Urban Studies*, 37(2): 301-317.
- Dai X. (2003) "A new mode of governance? Transnationalisation of European regions and cities in the information age", *Telematics and Informatics*, 20: 193-213.
- European Institute of Public Administration [EIPA] (2003) *e-Government in Europe: The State of Affairs*, European Institute of Public Administration, Maastricht, the Netherlands.

- European Public Administration Network [EPAN] (2004) *Does e-Government pay off?*, European Public Administration Network, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική σελίδα (πρόσβαση 22.04.05): <http://www.eupan.org/index.asp?option=documents§ion=details&id=19>.
- Fingerm M. και Pécoud G. (2006) "From e-Government to e-Governance? Towards a model of e-Governance", *Electronic Journal of e-Government*, 1(1): 1-10, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική σελίδα (πρόσβαση 23.04.2007): <http://www.ejeg.com/volume-1/volume1-issue-1/issue1-art1-finger-pecoud.pdf>
- Garlitz R. και Gunn R. (2002) "Online rulemaking: a step toward E-Governance", *Government Information Quarterly*, 19: 389-405.
- Gil-Garcia J.R. (2007) "Understanding the evolution of e-government: The influence of systems of rules on public sector dynamics", *Government Information Quarterly*, 24(2): 266-290.
- Graham S. (1995) "Cyberspace and the city", in *Town and country planning*, 64(8): 198-201.
- Graham S. (1997) "Telecommunications and the future of cities: debunking the myths", *Cities*, 14(1): 21-29.
- Graham S. και Marvin S. (2002) *Splintering Urbanism. Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*, London: Routledge.
- Hahamis P., Iles J., Healy M. (2005) "e-Government in Greece: Bridging the gap Between Need and Reality", *The Electronic Journal of e-Government*, 3(4): 185-192, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση (πρόσβαση 24.04.07): <http://www.ejeg.com/volume-3/vol3-iss4/Hahamisetal.pdf>
- Hall P. (2000) "Redefining Europe's Cities", στο Bellet C. και Llop J. (επ.), *Ciudades Intermedias, Urbanizacion Y Sostenibilidad*, Lleida: Editorial Milenio.
- Hall P. (2002) "European Cities in a Global World", Conference: *European Cities in Transition*, 8-9/11/2002, Weimar, Germany.
- Intergovernmental Advisory Board - IAB (2003) "High Payoff in Electronic Government, Measuring the Return on E-Government Investments", Intergovernmental Advisory Board, Federation of Government Information Processing Councils, Washington, D.C.
- Information Age Partnership - IAP (2002) "The World's Most Effective Policies For The e-Economy", Information Age Partnership, London.
- Interoperable Delivery of Pan-European eGovernment Services to Public Administrations, Business and Citizens [IDABC] (2005) "The impact of e-government on competitiveness, growth and jobs", IDABC eGovernment Observatory, Background Research Paper, European Communities, Brussels.

- Keskinen A. (2004) "MIDEM. Models for Interactive Decision Making", *Electronic Journal of e-Government*, 2(1): 55-64, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση (πρόσβαση 23.04.07): <http://www.ejeg.com/volume-2/volume2-issue-1/v2-i1-art6-keskinen.pdf>
- Komito L. (2005) "e-Participation and Governance: Widening the net", *The Electronic Journal of e-Government*, 3(1): 39-48, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση (πρόσβαση 03.05.07): <http://www.ejeg.com/volume-3/vol3-iss1/v3-i1-art4-komito.pdf>.
- Komito L. (2005b) "e-Governance in Ireland: New technologies. Public participation and social capital", Department of Library and Information Studies, University College Dublin, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση (πρόσβαση 03.05.07): http://www.ucd.ie/lkomito/e_governance_ireland.htm.
- Liptrott M. (2006) "e-Voting in the UK: a Work in Progress", *The Electronic Journal of e-Government*, 4(2): 71-78, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση (πρόσβαση 23.04.07): <http://www.ejeg.com/volume-4/vol4-iss2/Liptrott.pdf>
- Little S. (2000) "Networks and Neighbourhoods: Household, Community and Sovereignty in the Global Economy", *Urban Studies*, 37: 1813-1825.
- Malecki E. (2002) "The economic geography of the Internet's infrastructure", *Economic Geography*, 78(4): 399-424.
- Meijer A.J. (2007) "Publishing public performance results on the Internet. Do stakeholders use the internet to hold Dutch public service organization to accounts?", *Government Information Quarterly*, 24(1): 165-185.
- Painter J., Goodwin M. (1995) "Local governance and concrete research: investigating the uneven development of regulation", *Economy and Society*, 24(3): 334-356.
- Pina V., Torres L. και Acerete B. (2006) "Are ICTs promoting government accountability? A comparative analysis of e-governance developments in 12 EU countries", *Critical Perspectives on Accounting*, article in press, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση (πρόσβαση 03.05.07): www.elsevier.com/locate/cpa.
- Piore M.J. και Sabel C.F. (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books.
- Winger A. (1997) "Finally: a withering away of cities", *Futures*, 29(3): 251-256.

Ευάγγελος Ασπρογέρακας

•Σοφοκλή Βενιζέλου 4-6, 173 43 Αγ. Δημήτριος, Αθήνα,
e-mail: vaspro@central.ntua.gr

Αναστασία Τριανταφυλλοπούλου, 2006
**Περιστέρι. Η ανάπτυξη της πόλης. Η δομή
 και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης**
 Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα

Σήλια Νικολαΐδου

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Όταν συνδυάζονται το πάθος με τη γνώση, η επίπονη ερευνητική προσπάθεια με τη μεθοδολογική πειθαρχία, τα στατιστικά δεδομένα με τη συμμετοχική παρατήρηση και τη λεπτομερή σύνθεση ενός πολύτιμου αρχειακού υλικού, το επιστημονικό αποτέλεσμα που αφορά τη μελέτη και τον μετασχηματισμό μιας πολιτείας, ξεπερνά τα περιορισμένα πλαίσια μιας απλής μονογραφίας.

Το βιβλίο της κυρίας Αναστασίας Τριανταφυλλοπούλου "*Περιστέρι. Η ανάπτυξη της πόλης. Η δομή και ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης*", αποτέλεσμα μιας ευρύτερης προσπάθειας στα πλαίσια εκπόνησης της διδακτορικής της διατριβής, συνδέει το ευχάριστο με το χρήσιμο. Η μελέτη της για το Περιστέρι εντάσσεται στις έρευνες που αφορούν την αστική κοινωνιολογία, προσφέροντας στον αναγνώστη τόσο το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης του αστικού φαινομένου και τον τρόπο διαμόρφωσης της σύγχρονης ελληνικής πόλης, όσο και τα ερευνητικά ευρήματα για τη συγκρότηση της πόλης του Περιστερίου.

Η Αναστασία Τριανταφυλλοπούλου, διέθετε ένα σημαντικό πλεονέκτημα και αντιμετώπιζε ουσιαστικές δυσκολίες στη μελέτη της για το Περιστέρι. Εκμεταλλεύτηκε το πλεονέκτημα και ξεπέρασε επιδέξια δυσκολίες και εμπόδια. Η ματιά της δεν παγιδεύτηκε από τα συναισθηματικά μονοπάτια της μνήμης και βίωσης του χώρου, αφού η ίδια η συγγραφέας, είναι γέννημα θρέμμα αυτού του τόπου, γνήσια Περιστεριώτισσα. Παράλληλα, εργάζεται στο Δήμο Περιστερίου, έχοντας άμεση σχέση με τις λειτουργίες και τις δυσλειτουργίες της τοπικής αυτοδιοίκησης. Κινδύνευε λοιπόν η επιστημονική έρευνα, να παραστρατήσει σε

υποκειμενικές ερμηνείες, γιατί συχνά όσα συγκρατεί η καρδιά (παιδικές μνήμες, επαγγελματικές εμπειρίες) εγγράφονται ζωηρότερα στο μυαλό και ασυνείδητα μπορεί να επηρεάσουν την αντικειμενική προσέγγιση και την ανάλυση των δεδομένων μιας έρευνας.

Από την ιστορία των πόλεων στην ιστορία της πόλης σου, ο δρόμος είναι μακρύς. Η Αναστασία Τριανταφυλλοπούλου, τον διατρέχει, φωτίζοντας κάθε πτυχή, κάθε στροφή, κάθε διαφοροποίηση. Το βιβλίο που αποτελείται από επτά κεφάλαια και χωρίζεται σε τρία μέρη, εξετάζει αρχικά στο θεωρητικό πεδίο, τα στοιχεία των πόλεων διαχρονικά και τον τρόπο που διαμορφώθηκε η σύγχρονη ελληνική πόλη. Παράλληλα εξετάζεται ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης και της σχέσης πόλης και διακυβέρνησης. Η επιτόπια μελέτη επικεντρώνεται στα ερευνητικά ευρήματα για τη συγκρότηση της πόλης του Περιστερίου από το 1934, από την αρχική δηλαδή μικρή συνοικία στα περίχωρα των Αθηνών αμέσως μετά από την Μικρασιατική Καταστροφή, ως το τέλος του 20^{ου} αιώνα. Αναλύονται διεξοδικά οι εκλογικές και δημοτικές αναμετρήσεις, η δομή της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι σχέσεις της με την τοπική κοινωνία και το ελληνικό κράτος. Οι διαχρονικές αναφορές συνδυάστηκαν με την αρχειακή επεξεργασία, αναδεικνύοντας στοιχεία άγνωστα ως σήμερα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που αφορούν την ταυτότητα των κατοίκων (γάμοι, γεννήσεις, θάνατοι), τον τόπο προέλευσης τους, την πληθυσμιακή εξέλιξη και την ηλικιακή σύνθεση, τις οικονομικές παραμέτρους (ενεργός πληθυσμός και ανεργία) τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες, την επιχειρηματική τους κινητικότητα, το μορφωτικό τους επίπεδο κ.λπ. Συνήθως οι μελέτες της αστικής κοινωνιολογίας στον Ελλαδικό χώρο αφορούν τις μεγάλες πόλεις: για την Αθήνα (οι μελέτες του G. Burgel) και τον Πειραιά (η μελέτη της Λ. Λεοντίδου). Η έρευνα της κυρίας Α. Τριανταφυλλοπούλου, αποτελεί μια πρωτιά, μια ευχάριστη καινοτομία εξετάζοντας διαχρονικά το Περιστερί, "μια δομή υπό μετασχηματισμό", όπως υπογραμμίζει και η ίδια η συγγραφέας. Η διασύνδεση των κοινωνικών χαρακτηριστικών και των τοπικών αγώνων, όπως εκφράζονται από τις πολιτικές επιλογές και τις εκλογικές αναμετρήσεις σε δημοτικό και κοινοβουλευτικό επίπεδο ως τη δεκαετία του '80 διαγράφει τη συλλογικότητα δράσης των Περιστεριωτών και την ενεργή συμμετοχή τους στα κοινωνικο-οικονομικά και πολιτικά δρώμενα με έντονη κοινωνική διεκδικητικότητα και συλλογικές κατακτήσεις. Από τη δεκαετία του ογδόντα, η συγγραφέας υπογραμμίζει τις διαρκείς μεταβολές του εργατικού χαρακτήρα της πόλης, που μετατρέπεται σταδιακά σε ένα σύγχρονο αστικό δήμο, με όλα τα προβλήματα που αυτό επιφέρει καθώς και τα πλεονεκτήματα ενός αστικού εκσυγχρονισμού (προγράμματα ενίσχυσης των υποδομών, βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου, αναβάθμιση των συνθηκών στέγασης κ.λπ.)

Το βιβλίο της Αναστασίας Τριανταφυλλοπούλου συνδέει τον τόπο (Περιστερί) με το χρόνο (από την αρχή της δημιουργίας ως οικισμού ως σήμερα) με τους ανθρώπους τους (τους κατοίκους του). Με την ιστορική και κοινωνική μνήμη. Με τους κοινωνικούς αγώνες,

με τη δυναμική σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους κατοίκους της περιοχής και την εξουσία (τοπική και κεντρική). Συνδέει τους Περιστεριώτες με την ιστορία τους. Εκτός από το αρχειακό υλικό, την εκτενή βιβλιογραφία για να θυμούνται οι παλαιότεροι και για να γνωρίσουν οι νεότεροι, η Αναστασία Τριανταφυλλοπούλου περιέλαβε 136 πολύτιμες φωτογραφίες, δίνοντας στο βιβλίο, πέρα από την αυστηρή επιστημονική του υφή, το ανθρώπινό του πρόσωπο.

ΑΠΟΨΕΙΣ

Ο Καθηγητής Οικονομικών του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης¹ Alex Anas (Άλεξ Άνας) αποτελεί παράδειγμα Έλληνα επιστήμονα που διαπρέπει στο εξωτερικό χωρίς να είναι ευρέως γνωστός στην πατρίδα του.

Με πολυετές ερευνητικό έργο που καλύπτει ποικίλες πτυχές της αστικής λειτουργίας είναι ίσως ένας από τους τελευταίους των πολεοδόμων της "παλαιάς σχολής", που αντιμετωπίζουν την πόλη ολιστικά και όχι εξειδικευμένα.

Αυτό αποδεικνύουν οι δημοσιεύσεις του, που αφορούν σε εντυπωσιακό εύρος των ζητημάτων της σύγχρονης αστικής ανάπτυξης, από *θεωρητικά* –θεωρία συγκέντρωσης, αστικά συστήματα, κοινωνικός διαχωρισμός– έως *εμπειρικά* –εφαρμοσμένα οικονομετρικά μοντέλα, μοντέλα χρήσεων γης– και *λειτουργικά* –πολυκεντρική αστική ανάπτυξη, αστική διάχυση, αγορά κατοικίας. Ο ίδιος άλλωστε επισημαίνει ότι "*...πρέπει κανείς να μάθει πρώτα πώς λειτουργούν οι πόλεις, προκειμένου να σχεδιάσει...*".

Μέσα από τα πολυάριθμα άρθρα που έχει δημοσιεύσει ο Άλεξ Άνας σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά τα τελευταία 30 χρόνια, παραθέτουμε τα πιο πρόσφατα και πολυσυζητημένα: "Vanishing Cities: What Does the New Economic Geography Imply about The Efficiency of Urbanization?"² καθώς και το "The Formation and Growth of Specialized

¹ State University of New York at Buffalo

² *Journal of Economic Geography*, τόμος 4, 2004

Cities: Efficiency without Developers or Malthusian Traps"³ (με συν-συγγραφέα τον Kai Xiong), που είναι ενδεικτικά για τα τρέχοντα θεωρητικά ενδιαφέροντά του. Θα ήταν παράλειψη όμως να μην αναφερθούμε και σε παλαιότερα άρθρα του, κάποια από τα οποία θεωρούνται πλέον κλασσικά, όπως το "Dynamics of Urban Residential Growth"⁴.

Η ερευνητική δραστηριότητα του Alex Anas εστιάζεται τον τελευταίο καιρό σε εφαρμοσμένα μοντέλα χρήσεων γης, τα οποία αναπτύσσει για μητροπολιτικές περιοχές της χώρας του, όπως το Σικάγο.

Συναντήσαμε τον Καθηγητή Άνασ με αφορμή τη βράβεισή του από τη Διεθνή Εταιρεία Περιφερειακής Επιστήμης (Regional Science Association International), στο πλαίσιο του 46^{ου} Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (European Regional Science Association – ERSA) που γίνεται στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και στο οποίο είναι key-note speaker. Μας μίλησε για την περιφερειακή επιστήμη, την προσωπική του διαδρομή αλλά και για την ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας.

Η οργάνωση και η επιμέλεια της συνέντευξης έγινε από το Γιάννη Ψυχάρη. Η απομαγνητοφώνηση από την Αφροδίτη Χαρίτου, ενώ η επιμέλεια του κειμένου και η εισαγωγή από την Εύα Ψαθά.

³ *Regional Science and Urban Economics*, 35(4), 2005

⁴ *Journal of Urban Economics*, 1978

Συνέντευξη με τον Alex Anas

Καθηγητή του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης, ΗΠΑ

"Στην Αμερική οι πόλεις είναι κάπως εγκαταλελειμμένες στην αγορά, διότι οι Πολεοδόμοι δεν έχουν αρκετές δυνάμεις ώστε να επέμβουν όπως συμβαίνει, νομίζω, σε άλλα μέρη του κόσμου, π.χ στην Ιαπωνία ή στην Ευρώπη."

"Η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει δημιουργήσει προβλήματα περιφερειακής ανισότητας και ανάπτυξης.....Αυτό αφορά κυρίως τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και έχει επιπτώσεις στο πώς θα αναπτυχθεί η Ελλάδα στο μέλλον."

Ψυχάρης: Κύριε Alex Anas, είναι μεγάλη χαρά και τιμή που ήρθατε στο Πανεπιστήμιό μας. Είναι επίσης μεγάλη χαρά το ότι ανταποκριθήκατε στην πρόσκλησή μας να είστε ένας από τους κύριους ομιλητές στο 46^ο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης. Με αφορμή την παρουσία σας εδώ, θα θέλαμε να κάνουμε μια συζήτηση που αφορά τόσο στην επιστημονική σας δραστηριότητα όσο και στην προσωπική διαδρομή, δεδομένου ότι η καταγωγή σας είναι ελληνική. Ας ξεκινήσουμε καταρχήν με την επιστημονική δραστηριότητα. Πώς θα χαρακτηρίζατε σήμερα την κατάσταση της Περιφερειακής Επιστήμης και ειδικότερα πώς θα σχολιάζατε την παραδοσιακή διάκριση Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη;

Anas: Πρώτα απ' όλα θέλω να σας ευχαριστήσω κι εγώ που με καλέσατε στο Συνέδριο. Είναι δικό μου το σφάλμα που τόσα χρόνια δεν είχα καλλιεργήσει στενότερες σχέσεις με Έλληνες συναδέλφους, αλλά όπως βλέπετε μπορεί κανείς να αρχίσει να κάνει κάτι τέτοιο ακόμα και σε προχωρημένη ηλικία.

Είμαι πολύ ευχαριστημένος γιατί έχω την ευκαιρία να γνωρίσω και τη δουλειά διάφορων Ελλήνων νεότερων ακαδημαϊκών, να δω τι κάνουν. Με ρωτήσατε για το πώς βλέπω την κατάσταση στην επιστήμη της Χωροταξίας, στην περιφερειακή επιστήμη. Έχει γίνει μεγάλη πρόοδος νομίζω τα τελευταία 40 χρόνια. Είναι μια νέα επιστήμη. Νομίζω ότι τα κυριότερα θέματα που έχουν αναπτυχθεί είναι η θεωρία των χρήσεων γης μέσα στις

πόλεις, αυτό που λέμε Urban Economics. Τώρα έχουμε επίσης ένα καινούριο τρόπο με τον οποίο κοιτάζουμε την ανάπτυξη στο χώρο, ο οποίος είναι η Νέα Οικονομική Γεωγραφία. Αυτοί νομίζω είναι οι δύο κυριότεροι θεωρητικοί κλάδοι της περιφερειακής επιστήμης, οι οποίοι ακόμα εξελίσσονται, αλλά ο πρώτος κλάδος, δηλαδή η θεωρία των χρήσεων γης έχει φτάσει σε κάποιο σημείο που αρχίζει και εφαρμόζεται πιο σοβαρά. Είναι πλέον μια εφαρμοσμένη επιστήμη με διάφορα μοντέλα ποσοτικά κλπ., ενώ ο δεύτερος κλάδος, η νέα δηλαδή οικονομική γεωγραφία είναι ακόμα σε θεωρητικό στάδιο και θα χρειαστεί περισσότερο χρόνος για να γίνει εφαρμοσμένη επιστήμη.

Ψυχάρης: Βλέπετε να έχουν υπάρξει σημαντικές αλλαγές στο αναλυτικό πλαίσιο και στο εννοιολογικό πλαίσιο, σε ότι αφορά αυτό που λέμε επιστήμες του χώρου –Regional Economics, Regional Science;

Anas: Υπάρχει μια μεγάλη αλλαγή στο ότι οι επιστήμονες που δουλεύουν σ' αυτόν τον κλάδο χειρίζονται τα πιο μοντέρνα ποσοτικά και θεωρητικά εργαλεία που χειρίζονται οι άλλοι οικονομολόγοι. Ο κλάδος είναι σχετικά πρόσφατος, ξεκίνησε πριν από 40 χρόνια, αλλά τώρα έχει πια μπει στο πνεύμα της οικονομικής επιστήμης οπότε χειρίζονται όλοι τα ίδια εργαλεία.

Βέβαια, δεν πρέπει να πούμε ότι είναι μόνο οικονομολόγοι όσοι παίρνουν μέρος στην περιφερειακή επιστήμη. Υπάρχουν και πολλοί άλλοι, όπως από τον κλάδο της Γεωγραφίας, της Πολεοδομίας και άλλους τέτοιους κλάδους, που είναι δεκτοί στην περιφερειακή επιστήμη, η οποία είναι διεπιστημονική. Είναι λοιπόν δεκτοί και άλλοι επιστήμονες και μπορούν να ανταλλάσουν απόψεις με τους οικονομολόγους. Η περισσότερη δουλειά νομίζω ότι έχει γίνει από τους οικονομολόγους και αυτό συμβαίνει επειδή η οικονομική επιστήμη είναι πιο αναλυτική, πιο θεωρητική, πιο προσωπική από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες.

Προσωπικά ξεκίνησα σαν πολεοδόμος. Το διδακτορικό μου το έκανα στην Πολεοδομία στο Πανεπιστήμιο της Pennsylvania, αλλά εκεί υπήρχε ένα πρόγραμμα το οποίο μας επέτρεπε να κάνουμε διδακτορικό στην Πολεοδομία και να παίρνουμε μαθήματα οικονομολογίας και περιφερειακής επιστήμης από άλλο Τμήμα. Μ' αυτό τον τρόπο καλλιέργησα τις οικονομικές μου γνώσεις, έτσι ώστε όταν έγινα Αναπληρωτής Καθηγητής δίδασκα μεν Πολεοδομία αλλά από οικονομική άποψη, ενώ δημοσίευα κυρίως σε οικονομικά περιοδικά.

Ψυχάρης: Φαίνεται ότι αυτό υπήρξε κάποτε παράδοση για τις επιστήμες που έχουν να κάνουν με την περιφερειακή επιστήμη στην Αμερική. Κάτι παρόμοιο μας είχε πει και ο Μ. Fujita, σε μια συνέντευξη που παραχώρησε στο περιοδικό μας. Έκανε σπουδές Πολιτικού

Μηχανικού, αλλά είχε τη δυνατότητα να παίρνει μαθήματα οικονομικών και στη συνέχεια να ασχοληθεί με τη χωροθέτηση των οικονομικών δραστηριοτήτων.

Anas: Κι εγώ ήμουν Πολιτικός Μηχανικός στο προπτυχιακό επίπεδο, αλλά έκανα το διδακτορικό μου στην Πολεοδομία. Στην αρχή, με ενδιέφερε το πώς μπορεί να σχεδιάσει κανείς πόλεις, αλλά κατάλαβα πολύ γρήγορα ότι πρέπει κανείς να μάθει πρώτα πως λειτουργούν οι πόλεις, μέχρι να τις σχεδιάσει και να τις μετατρέψει προς μια καινούρια κατεύθυνση. Γι' αυτό το λόγο ανέπτυξα ενδιαφέρον για την οικονομολογία, επειδή εκείνο τον καιρό οι φοιτητές μάθαιναν για την αστική οικονομολογία του Alonso, του Beckmann και των πρωτοπόρων του κλάδου. Το Πανεπιστήμιο της Pennsylvania ήταν το κέντρο, εκεί γινόταν η καλύτερη διδασκαλία.

Ψυχάρης: Σε ακαδημαϊκό επίπεδο, ποια κατάσταση επικρατεί αυτή την ώρα στην Αμερική, σε ότι αφορά τις σπουδές στην περιφερειακή επιστήμη;

Anas: Όπως ξέρετε υπήρχε μόνο ένα Τμήμα για την περιφερειακή επιστήμη στο Πανεπιστήμιο της Pennsylvania, το οποίο τελικά καταργήθηκε. Υπάρχει ως πρόγραμμα, αλλά δεν είναι αυτό που ήταν κάποτε. Από την άλλη, υπάρχουν μερικά προγράμματα, όχι Τμήματα, σε διάφορα Πανεπιστήμια στην Αμερική και στην Αγγλία, καθώς σε άλλα μέρη, και έτσι υπάρχει πάντα κάποιο ενδιαφέρον από φοιτητές πολλών διαφορετικών Τμημάτων: Γεωγραφίας, Οικονομολογίας, Πολιτικών Μηχανικών, Πολεοδομίας, οι οποίοι ενδιαφέρονται για την περιφερειακή επιστήμη. Έτσι υπάρχει ένα διαρκές ενδιαφέρον και άτομα τα οποία δουλεύουν σ' αυτό τον κλάδο μπορεί να είναι οργανωμένα σε Τμήματα.

Από την άλλη μεριά, μέσα στο χώρο της Οικονομολογίας, η Αστική Οικονομολογία είναι από τους μικρότερους κλάδους. Υπάρχουν πολλά πανεπιστημιακά τμήματα για Οικονομολογία, τα οποία δεν έχουν "αστικούς οικονομολόγους". Είμαστε λίγοι. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ποιότητα δεν είναι υψηλή και ότι αυτό που κάνουμε δεν είναι σημαντικό. Στην Αμερική οι πόλεις είναι κάπως εγκατελειμένες στην αγορά, διότι οι Πολεοδόμοι δεν έχουν αρκετές δυνάμεις ώστε να επέμβουν και να φτιάξουν τις πόλεις όπως συμβαίνει νομίζω σε άλλα μέρη του κόσμου, π.χ στην Ιαπωνία ή στην Ευρώπη. Εκεί οι πολεοδόμοι έχουν περισσότερες δυνάμεις και ικανότητες να επέμβουν, οπότε υπάρχει και αυτός ο λόγος που ο κλάδος έχει παραμεληθεί.

Ψυχάρης: Μήπως αυτό ερμηνεύει και το μεγαλύτερο σχετικό βάρος που έχει η Αστική Οικονομική στην αμερικανική βιβλιογραφία σε σχέση με την ευρωπαϊκή; Ή είναι λάθος αυτή η εκτίμηση;

Anas: Έχει περισσότερο βάρος στην Αμερική. Κυρίως η θεωρητική αστική οικονομολογία, η οποία είναι σχεδόν ένα τελείως αμερικανικό φαινόμενο. Βέβαια, υπάρχει και ο Fujita, ο οποίος είναι Ιάπωνας, αλλά έχει σπουδάσει και δημιουργήσει στην Αμερική. Βέβαια απ' ότι βλέπω και από τη θεματολογία του Συνεδρίου σας πολλή μελέτη γίνεται και στην Ευρώπη, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί πιο εύκολα. Υπάρχει ίσως μικρότερη γνώση της θεωρίας, λιγότερη ίσως ευχέρεια στη χρήση της από τη μεριά όσων δουλεύουν σ' αυτόν τον κλάδο στην Ευρώπη.

Ψυχάρης: Έχω την εντύπωση ότι στην Ευρώπη εστιάζουμε περισσότερο στην περιφερειακή ανάπτυξη, παρά στην αστική οικονομική και την αστική ανάπτυξη.

Anas: Αυτό ίσως είναι και επίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία έχει δημιουργήσει προβλήματα περιφερειακής ανισότητας και ανάπτυξης. Η Ένωση ή θα βοηθούσε τα κέντρα να αναπτυχθούν πιο γρήγορα από την περιφέρεια ή θα έκανε το αντίθετο, θα βοηθούσε δηλαδή να αναπτυχθεί η περιφέρεια. Αυτό είναι κάτι που αφορά κυρίως τις νότιες χώρες της Ευρώπης, τώρα πια και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Με έναν ιδιαίτερο τρόπο αφορά και την Ελλάδα. Έχει επιπτώσεις και στο πως θα εξελιχθεί η Ελλάδα στο μέλλον.

Ψυχάρης: Νομίζετε ότι σήμερα έχουμε κατανοήσει καλύτερα σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες τους μηχανισμούς που παράγουν τις ανισότητες στο χώρο και συνακόλουθα έχουμε μεγαλύτερη δυνατότητα να επηρεάσουμε τη διάχυση της ανάπτυξης στο χώρο;

Anas: Νομίζω ότι μερικά πράγματα τα έχουμε καταλάβει καλύτερα. Από τη νέα οικονομική γεωγραφία για παράδειγμα έχουμε μάθει κάποια πράγματα, όπως ότι ορισμένες επενδύσεις που γίνονται στον τομέα των μεταφορών –με δρόμους ας πούμε που ενώνουν το κέντρο με την περιφέρεια– μπορεί να βλάψουν τελικώς την περιφέρεια, επειδή έτσι γίνεται απλώς το κέντρο πιο εύκολο ως χώρος ανάπτυξης για εταιρείες και βιομηχανίες. Έτσι, η περιφέρεια μπορεί να χάσει πληθυσμό και ορισμένες δραστηριότητες, οι οποίες θα ήταν κατά κάποιον τρόπο "παγιδευμένες" στην περιφέρεια και μ' αυτό τον τρόπο θα την ωφελούσαν. Αυτό νομίζω είναι ένα βασικό μάθημα που έχουμε μάθει, ίσως κάτι ξέραμε γι' αυτό από παλιά αλλά η νέα οικονομική γεωγραφία το έχει κάνει πιο ζωντανό.

Ψυχάρης: Με βάση τα νέα επιστημονικά δεδομένα που νομίζετε ότι θα μπορούσε τα επόμενα χρόνια να δώσει έμφαση η Ελλάδα για την περιφερειακή και την αστική ανάπτυξη;

Anas: Νομίζω ότι η Ελλάδα είναι μια από τις λίγες χώρες του κόσμου οι οποίες έχουν μια τεράστια μεγαλούπολη –όπου μένει ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας– ίσως να είναι και το κύριο παράδειγμα αυτής της κατάστασης, αυτού που λέμε *primal city* φαινόμενο. Το ερώτημα είναι γιατί έχει συμβεί αυτό. Έχει συμβεί επειδή ήταν ωφέλιμο, διότι υπήρχαν οι επονομαζόμενες οικονομίες συγκέντρωσης, οι οποίες έπρεπε να αναπτυχθούν σε ένα μέρος ή έχει συμβεί επειδή έγιναν ορισμένες λάθος κινήσεις και αντιπαραγωγικές αποφάσεις, όπως π.χ. να επενδυθούν υπερβολικά πολλά χρήματα σε υποδομές στην Αθήνα και όχι αλλού; Ίσως να είναι και τα δύο, δηλαδή να είναι ζήτημα διττό, οπότε τα διλήμματα αλλάζουν.

Εφόσον δημιουργηθεί μια τέτοια πελώρια *agglomeration* –για να χρησιμοποιήσω τον όρο στα αγγλικά που ξέρω καλά– είναι δύσκολο να τη σπάσει κανείς και να πει ότι θα αγνοήσει όλη αυτή την ανάπτυξη που έχει συμβεί. Αλλά ίσως θα μπορούσε κανείς να θέσει ένα μακρόπνοο πρόγραμμα για να αναπτυχθεί η περιφέρεια. Το ερώτημα είναι πώς μπορεί να γίνει αυτό. Νομίζω ότι το κυριότερο κίνητρο είναι να υπάρχει μια ανταγωνιστική οικονομία και να μπορεί ο βιομήχανος ή ο επιχειρηματίας να φτιάξει την επιχείρησή του όπου θέλει στη χώρα, να έχει καλή συγκοινωνία με το κέντρο, αλλά να μπορεί να επωφελείται από χαμηλότερο κόστος παραγωγής στην περιφέρεια. Για να γίνει αυτό χρειάζεται ο τόπος χωροθέτησης μιας δραστηριότητας να είναι ελκυστικός, από άποψη παιδείας, υγείας και πολλών άλλων κριτηρίων. Οπότε η επένδυση στην περιφέρεια νομίζω ότι είναι μια λογική επιλογή. Το πρόβλημα είναι πόσο και σε ποιες περιφέρειες, ειδικά όταν τα κονδύλια είναι περιορισμένα, μπορούν να προγραμματιστούν καλύτερα οι επενδύσεις.

Ψυχάρης: Κάτι πιο προσωπικό τώρα. Εσείς είστε Έλληνας που ζήσατε και κάνατε καριέρα σε μια αναπτυσσόμενη, μεγάλη χώρα. Ποια είναι η εντύπωσή σας για την Ελλάδα βλέποντας την από μακριά;

Anas: Είμαι Κωνσταντινουπολίτης, οπότε δεν έζησα ποτέ στην Ελλάδα. Έφυγα κατευθείαν στα 18 από την Πόλη για την Αμερική για να κάνω πανεπιστημιακές σπουδές. Όλες οι πανεπιστημιακές σπουδές μου έγιναν εκεί. Συνέχισα να μένω εκεί όταν βρήκα δουλειά στο Πανεπιστήμιο. Πάντα έβλεπα την Ελλάδα από μακριά, μέχρι το 1973, οπότε οι γονείς μου ήρθαν στην Αθήνα, πέντε χρόνια αφότου έφυγα εγώ από την Πόλη. Φυσικά ερχόμουν πολλές φορές για να τους δω και να κάνω διακοπές εδώ. Έχω πάρα πολλούς φίλους στην Αθήνα, οι περισσότεροι είναι από την Πόλη.

Δεν είμαι τελείως αντικειμενικός όταν βλέπω την Ελλάδα, όπως είναι φυσικό, π.χ. δίνω περισσότερη σημασία στο ρόλο της Ελλάδας Παρακολουθώ τα ελληνο-τουρκικά ζητήματα, βλέπω πώς εξελίσσονται αυτά, επειδή μιλώ και τουρκικά και ελληνικά, οπότε μπορώ και

παρακολουθώ τι λέει ο Τύπος στη μια χώρα και την άλλη. Αυτό ίσως να μην έχει μεγάλη σημασία γενικά, αλλά για μένα είναι ένα μέρος της ζωής μου.

Κάθε φορά που έρχομαι βλέπω καλύτερη την Ελλάδα. Βλέπω ότι πολλά πράγματα που ήρθαν καθυστερημένα εδώ, έχουν εξελιχθεί. Υπάρχουν βέβαια μεγάλες προκλήσεις με την παγκοσμιοποίηση και την Ευρωπαϊκοποίηση. Αυτά τα δύο ρεύματα έχουν φέρει δύσκολες προκλήσεις για την Ελλάδα, αλλά δεν μπορούμε να τα αλλάξουμε. Είμαστε μέσα σ' αυτά τα ρεύματα και πρέπει να κάνουμε τη χώρα πιο ανταγωνιστική για να μπορεί να επιζήσει και να αυξηθεί ο ρυθμός ανάπτυξης της στο μέλλον. Φυσικά υπάρχουν και προβλήματα προς αυτή την κατεύθυνση.

Ψυχάρης: Επειδή αναφερθήκατε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και στη δική σας δυνατότητα να παρακολουθείτε στις δύο γλώσσες τα γεγονότα, αλλά και να έχετε μια πιο βιωματική σχέση με αυτούς τους δύο χώρους, πώς βλέπετε τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας στο οικονομικό επίπεδο και πιο γενικά στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης; Τι προοπτικές θα μπορούσε να υπάρχουν στις σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες;

Anas: Αυτή είναι μια πολύ δύσκολη ερώτηση την οποία έχω παλέψει μόνος μου εσωτερικά. Έχουν συμβεί μεγάλες αλλαγές και στις δυο χώρες αλλά η Τουρκία νομίζω ότι καθυστερεί στο να εξελίξει πλήρως την ευρωπαϊκή της προοπτική. Υπάρχει κάποιο πρόβλημα στο να προχωρήσουμε σε πλήρεις οικονομικές ή οποιοσδήποτε άλλες σχέσεις. Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ορισμένα θέματα, να μπορέσουμε να πείσουμε την Τουρκία ότι ανήκει στην Ευρώπη και ότι πρέπει να κάνει ορισμένα πράγματα που είναι καλά για την Τουρκία. Δυστυχώς είναι πάρα πολύ πολύπλοκη χώρα στην οποία υπάρχουν δύο κράτη. Το δημοκρατικό κράτος το οποίο εκλέγει ο πολίτης και το στρατιωτικό κράτος, το οποίο προσέχει τα πράγματα αν ξεφύγουν από ορισμένα περιθώρια.

Ψυχάρης: Η Ελλάδα είναι θετική στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Βρίσκετε ότι κάνει καλά, ότι είναι σωστή αυτή η θέση;

Anas: Νομίζω ότι αυτό έχει καλές πτυχές, στο παρελθόν ήμασταν πιο προκλητικοί και πιο στενοκέφαλοι ως προς την Τουρκία. Αυτό δημιούργησε ορισμένα προβλήματα.

Ψυχάρης: Σίγουρα οι πολιτικές συνθήκες δεν επέτρεπαν για χρόνια την οικονομική συνεργασία. Η βελτίωση του πολιτικού πλαισίου θα διευκολύνει και την οικονομική συνεργασία. Πιστεύετε ότι σήμερα υπάρχουν καλύτερες προοπτικές για κάτι τέτοιο σε σύγκριση με το παρελθόν;

Anas: Δεν είμαι σίγουρος για το τελικώς θα συμβεί. Από τη μια μεριά βλέπω ότι υπάρχουν καλύτερες οικονομικές σχέσεις και καλύτερη επικοινωνία μεταξύ των δύο λαών, όπως στην κατάσταση που δημιουργήθηκε μετά από το σεισμό στην Τουρκία. Όλα αυτά ήταν πολύ θετικά, διότι ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζαμε σαν Ελλάδα ήταν ότι το κράτος της Τουρκίας έλεγε στον πληθυσμό το τι σκεπτόμασταν εμείς για αυτούς και πίστευαν ορισμένα πράγματα. Μετά τους σεισμούς εμείς κάναμε κάτι πολύ θετικό. Βοηθήσαμε πάρα πολύ τους Τούρκους, δείξαμε ότι δεν έχουμε εχθρικές διαθέσεις. Επίσης, υπάρχουν οικονομικές σχέσεις όταν η Εθνική Τράπεζα αγοράζει μια Τουρκική τράπεζα. Αυτά είναι θετικά πράγματα εφόσον συμβαίνουν με λογικό τρόπο. Το πρόβλημα είναι πόσο αυτά θα επηρεάσουν την πολιτική κατάσταση, αν ας πούμε θα δώσουμε μεγαλύτερη δύναμη στην Τουρκία να επιμένει στις θέσεις της επειδή είμαστε πιο δεμένοι οικονομικά με αυτούς ή αν θα τους πείσουμε ότι δεν υπάρχει πρόβλημα και θα υποχωρήσουν από τις θέσεις τους. Νομίζω ότι οι θέσεις της Τουρκίας που δεν μας αρέσουν προέρχονται από το στρατό και όχι από την κυβέρνηση, αλλά τη στιγμή που ο στρατός θα αλλάξει φιλοσοφία, τότε μπορεί να αλλάξουν πάρα πολλά πράγματα. Είμαι σίγουρος ότι θα γίνει αυτό, διότι για να μπει η Τουρκία στην Ευρώπη πρέπει να πείσει τους Ευρωπαίους ότι ο στρατός διοικείται από τους πολιτικούς. Αν γίνει κάτι τέτοιο, ο στρατός θα χάσει τη δύναμη που έχει. Υπάρχουν πολλές χώρες που έχουν δυνατό στρατό και ο στρατός διοικείται από την πολιτική, δεν υπάρχει αντίφαση. Αυτό συμβαίνει στις ΗΠΑ, στη Μ. Βρετανία, στην Ελλάδα, αλλά στην Τουρκία δεν έχει συμβεί κάτι τέτοιο ως τώρα, οπότε είναι δύσκολο για την Τουρκία να διατηρήσει αυτό το ρόλο.

Ψυχάρης: Κλείνοντας αυτό το πολύ ενδιαφέρον κομμάτι της συνομιλίας μας, θα ήθελα να περάσουμε σε μερικά τρέχοντα θέματα. Το Πανεπιστήμιό μας διοργάνωσε το Ευρωπαϊκό Συνέδριο της ERSA. Θεωρούμε αυτό το Συνέδριο μια καλή ευκαιρία για να αναπτύξουμε καινούριες σχέσεις με τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Από αυτή την άποψη θα ήμασταν πολύ χαρούμενοι να αναπτύξουμε μια συνεργασία με το Πανεπιστήμιό σας και με εσάς προσωπικά. Πώς βλέπετε αυτή την προοπτική;

Anas: Γιατί όχι; Να προσπαθήσουμε να το κάνουμε. Υπάρχουν τέτοιες σχέσεις και με άλλες χώρες, οπότε θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε τέτοιες σχέσεις και στο δικό μας κλάδο.

Ψυχάρης: Αυτή η συνέντευξη θα μπορούσε επομένως να είναι ένα προοίμιο το οποίο θα συμπληρώνεται με τα επόμενα βήματα τα οποία μπορούμε από κοινού να κάνουμε. Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ και πάλι για την παρουσία σας εδώ, για τη συμβολή σας στην

επιτυχία του Συνεδρίου. Σας συγχαίρουμε επίσης για το βραβείο το οποίο θα σας απενεμήθη από την Διεθνή Εταιρεία Περιφερειακής Ανάπτυξης (Regional Science Association International) και προσβλέπουμε σε μια στενότερη συνεργασία μαζί σας στο μέλλον.

Anas: Σας ευχαριστώ πολύ.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

1. Σκοπός του περιοδικού *Αειχώρος* είναι η προώθηση του διαλόγου και του προβληματισμού για ζητήματα που αφορούν την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη και σχετίζονται τόσο με την ελληνική όσο και με τη διεθνή εμπειρία. Το περιοδικό δέχεται για δημοσίευση πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα. Επίσης δέχεται κείμενα για ζητήματα πολιτικής, κριτικούς σχολιασμούς για συνέδρια, συνεντεύξεις με ξένους και Έλληνες επιστήμονες, θεματικές κριτικές (review articles), καθώς και κριτικές/παρουσιάσεις για σχετικά βιβλία, οπτικοακουστικά προϊόντα και προϊόντα/υπηρεσίες των νέων τεχνολογιών που αναφέρονται στην προηγούμενη θεματολογία (κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες, DVD, CD-ROM, δικτυακούς ιστοχώρους, κ.ά.). Τα άρθρα κρίνονται από δυο ανώνυμους κριτές και τα υπόλοιπα κείμενα από τη Συντακτική Επιτροπή.

2. Τα πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 8.000 λέξεις, να είναι τυπωμένα στη μια όψη του χαρτιού, σε διπλό διάστημα, με περιθώριο 2,5 εκατοστά, και να περιλαμβάνουν τον αριθμό της σελίδας (στο δεξι άκρο της επικεφαλίδας). Στέλνονται τρία εκτυπωμένα αντίτυπα (τα οποία δεν επιστρέφονται) καθώς και μια ακριβώς ίδια ηλεκτρονική εκδοχή (σε μορφή MS-Word .doc με αποστολή με e-mail). Η πρώτη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τον τίτλο, τα ονόματα των συγγραφέων, την επαγγελματική τους ιδιότητα, την ταχυδρομική και ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα τηλέφωνα και φαξ. Η δεύτερη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει με τη σειρά: τον τίτλο, μικρή περίληψη (abstract) 100-200 λέξεων στα ελληνικά η οποία θα αναφέρει το σκοπό και τα αποτελέσματα του άρθρου, καθώς και έως 7 Λέξεις κλειδιά. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες, να αριθμούνται με 1, 2, 3 κ.λπ. και να τοποθετούνται στο τέλος της σελίδας. Οι συγγραφείς πρέπει να δηλώνουν ότι τα κείμενα δεν έχουν υποβληθεί αλλού ή αν έχουν δημοσιευθεί σε άλλη γλώσσα. Η Συντακτική Επιτροπή δεσμεύεται ότι θα τους απαντήσει μέσα σε 6 μήνες.

3. Οι πίνακες και τα σχήματα τοποθετούνται με τίτλους και αύξοντα αριθμό μέσα στο κείμενο. Οι πίνακες αναφέρονται με τις πιθανές πηγές τους, όπως και όλες οι απεικονίσεις (χάρτες, γραφήματα, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.ά.) οι οποίες ονομάζονται Σχήματα. Τα έγχρωμα σχήματα θα δημοσιεύονται σε ασπρόμαυρη έκδοση. Αν το άρθρο επιλεγεί για δημοσίευση θα ζητηθούν οι πρωτότυπες μορφές των σχημάτων.

4. Οι βιβλιογραφικές αναφορές πρέπει να υπάρχουν μέσα στο κείμενο με πρώτο το επίθετο των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα) ακολουθούμενο από το έτος δημοσίευσης και, όπου είναι απαραίτητο, τις σελίδες σε παρένθεση. Για παράδειγμα:

(Smith και Jones, 1995: 25-9 Smith, 1992α και 1992β).

Στην περίπτωση τριών ή περισσότερων συγγραφέων αναφέρεται το πρώτο επίθετο ακολουθούμενο από το κ.ά.. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές τοποθετούνται (σε διπλό διάστημα) σε ξεχωριστή σελίδα στο τέλος του κειμένου. Πρέπει να περιλαμβάνουν τα επίθετα και τα αρχικά όλων των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα), το έτος δημοσίευσης (σε παρένθεση), τον τίτλο του άρθρου ή του βιβλίου, τον πλήρη τίτλο του περιοδικού, τον τόμο και τις σελίδες, καθώς και, στην περίπτωση βιβλίων και άλλων ντοκουμέντων, τον τόπο έκδοσης και τον εκδοτικό οίκο. Για παράδειγμα:

Allmendinger P., Prior A. και Raemaekers J. (επ.) (2000) *Introduction to Planning Practice*, Chichester: John Wiley & Sons.

Olmsted F. L. (1996) "Public parks and the enlargement of towns", στο R. T. LeGates και F. Stout (επ.), *The City Reader*, London: Routledge, 337-44.

Cullingworth J. B. (1994) "Alternate planning systems", *Journal of the American Planning Association*, 60(2): 162-72.

Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι. και Πετράκης Κ. (1995) "Διαδημοτικό Τραμ: Σύνδεση του Κέντρου Αθήνας με Παραλιακούς Δήμους", Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

5. Αν το επιτρέπουν οι προθεσμίες τα κείμενα θα αποστέλλονται στους συγγραφείς πριν από την τελική εκτύπωση για διορθώσεις (μόνο τυπογραφικά λάθη και όχι σημαντικές αλλαγές ή αναθεωρήσεις). Τα κείμενα θα πρέπει να διορθώνονται αμέσως και να επιστρέφονται στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

6. Τα κείμενα για ζητήματα πολιτικής και οι κριτικοί σχολιασμοί των συνεδρίων πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις, οι θεματικές κριτικές τις 3000 λέξεις, ενώ οι κριτικές για βιβλία και οπτικοακουστικά προϊόντα τις 2000 λέξεις. Όλα τα κείμενα θα αποστέλλονται ταχυδρομικά και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του περιοδικού.

7. Ο κάθε συγγραφέας θα λαμβάνει ταχυδρομικά δυο τεύχη του περιοδικού δωρεάν.

8. Τα βιβλία για βιβλιοκριτική αποστέλλονται σε δυο αντίτυπα στη διεύθυνση του περιοδικού.

9. Όλες οι συνεργασίες στέλνονται ταχυδρομικά στη διεύθυνση: Περιοδικό Δειχώρος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, Βόλος 38 334. Επίσης είναι υποχρεωτική η ηλεκτρονική αποστολή στη διεύθυνση aeihoros@prd.uth.gr (Αννα Σαμαρίνα).

Επιμέλεια έκδοσης
Δημήτρης Οικονόμου,
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 1999
Συνέκδοση με εκδόσεις
GUTENBERG

ISBN 960-8029-00-7

Τιμή 24,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων

Το βιβλίο αυτό θέτει τις ελληνικές πόλεις στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του. Αποτελεί ένα σημαντικό βοήθημα για τον φοιτητή, τον ερευνητή, το στέλεχος του ευρύτερου δημοσίου τομέα (και ειδικά της τοπικής αυτοδιοίκησης) και τον επαγγελματία που έχει ως κύριο αντικείμενο ή δραστηριότητα την μελέτη των τάσεων και χαρακτηριστικών των πόλεων, καθώς επίσης και τον σχεδιασμό πολιτικών σε ένα ευρύ φάσμα κατευθύνσεων για την ανάπτυξή τους.

Περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν τις σύγχρονες τάσεις στα οικονομικά, διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των πόλεων, τις υποδομές τους, τα δίκτυα συνεργασίας τους, την οικιστική ανάπτυξη, την προστασία του αστικού περιβάλλοντος, τις σχέσεις πόλης-υπαίθρου, τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και σύγχρονες τεχνικές ανάλυσης της δομής και εξέλιξης των πόλεων.

Τόμος 1ος: Οι Πόλεις
Επιμέλεια έκδοσης
Θωμάς Μαλούτας
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000
Συνέκδοση με ΕΚΚΕ
Συμπαράγωγή efa

2^η έκδοση

ISBN 960-7093-71-2

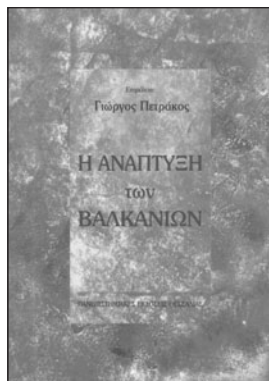
Τιμή 30,00 ευρώ

Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας

Ο πρώτος τόμος του Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας παρουσιάζει χαρτογραφικά, και παράλληλα επιχειρεί να ερμηνεύσει, σημαντικά φαινόμενα και μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές πόλεις και την ανάπτυξή τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στις θεματικές ενότητες που αναφέρονται στα περιεχόμενα και οι οποίες εντάσσονται στα πέντε ακόλουθα κεφάλαια:

- αστικοποίηση και αστικό δίκτυο
- το δομημένο περιβάλλον της αστικής μεγέθυνσης
- κοινωνικοδημογραφικές δομές και απασχόληση
- κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές
- στοιχεία εκλογικής γεωγραφίας των πόλεων

Κάθε θεματική ενότητα επιχειρεί να εικονογραφήσει και να ερμηνεύσει ένα επιμέρους φαινόμενο στο πλαίσιο της ενιαίας ερμηνευτικής αντίληψης που διέπει το κεφάλαιο στο οποίο εντάσσεται, αλλά και το σύνολο του τόμου. Τα εργαλεία παρουσίασης είναι οι χάρτες, τα διαγράμματα και τα κείμενα, τα οποία, με στόχο την ευχρηστία και το ενιαίο ύψος, οργανώνονται σε διεξελίξεις συνθέσεις.

Επιμέλεια έκδοσης
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των Βαλκανίων

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα βασικά οικονομικά, δημογραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των Βαλκανικών χωρών σε μετάβαση, να εξηγήσει - στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό - τους παράγοντες που έχουν συμβάλει στη συνολικά απογοητευτική πορεία αυτών των χωρών και να προτείνει τις βασικές αρχές ενός σχεδίου ανάπτυξης με αποδέκτες τόσο τις ίδιες τις χώρες, όσο και την διεθνή κοινότητα και ειδικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε τρία ειδικά και ένα γενικό κοινό. Κατ' αρχήν απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα: σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που ασχολούνται με κάποιες από τις πτυχές του αναπτυξιακού προβλήματος στα Βαλκάνια. Κατά δεύτερον, απευθύνεται στους επιστήμονες και μελετητές του ιδιωτικού τομέα που, πέρα από την τρέχουσα ενημέρωση, χρειάζονται μια πιο σαφή εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών των Βαλκανικών οικονομιών, προκειμένου να εκτελέσουν ειδικές μελέτες, να αξιολογήσουν προγράμματα ή και να παρέχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές συμβουλές. Κατά τρίτον, απευθύνεται στα στελέχη του Δημόσιου τομέα που συμμετέχουν στη διαμόρφωση και την εφαρμογή των επιμέρους πολιτικών που αφορούν τις διεθνείς ή διμερείς σχέσεις της χώρας (ή της ΕΕ) με τις υπόλοιπες Βαλκανικές, σε σημαντικούς τομείς. Τέλος, απευθύνεται στον πολίτη που προβληματίζεται και επιδιώκει πληρέστερη ενημέρωση για τα σημαντικά ζητήματα που τον αφορούν.

Επιμέλεια έκδοσης
Αλέξης Δέφνερ
Φίλιππος Λουκίσσας
Μανόλης Μαρμαράς
Σάββας Τσιλένης
Βίλμα Χαστάουλου
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-6-2

Τιμή 15,00 ευρώ

Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974

Η Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας αφιέρωσε το 2^ο Συνέδριό της στην επέτειο της συμπλήρωσης πενήντα χρόνων από την έναρξη των μεταπολεμικών προσπαθειών που αναλήφθηκαν στην Ελλάδα για την πολεοδομική ανασυγκρότησή της. Το θέμα, λοιπόν, του Συνεδρίου καθορίστηκε ως: "Η Πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974". Ο τόμος αυτός περιέχει τα κείμενα των εισηγήσεων και τη συζήτηση που επακολούθησε στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο από τις 3 έως τις 4 Δεκεμβρίου 1999 με συνδιοργανωτή το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στις εγκαταστάσεις του οποίου έλαβαν χώρα οι εργασίες του, με την ευγενή χορηγία της ΓΓΕΤ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι εισηγήσεις που ανακοινώθηκαν και οι τοποθετήσεις που έγιναν στο Στρογγυλό Τραπέζι που ακολούθησε, συνιστούν τη συμβολή του Συνεδρίου στη διερεύνηση ενός κρίσιμου ζητήματος της Νεοελληνικής Ιστορίας. Εκτιμάται ότι καλύφθηκε με επάρκεια το φάσμα της θεματολογίας που είχε τεθεί από την Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου.

Έκδοση για τα 10 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-5-4

Τιμή 15,00 ευρώ

Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη

Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Περιλαμβάνει 17 κείμενα γραμμένα από τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος ειδικά για το σκοπό αυτό. Ο τόμος περιλαμβάνει ένα σύντομο σημείωμα του προέδρου για την ιστορία και τη διαδρομή του Τμήματος, τρία κείμενα χωροταξίας, γεωγραφίας και περιβάλλοντος, τρία κείμενα αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, δύο κείμενα για τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τέσσερα κείμενα για την οικονομία, το χώρο και τις νέες τεχνολογίες και τέσσερα κείμενα για τις τεχνικές σχεδιασμού και αναπαράστασης του χώρου.

Επιστημονική Ευθύνη
Δημήτρης Οικονόμου
Κείμενα

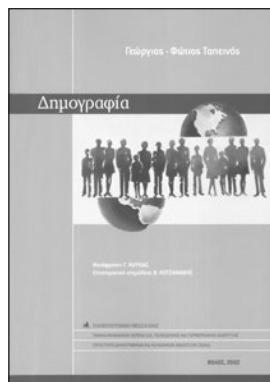
Δημήτρης Οικονόμου
Παναγιώτης Γετίμης
Ζαχαρίας Δεμαθής
Γιώργος Πετράκος
Γιάννης Πυργιώτης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-85978-7-0

Τιμή 15,00 ευρώ

Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας

Ο σημερινός διεθνής ρόλος της Αθήνας είναι ασθενής, σε σύγκριση με το μέγεθός της, και χαρακτηρίζεται από προβλήματα που απορρέουν τόσο από γεωγραφικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες όσο και από αδυναμίες της εσωτερικής χωρικής οργάνωσης της Αθήνας και της Αττικής. Οι διαπιστώσεις αυτές σημαίνουν ότι η αναγκαία, τόσο για την ίδια την πρωτεύουσα όσο και για τη χώρα γενικότερα, ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας προϋποθέτει σοβαρές παρεμβάσεις, ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των χωρικών πολιτικών στην Ελλάδα και ανατροπές κατεστημένων πρακτικών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για εγχείρημα που δεν είναι ανέφικτο: η βελτίωση του μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος στη χώρα μας, η ύπαρξη πόρων τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών, η αναβάθμιση της εικόνας της Ελλάδας στο διεθνή χώρο (τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στα Βαλκάνια), οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα μεγάλα έργα και οι παρεμβάσεις σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές και το περιβάλλον, βελτιώνουν τους όρους του παιχνιδιού και επιτρέπουν λελογισμένη αισιοδοξία. Η τελική έκβαση παραμένει, ωστόσο, ανοικτή και πολλά θα εξαρτηθούν από τις πρωτοβουλίες που θα αναληφθούν κατά τα επόμενα δύο-τρία χρόνια.

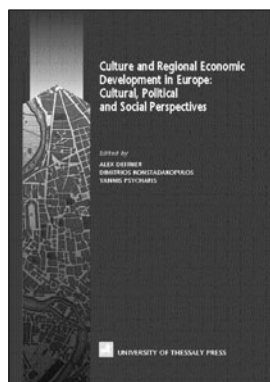
Συγγραφείς
Γεώργιος - Φώτιος Ταπεινός
Μετάφραση
Ι. Καυκιάς - Β. Κοτζαμάνης
Επιστημονική Επιμέλεια
Βύρων Κοτζαμάνης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8026-11-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Δημογραφία

Η δημογραφία ή στατιστική μελέτη των πληθυσμών και των μεταβολών τους αναδύθηκε στα μέσα του XVIIIου αιώνα. Σε λίγες δεκαετίες κατέκτησε μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες. Αποτελεί στο εξής την βάση κάθε οικονομικού και κοινωνικού προβληματισμού που παραπέμπει στο χρόνο, επομένως και πολιτικής. Ήδη παρούσα στις πιο καινοτόμες πολιτικές θεωρίες του XIXου αιώνα (Malthus, Marx), ενσωματώνει σήμερα δύο μείζονα στοιχεία που διαπλάθουν το παρόν και το μέλλον των κοινωνιών μας: την επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής και τον έλεγχο της γονιμότητας. Ποια είναι η ιστορία αυτής της επιστήμης, η καταστατική της επιστημονική θέση, το "χρέος" της έναντι της στατιστικής, έναντι της οικονομίας; Σε ποιο βαθμό ακρίβειας και βεβαιότητας μπορεί να αξιώσει να φτάσει; Τι επιτρέπει να μάθουμε και να προβλέψουμε σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών και περιφερειακών συνόλων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και τις τάσεις των ποσοστών γονιμότητας ή θνησιμότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα, με τα οποία καταπιάνεται το παρόν έργο. Το παρόν βιβλίο μεταφρασμένο από τα γαλλικά (G. Tarinos, Demographie, Population, economie et societies, Editions de Fallois, Col. Le livre de Poche-references, Inedit-Sciences Sociales, Paris, 1996) καλύπτει ένα βασικό κενό στην υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία, εκπληρώνοντας μερικώς την επιτακτική για τη χώρα μας ανάγκη προσέγγισης, με υπεύθυνο και αντικειμενικό τρόπο, τόσο των θεμάτων που άπτονται του πληθυσμού όσο και των επιπτώσεων των πρόσφατων δημογραφικών μας εξελίξεων.

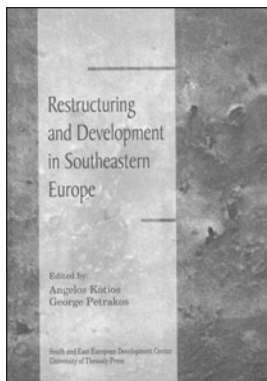
Editors
Alex Deffner
Dimitrios Konstadakopoulos
Yannis Psycharis
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN 960-8029-21-X

Τιμή 25,00 ευρώ

Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives

This book constitutes a selection of the papers presented to the conference that was organised by the European Consortium for Political Research (ECPR) Standing Group on Regionalism and took place at the University of Thessaly, Volos (Greece) in September 2000. This conference was organised in cooperation with the Department of Planning and Regional Development (University of Thessaly), the Centre for European Studies (University of the West of England, Bristol) and the School of European Studies (Cardiff University, Wales). The main theme is the worldwide growing importance of culture (both in its general sense, i. e. including tourism and sports, and its specific sense, i.e. cultural heritage) in the process of regional economic development. In addition, the cultural, political and social perspectives of regional development are examined. The sub-themes of the book, which reflect the specificities of culture, are: i) integration, globalisation and local development, ii) the socio-political, economic and cultural evolution of European regions, iii) transregional groupings and cooperation, iv) regional attitudes to multiculturalism, v) entrepreneurship, innovation and regional development, vi) aspects of tourism, vii) the urban dimension of cultural planning, and viii) the management of cultural heritage.

Editors
Angelos Kotios
George Petrakos
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2002

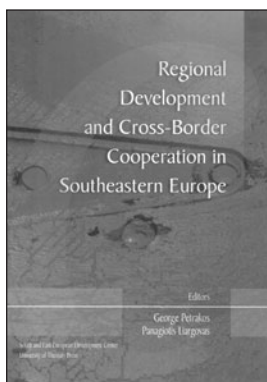
ISBN 960-8029-16-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Restructuring and development in Southeastern Europe

The process of transition in Southeastern Europe (SEE) has received increasing attention in recent years due to remarkable failures and the political tensions and conflicts in Western Balkans. After more than ten years of economic transformation in SEE there are still many questions that need to be answered by the scientific community. This volume is an attempt to address some of the issues and problems faced by the region and especially the issues of restructuring and development. Its purpose is to contribute to the understanding of the transition processes in SEE and to provide policy recommendations to domestic and international actors with respect to reconstruction strategies and policies.

The 15 papers collected in this volume cover important issues and policy dilemmas concerning restructuring and development in SEE. They provide analysis and policy recommendations in relation to transition prospects, development policies, and structural change, and include several country studies on stabilization, privatization and integration. They suggest that, despite shortcomings, limitations and setbacks, policy failures or market failures, eventually the SEE countries will have to follow more or less similar policy routes with their more successful predecessors in Central Europe.

Editors
George Petrakos
Panagiotis Liargovas
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN: 960-8029-25-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Regional development and cross-border cooperation in Southeastern Europe

This volume brings together contributions of academics and researchers from Southeastern European countries dealing with the issue of regional development and cross-border cooperation. Southeastern European states are characterized by intense regional disparities with respect to welfare levels, unemployment, economic and social infrastructure and various forms of business performance. In several countries disparities have increased considerably, leaving behind rural, peripheral and border regions. This development deteriorates the existing asymmetries of the Balkans, which is the least developed and most fragmented macro-region in Europe, with the poorest transition performance and the weaker economic structure.

In many cases, less advanced regions are located in border areas, requiring a combination of regional and cross-border cooperation policies in order to achieve economic development. Cross-border cooperation is a multi-dimensional process, enveloping cooperative activities in many spheres and among many different actors, which is a critical condition for most Balkan countries for their development and their accession to the European Union.

The volume consists of two parts. The first part is dealing with issues of regional development. It analyzes the type and degree of the problem and discusses policy issues at the local or regional level. The second part focuses on cross border co-operation in Southeastern Europe, which was very limited in the recent past, due to institutional, cultural, political and economic constraints.

Editor

Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-08-2

Τιμή 20,00 ευρώ

La démographie des Balkans Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population

Cette publication reprend les textes présentés lors d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'Association Internationale des Démographes de Langue Française (AIDELF) le Centre National de Recherches Sociales (EKKE, Athènes) et l'Association des Statisticiens des Balkans. Elle reprend largement les textes présentés lors de la quatrième séance ("Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population"), séance axée en premier lieu sur l'évolution de la répartition spatiale de la population de 1945 à 1995. Une place toute particulière est toutefois faite aux modifications de peuplement observées sur la période d'immédiat après-guerre, pendant laquelle furent organisés les premiers recensements, puis sur l'évolution des mouvements migratoires internes et internationaux (provenance et destination des flux; principales caractéristiques démographiques des migrants nets), et accessoirement sur les politiques migratoires et de peuplement.

Les présentes "Actes" consistent-en à une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et à une publication des 8 textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées lors de cette séance.

Editors

Y. L. Bakouros
P. D. Skayannis
Y. A. Stamboulis
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-8029-18-X

Entrepreneurship and innovation policies in the european periphery- A research agenda

Innovation is a complex phenomenon, embracing both new processes (technological and organizational) and new products (goods and services). Similarly, the processes through which innovations emerge are extremely complex. These processes concern the emergence, diffusion and combination of knowledge elements, but also the transformation of these into new products and production processes. This transformation from basic research to applied research and to the development and implementation of new processes and new products does not follow a linear path. Instead, it is characterised by complicated feedback mechanisms and interactive relations involving science, technology, learning, production, institutions, organizations and above all policies.

Innovation policies, defined as those elements of public and institutional actions that directly or indirectly affect the creation and diffusion of new products and processes, aim at learning, at how to do new things in new ways. During the last decade, the European Regions invested in a wide variety of policies and initiatives in order to enhance their innovative capabilities and competitive scope.

This document refers to those important elements of the innovative actions and is the outcome of an important scientific Conference that took place in the framework of the initiatives for the development of a comprehensive Regional Innovation Strategy in the region of Thessaly. The conference drew from the accumulated experience and contributed to the articulation of a research agenda for the emerging socio-economic and policy milieu.

Επιμέλεια
Χάρης Κοκκώσης
Γιάννης Ψυχάρης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2005

ISBN 960-8029-35-X

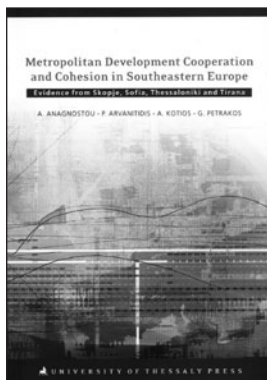
Τιμή 20,00 ευρώ

Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα - Τάσεις και Προοπτικές

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει τα κείμενα των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν στην ημερίδα του Ελληνικού Τμήματος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης που πραγματοποιήθηκε στις 29 Νοεμβρίου 2003 στην Αθήνα.

Σκοπός της Ημερίδας ήταν να καταγράψει τις πρόσφατες τάσεις της Περιφερειακής Επιστήμης καθώς και τις εξελίξεις της περιφερειακής πολιτικής στην Ευρώπη και να εξετάσει τις περιφερειακές και χωρικές ανισότητες στην Ελλάδα και την πολιτική για την αντιμετώπισή τους.

Τα κείμενα αυτά απευθύνονται στην επιστημονική κοινότητα στον ακαδημαϊκό, ερευνητικό, μελετητικό χώρο καθώς και στη δημόσια διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση με στόχο την ανταλλαγή εμπειριών και ιδεών στα σύγχρονα προβλήματα περιφερειακής επιστήμης και ανάπτυξης στη χώρα.

Editors
A. Anagnostou
P. Arvanitidis
A. Kotios
G. Petrakos
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2006

ISBN 960-8029-46-5

Τιμή 15,00 ευρώ

Metropolitan Development Cooperation and Cohesion in Southeastern Europe Evidence from Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana

This Book presents the findings of the INTERREG III B CADSES project titled "Regional Integration and Metropolitan Development in Southeastern Europe", known with the acronym RIMED. The project has a case study focus on the metropolitan regions of Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana. The Report serves dissemination and communication purposes and is available in printed form and electronic form in the site of the project:
http://www.seed-center.org/rimed/en_index.html

The project attempts to deal with three serious and interacting problems of Southeastern Europe: increasing spatial inequality, serious geographical and economic fragmentation and unbalanced or even anarchic growth leading to further spatial concentration of activities. The later may lead to congestion, pollution, environmental degradation and social segregation, threatening to undermine the prospects of large cities for sustainable development.

Summarizing, the region of SEE is characterized by low economic dynamism due to the impact of transition, high fragmentation, limited number of large or medium sized cities and increasing spatial inequalities. The real challenge in this problematic situation is how to promote development, reducing at the same time fragmentation and increasing integration, reducing spatial inequalities and increasing cohesion.

4

Μεταξάς Θ., Λαλένης Κ.

Ο Στρατηγικός Σχεδιασμός ως τύπος σχεδιασμού και ως εργαλείο αποτελεσματικής Αστικής Διαχείρισης

38

Τσάρτας Π., Σταυρινούδης Θ.

Η εφαρμογή των αρχών της Τοπικής Ατζέντα 21 για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών: Η περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους

58

Χατζηθεοδωρίδης Φ., Μιχαηλίδης Α., Τσιλοχρήστος Δ., Καζάκη Σ.

Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Ελληνικού Αγροτικού Χώρου: Μια εμπειρική προσέγγιση στην εφαρμογή, τη διαχείριση και τα αποτελέσματά τους

92

Φραγκόπουλος Ι.

Από το τοπικό στο παγκόσμιο: Κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της μετάβασης για τους Πομάκους της συνοριακής ζώνης της Ξάνθης

122

Ασπρογέρακας Ε.

Ανάπτυξη εφαρμογών Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης: Πολιτική και χωρικές συσχετίσεις

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

154

Νικολαΐδου Σ.

Αναστασία Τριανταφυλλοπούλου, *Περιστερί. Η ανάπτυξη της πόλης. Η δομή και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης*

158

ΑΠΟΨΕΙΣ

160

Συνέντευξη με τον **Alex Anas**